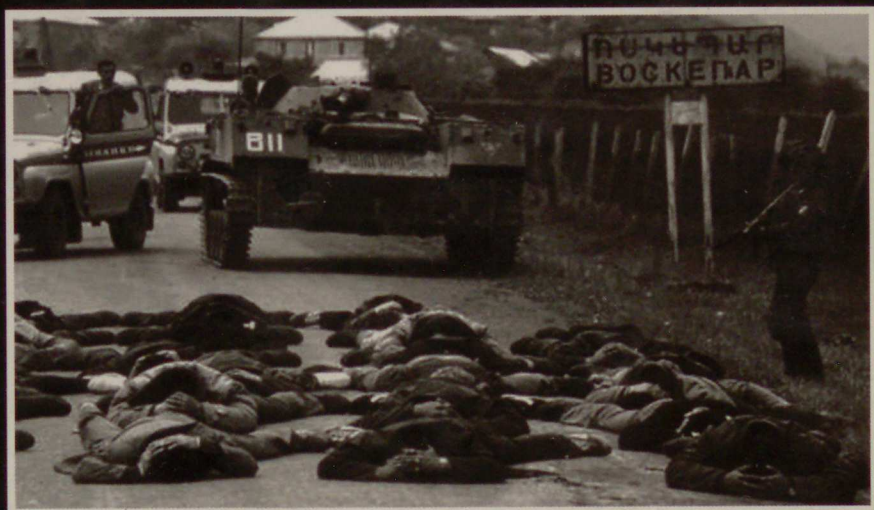

ERMƏNI

XƏYANƏTİ

TERROR, SOYQIRIM
VƏ DEPORTASIYA
SİYASƏTİ

Erməni xəyanəti:

**Terror, soyqırım və
deportasiya siyasəti**

Bakı – 2009

Layihənin rəhbəri və
tərtibçi – müəllif: **Sabir Hüseynov**

Redaktor: **Adil Şirin**

Buraxılışa məsul: **Aslan Xankişiyev**
Müşviq Nağıyev

Zəngin faktoloji səciyyə daşıyan bu kitabda ermənilərin Azərbaycan xalqına qarşı apardığı soyqırımını və genosid siyasəti, Dağlıq Qarabağ ətrafında baş verən hadisələr, Qarabağ və İrəvan xanlıqlarının tarixi, Azərbaycan iqtidarında həyata keçirdiyi qətiyyətli və çevik diplomatiya ölkəmizin danışıqlar prosesində tutduğu mövqe, münaqişənin yalnız Azərbaycanın ərazi bütövlüyü və suverenliyi formatında həll olunması barədə məlumat verilir.

A 4722110018 qrifli nəşr
121-2008

ISBN - 978 995225 - 108 - 1

© “Avropa nəşriyyatı servis” MMC, 2009

Erməni millətçiləri tərəfindən xalqımıza qarşı həyata keçirilən soyqırımı və təcavüz siyasətinin iki yüz ilə yaxın bir tarixi vardır. Bu mənfur siyasətin məqsədi azərbaycanlıları tarixi torpaqlarından qovmaq, bu ərazilərdə erməni tarixçilərinin və ideoloqlarının uydurduğu “Böyük Ermənistan” dövləti yaratmaq idi. Müəyyən tarixi dövrlərdə bəzi aparıcı dünya dövlətlərinin planlarına uyğun gələn bu siyasəti reallaşdırmaq üçün müntəzəm surətdə ideoloji, hərbi və təşkilatı xarakterli iş aparılmış, tədbirlər həyata keçirilmiş, ən müxtəlif üsul və vasitələrdən istifadə edilmişdir. Xalqımızın tarixi kobud şəkildə saxtalaşdırılmış, maddi və mədəniyyət abidələrimiz, toponimlərimiz erməni tarixçiləri və “ideoloqlarının” təcavüzünə məruz qalmışdır. Onlar millətçiliyi və şovinizmi, qonşu xalqlara nifrət ideologiyasını əsas tutaraq “milli-mədəni”, siyasi və hətta terrorçu təşkilatlar yaratmış, erməni diasporunun və lobbisinin imkanlarını bu məqsədlərə səfərbər etmişlər.

İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

I FƏSİL

“BÖYÜK ERMƏNİSTAN” UYDURMASI:

Terror, soyqırımları və özgə torpaqlarına ziyələnmək “ideologiyası”

Ermənilərin əcdadları hesab edilən qəbilələrin yerləşdiyi Yuxarı Fərat vadisi sonralar Urartu dövlətinin, Midiya (Mada) imperiyasının və İran-Əhəməni şahlığının tərkibinə daxil olmuşdur. Əhəməni şahlığının süqutundan sonra Balkan yarımadasından Kiçik Asiyaya köçüb gəlmiş və erməni tarixçilərinin “erməniləşdirdiyi”, əslində isə ermənilərin əcdadları olduğu güman edilən (!) qəbilələrin Yuxarı Fərat vadisində kiçik bir knyazlığı istifadə edərək təcridlə güclənən bu knyazlıq (tarixşünaslıqda “erməni çarlığı” da adlandırılır - müəllif) mənşəcə parfiyalı olan (yəni erməni olmayan!) II Tiqranın (e.ə.95-55) hakimiyyətinin əvvəllərində qonşu ölkələrə (Kiçik Asiyanın qərbinə və Mesopotamiyaya doğru, yəni şərqə - Azərbaycana doğru yox!!!) işğalçı yürüşlər edərək, qısa bir müddət ərzində öz hakimiyyəti altında olan ərazini genişləndirə bildi. Lakin e.ə.66-cı ildə Roma sərkərdəsi Pompey II Tiqranın hərbi qüvvələrini darmadağın etdikdən sonra Kiçik Asiyanın şərqində mövcud olmuş bu knyazlıq müstəqil dövlət kimi tarix səhnəsindən silinib getmişdir.

Kiçik Asiyanın şərqində ermənilərin yenidən siyasi səhnəyə gəlməsi xristian dininin meydana gəlməsi və yayılması dövrünə təsadüf edir.

Xristianlığı qəbul etdikdən bir müddət sonra vahid xristian kilsəsindən üz döndərən ermənilər təriqətçi monofizitlərin tərəfinə keçdilər və özlərinin əlahiddə Qriqoryan kilsəsini yaratdılar. Qriqoryan kilsəsi, artıq erməni dövlətinin mövcud olmadığı şəraitdə, erməni icmalarının təkəcə dini deyil, eyni zamanda siyasi himayəçisi funksiyasını da yerinə yetirməyə başladı. Qriqorian kilsəsinin idarə etdiyi ermənilər bu vaxtdan başlayaraq öz mövqelərini qoruyub saxlamaq və təcavüzkar məqsədlərinə nail olmaq üçün şəraitin dəyişməsindən istifadə edərək, başqa sözlə “küləyin istiqamətindən” asılı olaraq həmişə daha güclü xarici qüvvəyə sığınmaq yolunu tutdular. Belə ki, ermənilər Xilafət işğalları zamanı Bizansa qarşı ərəb xəlifələri ilə sövdələşməyə girdilər. Ərəb xəlifələri Bizansa qarşı təriqətçi-monofizit erməniləri müdafiə etdilər. Beləliklə, Qriqorian kilsəsi öz təsir dairəsini genişləndirmək və keçmiş erməni knyazlığını dirçəltmək üçün ilk dəfə ərəb işğalları dövründə fəallaşdı.

Qonşularına xəyanət edərək ərəb xəlifələrinə sığınan və yadelli təcavüzkarlar tərəfindən müdafiə olunan Qriqorian kilsəsi öz missionerləri vasitəsilə qonşu ərazilərdə, o cümlədən Azərbaycan dövləti olan Qafqaz Albaniyasının qərb-dağlıq ərazilərində (indiki Dağlıq Qarabağda və indiki Ermənistan Respublikasının mövcud olduğu Qərbi Azərbaycan topraqlarında) yaşayan yerli alban-xristian əhali arasında qriqorianlığı yaymağa başladı. Zaman keçdikcə zorla qriqorianlaşdırılmış alban - Azərbaycan tayfalarının

erməniləşdirilməsinə başlandı. Bununla da Xilafət dövründə Qriqorian kilsəsinin dini təsir dairəsi Cənubi Qafqaza doğru genişlənməyə başladı.

Qriqorian missionerlərinin gəlişi ilə Cənubi Qafqaz əvvəlcə dini toqquşmalar, bunun dalınca etnik qarşıdurmalar, daha sonralar isə soyqırımları dövrünə qədəm qoydu. Ərəb xilafəti zəiflədikdən sonra Qriqorian kilsəsi bu dəfə Azərbaycan türk dövlətlərinə - qaraqoyunlulara, aǧqoyunlulara, səfəvilərə və nəhayət, Osmanlı imperiyasına sığındı.

***

Azərbaycan Qaraqoyunlu dövlətinin başqa etnoslara, dinlərə dözümlü münasibətindən və himayəsindən istifadə edən Qriqorian kilsəsi 1441-ci ildə öz mərkəzini - erməni katolikosluğunu Azərbaycan torpağına (indiki Ermənistan Respublikasının ərazisinə) - Eçmiədzinə köçürdü. Sonralar, Azərbaycan Aǧqoyunlu və Səfəvi hökmdarları da qaraqoyunluların siyasətini davam etdirərək erməniləri və erməni katolikoslarını himayə etdilər.

Lakin tarixi şəraitin dəyişməsindən asılı olaraq ermənilər sonralar hər üç Azərbaycan dövlətinə də xəyanət etdilər. Daha sonra Qriqorian kilsəsi və ermənilər Osmanlı sultanları tərəfindən himayə olundular. Zaman keçdikcə ermənilər onlar üçün türklərlə eyni şərait yaratmış Osmanlı imperiyasının maliyyə-iqtisadi və hərbi-siyasi həyatında mühüm mövqelər ələ keçirdilər.

Qriqorian kilsəsi və ermənilər, eyni zamanda, Azərbaycan dövlətlərindən, o cümlədən Qaraqoyunlu, Aǧqoyunlu və Səfəvi hökmdarlarından da geniş imtiyazlar qopara bildilər. Osmanlı sultanları kimi Azərbaycan hökmdarları da Qriqorian kilsəsinə sərbəstlik verdilər. Ölkənin müxtəlif yerlərində, o cümlədən indiki Ermənistan Respublikasının ərazisini əhatə edən Azərbaycan torpaqlarında erməni kilsələri tikildi. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, 1441-ci ildə erməni kilsəsinin mərkəzi Azərbaycan Qaraqoyunlu dövlətinin ərazisinə - indiki Eçmiədzinə köçürüldü. Ermənilər Səfəvi dövlətində, xüsusilə Şah Abbas [1587-1629] dövründə daha mühüm mövqelər ələ keçirdilər.

Beləliklə, Qaraqoyunlu, Aǧqoyunlu və Səfəvi dövlətlərinin, Osmanlı imperiyasının himayəsi sayəsində Azərbaycanda, Anadoluda, İran ərazisində, Cənubi Qafqazda Qriqorian kilsəsi və ermənilərin mövqeyi xeyli gücləndi.

Tarixi “ənənələrinə” sadıq qalan ermənilər qərb dövlətlərinin antitürkiyə siyasəti gücləndikcə Osmanlı dövlətinə də xəyanət etdilər. Beləliklə, vaxtı ilə Qaraqoyunlu, Aǧqoyunlu, Səfəvi, Osmanlı dövlətlərinə xidmət edən ermənilər növbəti dəfə mövqelərini dəyişib qərb hökmdarlarına “xidmət” göstərdilər və Osmanlı imperiyasına arxadan zərbə vurulmasında fəal iştirak etdilər. Ermənilərin qərb dövlətlərinin əlində Azərbaycana və Türkiyəyə qarşı alətə çevrilməsi dövrü başlandı.

Çar Rusiyası Cənubi Qafqazda işğalçılıq müharibələrinə başladıqda Qriqorian kilsəsi və ermənilər bu dəfə yeni təcavüzkarın tərəfinə keçdilər. Lakin budəfəki xəyanət adi xəyanət deyildi! Ermənilər bu dəfə silahlı dəstələr yaradaraq

Rusiya qoşunlarının tərkibində Azərbaycan dövlətlərinə və Osmanlı imperiyasına qarşı hərbi əməliyyatlarda iştirak etdilər. Və bu yolla Azərbaycan və Anadolu türklərinə qarşı kütləvi qırğınlar həyata keçirildilər. Çar Rusiyasının ermənilərə arxa durması nəticəsində Azərbaycanın xristian alban əhalisinin zorla qriqorianlaşdırılması və alban kilsəsinin təqib olunması gücləndi.

Bununla yanaşı, silahlı erməni quldur dəstələrinin Azərbaycanda və Şərqi Anadoluda dinc türk-müsəlman əhalisinə qarşı soyqırımları dövrü başladı.

Çar Rusiyası ermənilərin və Qriqorian kilsəsinin bu “xidmətlərini” nəzərə alaraq Osmanlı imperiyası və Qacarlar İrəvan ərazisindən erməniləri kütləvi surətdə şimali Azərbaycana, xüsusilə İrəvan, Qarabağ, Şirvan, Bakı, Gəncə və Naxçıvan xanlıqlarının ərazilərinə köçürdü. Yeri gəlmişkən, çar hökuməti erməniləri Azərbaycan torpaqlarına Rusiya dövlətinin xüsusi nəzarəti altında və mütəşəkkil qaydada köçürür, onlara hər cür qayğı göstərirdi. Məsələn, İran və Türkiyə ərazisindən hərəkətə başlayan erməni köçlərini bütün yol boyunca Rusiyanın mühafizə dəstələri müşayiət edir, onlara adambaşına pul və ərzaq paylanır, köç üçün nəqliyyat ayrılır, ən münbit Azərbaycan torpaqları onlara verilir və bütün vergilərdən azad olunurdular. Beləliklə, Çar Rusiyası XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq 1873-cü ilədək Cənubi Qafqaza, əsasən Şimali Azərbaycan torpaqlarına 334.242 nəfər erməni köçürdü. Sonralar Azərbaycan torpaqlarında xristianlaşdırma siyasəti daha da sürətləndirildi. Bunu arxiv sənədləri çox aydın təsdiq edir. Belə ki, Cənubi Qafqazda erməni köçkünlərinin sayı 1886-cı ildə 690.615 nəfərə, 1897-ci ildə 786.447 nəfərə, 1916-cı ildə isə 1.211.145 nəfərə çatdırıldı. Bu qanlı siyasəti rusların özləri də təsdiq edirlər. Məsələn, N.N.Şavrov hələ 1911-ci ildə yazırdı: “Zaqafqaziyada yaşayan 1 milyon 300 min nəfər erməninin 1 milyonu yerli deyildir. Və onlar vilayətə bizim tərəfimizdən köçürülüblər”. Ermənilərin Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsinin əsas təşkilatçılarından biri olan A.S.Qriboyedov isə Rusiya imperatoruna belə məsləhət verirdi: “Əlahəzrət, olmaya mərkəzi rus torpaqlarında ermənilərin məskunlaşmasına icazə verəsiniz. Onlar elə tayfadırlar ki, bir neçə on il yaşadığından sonra dünyaya hay-küy salacaqlar ki, bura bizim qədim dədə-baba torpaqlarımızdır”.

Beləliklə, Çar Rusiyası Cənubi Qafqazın etnik tarixində zorla dəyişiklik əmələ gətirdi: Azərbaycan torpaqlarında yeni bir etnos-erməni etnosunu məskunlaşdırdı.

Gülüstan (1813) və Türkmənçay (1828) müqavilələrinə əsasən, Azərbaycan torpaqları Rusiya ilə Qacarlar İrəvan arasında bölüşdürüldükdən və Azərbaycanın müstəqil dövlətləri-xanlıqlar aradan qaldırıldıqdan sonra Çar Rusiyası Azərbaycan xalqına qarşı növbəti cinayətə əl atdı, ermənilərə isə növbəti “bəxşiş” verdi: Azərbaycan torpaqlarında (Naxçıvan və İrəvan xanlıqlarının əraziləri əsasında) “Erməni vilayəti” adlı qondarma inzibati idarə vahidi yaratdı.

Yeri gəlmişkən, çar I Nikolay “Erməni vilayəti”nin yaradılması haqqındakı sərəncamı 1828-ci il martın 21-də - Azərbaycan xalqının Novruz bayramı günü

imzalandı. Məhz Novruz bayramı günü iki Azərbaycan xanlığının ləğv edilib, bu Azərbaycan torpaqlarında köçürülüb gətirilmiş ermənilər üçün xüsusi bir vilayət yaradılması xalqımız üçün həm də mənəvi təhqir idi.

“Erməni vilayəti”nin nə qədər qondarma bir qurum olduğunu belə bir fakt da sübut edir ki, Çar Rusiyası o zaman İran və Türkiyədən nə qədər erməni köçürüb gətirsə də, yenə də bu vilayətin əhalisinin 76,24%-i azərbaycanlı idi. “Erməni vilayəti”ndə 1125 kənd vardı. Onlardan 1111-i Azərbaycan kəndi idi və bu kəndlərdə ancaq azərbaycanlılar yaşayırdılar. Vilayətin qalan 14 kəndində isə azərbaycanlılarla qarışıq şəkildə köçürülüb gətirilmə ermənilər yaşayırdılar. Yeri gəlmişkən, həmin kəndlərin də bir çoxunun adları Azərbaycan-türk mənşəli idi. Bununla belə, “Erməni vilayəti”ni yaratmaqla Çar Rusiyası yenidən işğal etdiyi Azərbaycan torpaqları ilə Osmanlı imperiyası arasında bir “xristian səddi” çəkdi. Eyni zamanda, tarixi Azərbaycan ərazisində gələcək erməni dövlətinin əsasını qoydu.

Bunun ardınca, 1836-cı ildə erməni Qriqorian kilsəsinin təhriki ilə müstəqil alban kilsəsi ləğv olundu. Çar Rusiyası tərəfindən himayə və müdafiə olunan ermənilər bu vaxtdan etibarən Azərbaycanda və Anadoluda türk-müsəlman əhaliyə qarşı kütləvi qırğınlara başladılar.

“Böyük Ermənistan” “doktrinası” ilə zəhərlənmiş erməni millətçiləri 19-cu əsrin sonlarında Qriqorian kilsəsinin “xeyir-duası” ilə daha mütəşəkkil fəaliyyətə başladılar. Bir-birinin ardınca millətçi-terrorçu erməni partiyaları (“Hnçak”, “Daşnaksütyun” və s.), cəmiyyətləri və terrorçu qrupların yaradılması dövrü başlandı. Məsələn, 1887-ci ildə yaradılmış “Hnçaq” adlı erməni-millətçi partiyası öz proqramında Osmanlı imperiyası ərazisində müstəqil erməni dövləti yaratmağı qarşısına başlıca məqsəd qoymuşdu. Bu məqsədə nail olmaq üçün əsas vasitə terror aktlarının həyata keçirilməsi olmalı idi. Maraqlıdır ki, ermənilər ilk terror aktlarından birini onların “siyasətini” dəstəkləmədiyi üçün Qafqazın mülki işlər rəisi, knyaz Qolitsına qarşı həyata keçirdilər (14 oktyabr, 1903-cü il). 1890-cı ildə yaradılmış digər millətçi-terrorçu erməni partiyası olan “Daşnaksütyun” da Türkiyə ərazisində müstəqil erməni dövləti yaratmağı özünün əsas vəzifəsi elan etmişdi. Bu planı həyata keçirmək üçün Osmanlı imperiyası ərazisində “Böyük Ermənistan” təbliğatı gücləndirilməli, silahlı terror dəstələri yaradılmalı, hökumət idarələrinin talan və qarət edilməsinə başlanılmalı idi. “Daşnaksütyun” partiyası, faktiki olaraq, hər biri 10 nəfər “döyüşçüdən” - terrorçudan təşkil olunmuş silahlı dəstələrdən ibarət idi. Başqa sözlə, “Daşnaksütyun” siyasi partiya deyil, silahlı terror təşkilatı idi.

“Hnçaq” və “Daşnaksütyun” terrorçuları Şərqi Anadolu və Azərbaycan kəndlərini çapıb-talamaqda bir-biri ilə rəqabət aparır, “yarışırdılar”. Rəsmi proqramlarında terroru qarşılıqlı vəzifə qoyan bu partiya və cəmiyyətlər “türkə ölüm” çağırışı ilə tarixin ən qanlı cinayətlərinə başladılar. Zaman keçdikcə “Böyük Ermənistan” xəstəliyə tutulmuş erməni terrorçuları onların mənafeyini təmin

etməyə qeyri-türk millətlərinin nümayəndələrinə qarşı da qəsdlər törətməyə başladılar. Birinci Dünya müharibəsi (1914-18) dövründə Osmanlı imperiyasının aradan götürüləcəyinə ümid edən ermənilər vətəndaşları olduğu və hər zaman himayə və qayğı gördükləri Türkiyə dövlətinə xəyanət edərək Osmanlı imperiyasına qarşı vuruşan Çar Rusiyası və digər böyük dövlətlərlə geniş əlaqə yaradaraq ümumdünya tarixinin ən qanlı cinayətlərini törətdilər. Çar Rusiyasının silahlandığı və digər böyük dövlətlər tərəfindən müdafiə olunan erməni-daşnak quldur dəstələri Şərqi Anadoluda və Azərbaycanda (həm şimalda, həm də cənubda) türk-müsəlman əhalini kütləvi surətdə qurmağa başladılar. Naxçıvan, İrəvan, Zəngəzur, Qarabağ, Urmiya, Salmas, Xoy, Maku və digər yaşayış məntəqələrində yüz minlərlə Azərbaycan türkü, o cümlədən uşaqlar, qadınlar, qocalar məhv edildi.

Bakıda hakimiyyəti ələ keçirən daşnak S. Şaumyan Birinci Dünya müharibəsi cəbhələrindən qayıdan erməni zabıt və əsgərlərini səfərbərliyə alaraq Azərbaycan xalqına qarşı tarixin ən dəhşətli soyqırımlarından alaraq Azərbaycan xalqına qarşı tarixin ən dəhşətli soyqırımlarından birini törətdi. Şimali Azərbaycanın bütün bölgələrində, o cümlədən Bakı, Şamaxı, Göyçay, Kürdəmir, Quba, Salyan, Lənkəran və başqa yerlərdə türk-müsəlman əhali əvvəlcədən düşünülmüş plan əsasında kütləvi surətdə ucdantutma məhv edildi, xalqın min illər boyunca yaratdığı maddi və mənəvi sərvətlər məhv və talan olundu.

Birinci Dünya müharibəsi başa çatdı. Böyük Atatürk Türkiyəni xilas etdi. Bununla da böyük dövlətlərin həmişə bir alət kimi istifadə etdikləri erməni millətçilərinin “Böyük Ermənistan” yaratmaq niyyəti iflasa uğradı.

Bununla belə, o zamankı mürəkkəb tarixi şəraitdə müstəqil Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xoş məram nümayiş etdirdi. 1918-ci il mayın 29-da Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri və keçmiş Azərbaycan dövlətlərindən olan İrəvan

İrəvan xanlığının paytaxtı olmuş İrəvan şəhərini ermənilərin “bir siyasi mərkəzləri olması” xatirinə onlara güzəştə getdi. Beləcə, ermənilərə 100 il bundan əvvəl öz torpağında yer verən Azərbaycan bu dəfə onlara paytaxt şəhəri də bağışladı. Beləliklə, tarixdə ilk dəfə olaraq, 1918-ci ildə Cənubi Qafqazda - tarixi Azərbaycan ərazisində erməni dövləti yaradıldı.

Lakin daşnaklar bununla kifayətlənmədilər. Növbəti xəyanət və növbəti dəfə torpaq qoparmaq üçün məqam gözlədilər.

Azərbaycana Denikinin hücum təhlükəsi yarandıqda, ermənilər dərhal onun tərəfinə keçdilər və ağqvardiyaçı generalı Azərbaycana dəvət etdilər. Bu “siyasət” iflasa uğradıqdan sonra da Azərbaycana və Türkiyəyə qarşı yeni-yeni ərazi iddiaları qaldırdılar.

Sovet-bolşevik rejimi Çar Rusiyasının ənənəvi siyasətinin davamı olaraq erməniləri daim himayə və müdafiə etdi. Ermənistan Sovet Sosialist Respublikasının yaradıldığı Qərbi Azərbaycan torpaqlarında bu torpaqların əsl sahibləri olan azərbaycanlılara qarşı növbəti təqiblər və zorakılıqlar dövrü başlandı. Nəhayət, öz torpaqlarında ermənilərə yer vermiş azərbaycanlıların kütləvi surətdə doğma yurdlarından deportasiyası həyata keçirildi. Ermənilər Qərbi Azərbaycan torpaqlarında daha da möhkəmləndilər. Sovet dövründə Azərbaycan torpaqları hesabına daim yeni-yeni ərazilər ələ keçirən ermənilər Türkiyə Cümhuriyyətinə qarşı da ərazi iddialarını davam etdirdilər. Xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən türk diplomatlarına qarşı terror aktları həyata keçirildi. Dünya sosializm birliyinin və Sovet İttifaqının dağılması ərəfəsində qarşılıqlı Azərbaycanın yeni ərazilər, o cümlədən Dağlıq Qarabağı qoparmaq məqsədini qoymuş erməni-daşnak millətçiləri və terrorçuları yenidən fəallaşdılar.

Ermənilərin çirkin məqsədlərinə xidmət edən M.Qorbaçov Azərbaycan xalqının böyük oğlu Heydər Əliyevi Sovet İttifaqının ali rəhbərliyindən - Siyasi Bürodan uzaqlaşdırdı.

Azərbaycan xalqının qatili M.Qorbaçovu ələ alan erməni millətçilərinin təhriki ilə 1918-20-ci illərdə olduğu kimi, Dağlıq Qarabağda sifarişlə separatçı-erməni terrorçularının qiyamı təşkil edildi. Eyni zamanda, Qərbi Azərbaycanın yerli sakinləri olan azərbaycanlıların tarixi vətənlərindən deportasiyası da başa

çatdırıldı. XIX yüzilliyin əvvəlində əhalisinin mütləq əksəriyyəti Azərbaycan türkü olan indiki Ermənistan Respublikasının ərazisində hazırda bir nəfər də olsun azərbaycanlı qalmamışdır. Azərbaycanlılara məxsus olan bütün tarixi abidələr məhv edilmiş, yer adları dəyişdirilmişdir. Bütün bunlar müasir dünyanın gözləri qarşısında baş vermişdir!

Qorbaçovu və Kreml rejimini öz əllərində oyunağa çevirmiş ermənilər bütün Sovet imperiyasında Azadlıq hərəkatının önündə gedən Bakıya iri qoşun kontingentinin yeridilməsinə və 20 Yanvar 1990-cı il qırğınının həyata keçirilməsinə nail oldular. 20 Yanvar qırğımında Kreml rejiminin qəsdən azərbaycanlılara divan tutmaq məqsədilə Şimali Qafqazdan səfərbərliyə aldıkları ehtiyatda olan erməni əsgər və zabitləri xüsusi “fəallıq” göstərdilər. Erməni millətçiləri və terrorçuları 1990-93-cü illərdə Azərbaycanda baş alıb gedən hərəmərclikdən və hakimiyyət çəkişmələrindən istifadə etdilər. Azərbaycanın beynəlxalq birlik tərəfindən tanınmış sərhədlərini pozaraq, ölkəyə müdaxilə etmiş Ermənistan silahlı birləşmələri Rusiya hərbi qüvvələrinin bilavasitə yaxından köməyi ilə Dağlıq Qarabağı və ətraf rayonları, respublika ərazisinin 20 faizini işğal etdilər. Bir milyondan çox Azərbaycan vətəndaşı doğma yurd-yuvasından didərgin salındı, öz Vətəninə qaçqına və məcburi köçkünə çevrildi. 1992-cı ilin 26 fevralında - 20-ci yüzilliyin sonuna yaxın bütün dünyanın gözləri qarşısında qəddarlığı ilə misli görünməmiş Xocalı soyqırımını törətdilər. İşğal aktını pərdələmək üçün Dağlıq Qarabağda oyuncaq “respublika” yaradıldı. Dağlıq Qarabağ separatçı-terrorçu qruplarının rəhbərləri (R.Köçəryan və b.) Ermənistanda da hakimiyyəti ələ keçirdilər.

İkili standartlar və “xristian həmrəyliyi”nin beynəlxalq münasibətlərdə mühüm rol oynadığı müasir dövrdə, beynəlxalq hüquq normalarına açıq-aşkar zidd olaraq Azərbaycan torpağı olan Dağlıq Qarabağ erməni separatçı-terrorçularının əlində qalmaqdadır.

Erməni millətçiləri isə Türkiyə və Azərbaycana qarşı yeni ərazi iddiaları irəli sürməkdə davam edirlər. İkili standartlar dünyasında erməni terrorçularının Azərbaycan və Türkiyə ərazisində 200 ildən artıq bir müddət ərzində törətdikləri soyqırımları, deportasiyalar, vəhşiliklər, tarixi abidələrin, yaşayış məskənlərinin yerlə-yeksan olunması faktları qulaqardına vurulur. “Xristian həmrəyliyi” nümayiş etdirilərək erməni yalanları, saxtakarlıqları, həqiqət kimi qəbul olunur. Elə bunun nəticəsidir ki, xarici qüvvələr tərəfindən müdafiə olunan erməni separatçı-terrorçuları və beynəlxalq terroru dəstəkləyən Ermənistan Respublikası Cənubi Qafqazda təhlükəli gərginlik ocağına çevrilmişdir.

Beynəlxalq terrorun ən yaşlı və ən “təcürbəli” dəstələri olan erməni terror təşkilatları himayə olunduqca, “Böyük Ermənistan” “doktrinası” ilə zəhərlənən erməni-daşnak terror qrupları və təşkilatları Beynəlxalq antiterror alyansının diqqətindən kənar qaldıqca, regionda və dünyada gərginlik də aradan qalxmayacaq, bəşəriyyət terror təhlükəsindən qurtulmayacaqdır.

Müasir dünyanın görkəmli dövlət xadimi, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev özünün bütün yüksək səviyyəli görüşlərində, nitq və çıxışlarında ermənilərin Cənubi Qafqaza gəlmə əhali olduğunu, onların bu ərazidə məskunlaşmasından sonra regionda gərginliyin artdığını, müasir Ermənistan Respublikasının və nəzarətdən kənar qalmış oyuncaq Dağlıq Qarabağ rejiminin terror yuvalarına çevrildiyini xüsusi olaraq vurğulayır. Zəngin tarixi biliyə malik olan Azərbaycan Prezidenti indiki Ermənistan Respublikasının tarixi Azərbaycan torpağında - keçmiş İrəvan xanlığının ərazisində yarandığını bütün dünyaya bəyan edir. Ölkə başçısı bütün müvafiq strukturları erməni saxtakarlarına qarşı informasiya müharibəsində hücumə keçməyə çağırır. Erməni faşizmi üzərində qələbə çalmaq, doğma torpaqlarımızı azad etmək üçün öncə informasiya müharibəsində qalib gəlmək gərəkdir. Bütün xalqımız ölkə başçısının çağırışına cavab verməli, iqtisadi və hərbi cəhətdən qüdrətli Azərbaycan dövləti yaratmaq üçün onun ətrafında sıx birləşməlidir.

Tarixi həqiqəti dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırmaqla informasiya müharibəsində qələbə və hərbi-iqtisadi cəhətdən qüdrətli Azərbaycan dövləti yaratmaq! – Terror, soyqırımları və zorla özgə torpaqlarına yiyələnməyə çalışan erməni faşizmini diz çökdürmək üçün yeganə düzgün yol məhz bu yoldur. Başqa yol yoxdur!

* * *

“Böyük Ermənistan” yaratmaq xülyasından əl çəkməyən və yalançı “erməni soyqırımı”nı sübuta yetirməyə çalışan erməni millətçiləri müasir qloballaşan dünyada xalqların və ölkələrin yaxınlaşması yolunda ciddi əngələ çevrilmişlər. Dünyanın hər yerinə səpələnmiş çoxsaylı erməni təşkilatlarının geniş maliyyə imkanları, Qriqorian kilsəsinin istiqamətverici və təşkilatçılıq rolu, ayrı-ayrı ölkələrin, o cümlədən böyük dövlətlərin müxtəlif strukturlarında mühüm mövqelər ələ keçirmiş ermənilərin dünya siyasətinə təsir göstərməsi sülh və əmin-amanlıq üçün, insanlığın gələcəyindən ötrü təhlükəli maneəyə çevrilmişdir.

200 ildən artıq bir müddət ərzində Azərbaycan və Türkiyə torpaqlarında qanlı terror əməlləri, soyqırımları həyata keçirmiş ermənilərin hazırda dünyada onlarla iri terrorçu təşkilatları və çoxsaylı terror qrupları fəaliyyət göstərir.

Özgə torpaqlarını işğal etmək üçün terroru, soyqırımlarını özlərinə peşə seçmiş erməni millətçiləri bu bəd niyyətlərini guya vaxtı ilə Aralıq dənizi-Qara dəniz-Xəzər dənizi arasındakı geniş torpaqları əhatə etmiş uydurma “Böyük Ermənistan” dövlətini dirçəltmək pərdəsi altında həyata keçirmək xülyasındadırlar.

Müasir mərhələdə Dağlıq Qarabağla bağlı işğalçılıq niyyətlərini həyata keçirməyə çalışan ermənilər, Prezident İlham Əliyevin dəfələrlə qeyd etdiyi kimi, Azərbaycana qarşı total hücumə keçmişlər.

Erməni millətçiləri tarixi saxtalaşdırmaqda da yeni mərhələyə qədəm qoymuş, Azərbaycan tarixi əlminə hücumlarını daha da genişləndirmişlər. Təbriz və Ərdəbil də daxil olmaqla tarixi Azərbaycanın cənub torpaqlarını uydurma

“Velikaya Armeniya”nın tərkib hissəsi hesab edilən ermənilər indi daha da “dərinə” getməyə başlamışlar. Erməni millətçiləri hazırda Arazdan cənubda - qonşu İran İslam Respublikasının ərazisində öz ata-baba torpaqlarında yaşayan və özlərini bu gün də “türk” adlandıran azərbaycanlı qardaşlarımızı Şimali Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlılardan (“gəlmə köçəri türklərdən”) tamamilə fərqli olan bir xalq kimi qələmə verməyə başlamışlar. Guya Cənubda yaşayan azərbaycanlılar Şimalda yaşayan qardaşlarından fərqli olaraq İran dillərindən birində danışmış olan azərilər adlanan xalqın nəsiləridir və sonradan, XV-XVI əsrlərdə onların dilləri kütləvi surətdə zorla dəyişdirilib. Sən demə, cənubda yaşayan soydaşlarımız - cənubi azərbaycanlılar “genetik baxımdan bizə deyil, ermənilərə daha yaxın bir xalq” imiş. Ləp bu yaxınlarda Yerevan Dövlət Universitetinin İranistika kafedrasının müdiri, prof. Q.Asatryan bununla əlaqədar çox geniş bir müsahibə ilə çıxış edərək bildirmişdir ki, ermənilərin bu istiqamətdə aparıcıları tədqiqatların nəticələri artıq indidən sübut edir ki, onların (yəni ermənilərin) cənubi azərbaycanlılarla antropoloji parametrlərinin çoxu eynidir; “azərilər (Cənubi Azərbaycan türkləri nəzərdə tutulur - Y.M.) genetik baxımdan özlərinin Azərbaycan Respublikasındakı həmvətənlərindənə ermənilərə daha yaxındırlar” (www.golos.am;8 iyul 2006-cı il). Mətləb aydındır: erməni saxtakarları tarixi Azərbaycanın Arazdan cənubdakı torpaqlarını öz saxta “tədqiqatlarında” “özünüküləşdirdikdən” sonra, indi də həmin ərazidə yaşayan Azərbaycan türklərinin mənşəyini saxtalaşdırmağa başlamışlar. Guya “Velikaya Armeniya”nın tərkib hissəsi olmuş Cənubi Azərbaycan torpaqlarının əhalisi də bizimlə, yəni Şimali Azərbaycan türkləri ilə deyil, ermənilərlə bir kökdən imiş!? Narahatçılıq doğuran budur ki, artıq Azərbaycan Respublikasında müxtəlif yollarla “Böyük Ermənistan”ın guya həqiqət olduğunu təsdiq edən xəritələr və kitablar da nəşr olunmağa başlamışdır. Eyni fikirlər burada da səslənir. Ölkəmizdə xristian missionerlərinin fəaliyyəti güclənmişdir. Azərbaycandan olan bəzi alimlərin yaxından köməyi ilə əcnəbilərə yazdırılmış və gizli şəkildə yayılan bəzi üzdənirəq “tədqiqatlarda” Azərbaycan bütünlüklə keçmiş xristian ölkəsi kimi qələmə verilir, xalqımız isə türk deyil, Dağıstan-nax qrupuna daxil olan bir etnos kimi təqdim olunur. Hələ bu bir yana dursun, Azərbaycan xalqına “özünün xristian keçmişinə qayıtmaq” tövsiyə olunur, hətta Bakının adını dəyişdirmək “təşəbbüsləri”də baş qaldırmaqdadır. Minlərlə Azərbaycan abidələrini məhv etmiş ermənilər və erməni kapitalının nökrələri Azərbaycanda “erməni xaçı axtarışlarına” çıxmışlar. Üzdə xalqımızın yüksək tolerantlıq mədəniyyətini tərifiylən əcnəbilər, necə deyərlər, “saman altından su yeridərək”, Azərbaycanın türk-islam mədəniyyətini dağıtmaq üçün əllərindən gələni edirlər. Xristian missionerləri, demək olar ki, ölkənin hər yerinə yayılmışlar. Bəzi qüvvələr Azərbaycanın Qafqaz Albaniyası dövrünə aid xristian abidələrinin siyahısını və şəkillərini internet vasitəsilə xaricə ötürürlər. Əcnəbilər Azərbaycanda keçmiş xristian abidələrinin bərpasını diqqət mərkəzinə çəkmişlər. “Böyük Ermənistan” təbliğatçıları və onların arxasında duran qüvvələr

bu işdə az rol oynayırlar. Bütün bunlar xalqın müxtəlif dairələrində ciddi narazılıq və narahatlıqla qarşılanır. “Böyük Ermənistan” uydurması barədə növbəti yazım olan bu məqaləni qələmə almağım da elə bununla bağlıdır.

Oxuculara bəri başdan bildirmək istərdim ki, tarixdə heç zaman üç dəniz (Aralıq dənizi, Qara dəniz və Xəzər dənizi) arasındakı geniş əraziləri əhatə edən “Böyük Ermənistan” adlı dövlət olmayıb. Bu uydurmadır. Və bu uydurmanı elmə sırıyarkən erməni saxtakarları vaxtilə Fəratın yuxarılarından Van gölünə doğru ərazilərdə mövcud olmuş “Kiçik Ermənistan” və “Böyük «Великая» yox, məhz «Большая», yəni “Böyük” -Y.M.) Ermənistan” adlanan iki coğrafi vilayətdən birinin - sonuncunun adından istifadə etmişlər və coğrafi termini siyasiləşdirmişlər (Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, “Böyük Ermənistan” adlanan coğrafi vilayət həqiqətən də “böyük” olduğu üçün deyil, “Kiçik Ermənistan” vilayətinə nisbətən bir qədər “böyük” olduğu üçün belə adlandırılırdı. Yəni bu “böyük” sözün həqiqi mənasındakı “Böyük” deyildir!). Əslində isə heç bir ilk mənbə tarixdə “Böyük Ermənistan” adlanan dövlətin olduğunu təsdiq etmir. İndiyədək heç bir arxeoloji qazıntı zamanı “Böyük Ermənistan” adı həkk olunmuş pul tapılmayıb. Ermənilərin guya erməni hökmdarı olduğunu iddia etdikləri parfiyalı II Tiqranın adından zərb olunmuş pullarda da onun “Böyük Ermənistan” hökmdarı olduğu təsdiqlənmir. Beləliklə, “Böyük Ermənistan” tarixi həqiqət deyil, yalnız və yalnız, tarixdə heç bir zaman öz sabit ərazisi olmayan köçəri ermənilər üçün özgə torpaqlarını işğal etməyi qarşısına məqsəd qoymuş başabəla “milli ideologiyadır”, mürtəcə dini-ideoloji və terrorçu-işğalçılıq “doktrinasıdır”. Bu işğalçı-terrorçu “doktrina” erməni millətçiləri tərəfindən özgə torpaqlarına yiyələnmək məqsədilə uydurulmuşdur. Və onun əsasında, artıq yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, guya vaxtilə “dənizdən-dənizə” geniş əraziləri əhatə etmiş olan uydurma “Böyük Ermənistan” dövlətini dirçəltmək ideyası durur. Bu “ideya”nın saxtılığı ondan aydın olur ki, ilk mənbələrdə, yuxarıda qeyd etdiyimiz iki coğrafi vilayət istisna edilməklə, tarixdə nə vaxtsa “Böyük Ermənistan” adlı dövlətin mövcud olması barədə heç bir məlumat yoxdur. Və özlərini az qala regionun “ən qədim xalqı”, “Nuh peyğəmbərin övladları” kimi qələmə verən erməni millətçilərinin uydurmalarının əksinə olaraq ermənilər, daha doğrusu onların ulu babaları hesab olunan qəbilələr, ümumiyyətlə, Asiya qitəsinin yerli əhalisi deyillər, bu regiona köçüb gəlmədirlər.

Antropoloji, o cümlədən somatoloji (bədən ölçüləri), kraniooloji (kəllə ölçüləri), odontoloji (diş quruluşu), seroloji (qan qruplarının tədqiqi) araşdırmalar sübut edir ki, uydurma “armenoid irqi” və ermənilər nəinki Cənubi Qafqazın aborijen əhalisi - yerli sakinləri deyillər, ümumiyyətlə Ön Asiyaya da sonradan gəlmişlər. Arxeoloji qazıntılar zamanı indiki Ermənistan Respublikası ərazisindən aşkar olunmuş qazıntı materialları, o cümlədən qədim insan qalıqları da bunu aydın sübut edir. Göstərilən qədim insan qalıqlarının morfoloji quruluşu ilə sonradan həmin ərazilərdə məskunlaşan ermənilərin morfoloji quruluşu arasında heç bir

oxşarlıq yoxdur. Eyni fikri son Tunc və Dəmir dövrünə aid tapıntılar da təsdiq edir (Bunak V.V., Qranıə Armeniə, M., 1927, str. 26).

Bundan əlavə kəllə quruluşuna görə aparılan antropoloji tədqiqatlar erməniləri qısabaşlılar və ya braxikranlar qrupuna aid edir. Antropoloqlar (böyük alman alimi Virxov və başqa məşhur alimlər) Qafqazın qədim qəbiristanlıqlarından tapılan kəllələrin ölçülməsinə əsasən müəyyənləşdirmişlər ki, bu diyarın aborigen əhalisi, yəni ən qədim yerli sakinləri uzunbaşlılar və ya dolixokranlar qrupuna aiddirlər, yəni ermənilərin mənsub olduğu qısabaşlılar və ya braxikranlar qrupuna aid deyillər! Bu da bir daha sübut edir ki, indiki ermənilər Qafqazın yerli əhalisi deyillər (Djavaxaşvili İ.A., İstoriə qruzinskoqo naroda, Tiflis, 1916, str. 11-12).

Tədqiqatçılar göstərir ki, müasir ermənilərin əcdadları olduğu güman edilən köçəri qəbilələr eramızdan əvvəl təxminən 12-ci əsrdə Balkan yarımadasından hərəkətə başlayıb Kiçik Asiyaya keçmiş və Yuxarı Fərat vadisində (Van gölüne doğru ərazilərdə) məskən salmışlar. Ermənilərin əcdadlarının bu əraziyə gəlmə olduqları tarix elmində sübut edilmiş faktdır (Məsələn, bax: Дяконов И.М., Предыстория армянского народа, Ереван, 1968). M.Dyakonov həmin əsərində ermənilərin əcdadlarının (əgər onları həqiqətən ermənilərin əcdadı hesab etmək mümkünsə!) Yuxarı Fərat vadisinə gəlmə olduqlarını tutarlı linqvistik və arxeoloji mənbələrlə sübut edir. O, öz tədqiqatlarını daha da dərinləşdirərək sonralar yenidən bu mövzuya qayıtmış və yuxarıdakı konsepsiyasını təsdiqləyən əlavə dəlillər gətirmişdir (И.М.Дьяконов. Малая Азия и Армения около 600 г. до. н.э. и северные походы вавилонских царей// “Вестник древней истории”, 1981, ?2, с.34-63). İ.M.Dyakonovun bu məqaləsindəki bəzi fikirləri oxucuların diqqətinə olduğu kimi çatdırmağı lazım bilirəm: «Протоармяне появились в бассейне верхнего Евррата в качестве пришлого (а стало быть, неоседлого скотоводческого) народа в период господства здесь лувийской и хурритско-урартской цивилизаций ... об автохтонности протоармянского нет речи (с.54-55). «Следует учитывать, что протоармянские пришельцы, повидимому, состояли в меньшинстве по сравнению с местным лувийским и хурритским населением» (с.59)

Yeri gəlmişkən, İ.M.Dyakonovun göstərdiyi Yuxarı Fərat vadisində hökmranlıq edən yerli-aborigen hürrilər Azərbaycan xalqının ulu babalarından biridir. Başqa sözlə, elm çox aydın təsdiq edir ki, bu torpaqlarda, o cümlədən yuxarı Fərat vadisində məhz biz azərbaycanlılar yerliyik, ermənilər isə köçüb gəlmədirlər!

Ermənilərin Asiya qitəsinə, o cümlədən də Cənubi Qafqaza gəlmə etnos olduqlarını başqa tədqiqatlar da sübut edir. Məsələn, görkəmli antropoloq V.V.Bunak Göyçə (indiki Sevan) hövzəsində qədim kəllə sümüklərini araşdıraraq qəti qənaətə gəlmişdir ki, bunların sonradan həmin əraziyə köçüb gəlmiş ermənilərlə heç bir əlaqəsi yoxdur (Bax: Бунак В.В. «Черепя железного века из Севанского района Армении - Русский антропологический журнал», 1928, том

XVII, вып. 3-4). Odontologiya sahəsində aparılan tədqiqatlar da eyni nəticəni təsdiq edir: “etnik odontologiya erməni etnosunun “Qafqaz mənşəli olduğunu” təsdiq etmir” (Кочиев Р.С. Закавказье и Северный Кавказ. - В кн.: Этническая одонтология СССР. Москва, 1970, с. 135, 141). Rus Qafqazşünası İ.Şopen isə daha konkret və birmənalı nəticəyə gəlmişdi: ermənilər gəlmədilər; onlar frigiyalıların və ioniyalıların qərbdən, yəni Avropadan Anadolu dağlarının Şimal vadilərinə köçüb gəlmiş nəsilləridir (Шопен И. Новые заметки на древнюю историю Кавказа и его обитателей. С.-Петербург, 1896, с.26). Bir sözlə, bütün yuxarıda göstərilənlər və digər axtarışlar “tarixin atası” Herodotun hələ eramızdan əvvəl V əsrdə yazdığı bir həqiqəti təsdiq edir: ermənilər Kiçik Asiyaya qərbdən - Avropadan köçüb gəlmişlər; onlar frigiyalıların nəsilləridir (Геродот. История в девяти книгах. I: 180, 194; III: 93; B: 49, 52; VII: 73).

*Yaqub Mahmudov,
Əməkdar elm xadimi, AMEA-nın müxbir üzvü,
Tarix İnstitutunun direktoru, Millət vəkili*

ERMƏNİLİK BƏŞƏRİYYƏTƏ QARŞI TƏHLÜKƏDİR

Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstan, Balkan regionunun bəzi xristian ölkələrinin, Rusiya və İsrailin real olaraq üzləşdiyi müasir ermənilik bir anlayış kimi olduqca mürəkkəbdir. Onu zahirən sadələşdirmək üçün lap əvvəldən bu anlayışa həddən ziyadə məntiqsizlik, qeyri-sosial elementlər daxil edilmişdir.

Bundan başqa, yeni siyasi oyunun aparıcılarından biri kimi (etnik amillərdən kənarında dayanan) bu anlayışı hər hansı bir yolla sadələşdirmək naminə cəhdlər “ermənilik” kəlməsinin dəqiq sosial-siyasi izahını vermir və yaranmış vəziyyətdən çıxış yollarını göstərmir.

Müasir “millət” anlayışının fəvqündə dayanan, onun siyasi qayda və formaları üzrə fəaliyyət göstərən, bununla belə, etnik korporasiya olaraq qalan ermənilik dünya ilə çoxcəhətli münasibətlərdə geniş şəbəkəyə malikdir. Erməni uşaq yazıçısı Sergey Vardanyanın növbəti “təxmini hesablamalarına” görə, erməniliyin Yerevandan savayı Qars, Armavir şəhərləri də daxil olmaqla 22 paytaxtı var.

Bununla belə, “Ermənistanın paytaxtları” kitabının müəllifi jurnalistin “görəsən, nə üçün belə az?” sualına cavab olaraq sadələvcəsinə ah çəkir və “Ermənistanın bütün 22 paytaxtı haqqında yazmağa bir ömür bəs etmədiyini” kədərlə söyləyir. Yeri gəlmişkən, həmin kitab Vatikan kitabxanasının rəflərində heç də az hörmətli yerdə qərar tutmayıb. Diaspor şəklində dünyaya səpələnmiş erməni balaları isə tarix boyu onların guya 22 paytaxtının olması və bu şəhərlərin nə vaxtsa pis əmilər - bədxah işğalçılar tərəfindən süquta yetirildiyi barədə möhkəm əqidə ilə boy atırlar.

Söhbət yuxarıda sadalananlardan başqa Tbilisi, Diyarbəkir, Bakı, Odessa, Kiyev, Yerusəlim, Soçi şəhərlərindən, Almaniyanın Bavariya torpaqlarından gedir. Macarıstanda isə sən demə, ermənilik dövlət qurucusu olmuşdur. Erməniliyin öz gücünü nümayişkarənə göstərməsinə, bütün mümkün hallarda öz ideallarını açıq-aşkar bildirməsinə daha diqqətlə yanaşmaq lazımdır. Bu mövzuda məlumat yetərinə çoxdur.

Sayıqlamaların, yaxud illüziya hoqqasının ermənilik üçün böyük əhəmiyyəti var. Axı o, biososioloji təzahür olaraq, pestorian, aysor, qaraçı, assuriyalı, kopt, yezidi kürdlər və Osmanlı Türkiyəsinin digər qeyri-müsəlman icmalarından ibarət aqlomeratın - Qriqoryan kilsəsi ətrafındakı yığnağın “vahid qədim etnos”un subyekti kimi qələmə verilməsinə imkan verən konkret eksperiment nəticəsində yaradılıb. Biz irəlidə aqlomerat məsələsinə qayıdacağıq.

“Ermənistanın çoxsaylı paytaxtları”na gəlincə isə mən bu mövzuya təsadüfən toxunmadım. Ötən yüzilliyin axırlarından başlayaraq, gənc və dinamik çiçəklənən etnokorporosiya olan ermənilik yeni mifologemlərin yaranması istiqamətində mürəkkəb, praktiki olaraq böhranlı duruma düşmüşdü.

ABŞ və Türkiyə arasında tərəfdaş münasibətlərinin genişləndiyi bir şəraitdə “ermənilərin soyqırımı” mifologeminin taleyi ümitsiz görünürdü. Onu dünya siyasətində erməniliyin yeni siyasi rolunun dərk edilməsi ilə diriltmək gərək idi. Hətta saxta tarix də az adamı maraqlandırır. Məsələn, amerikalılar tarixi mövzulardan ümumiyyətlə, yan keçirlər. Suveren Azərbaycan ərazisinin bir hissəsinin işğalı nəticəsində qələbə eyforiyası tədricən səngidi, “Dağlıq Qarabağ” adlı eybəcər törəmənin yaranması da etnokorporasiyanın virtual qəlbinə energetik dividənlər gətirmədi.

Erməni diasporu üçün erməni idealının mahiyyətinin etnosiya-sinostalji cəhətdən təzahürü yenə də əvvəlki kimi Yerevan idi. Yerevanda hakimiyyətə yiyələnən R.Koçaryanın - morfoloji regionçunun çağırışı “konstruktiv” ideologem yaratmadığından, əvvəlki sərsəm formul – “çoxpartiyalı Ermənistan”ın dövrüyyəyə buraxılmasına başlandı: “Biz özümüzü də, xalqı da aldatmalı və məğlubiyəti etiraf etməməliyik” (Q.Matevosyan), “Vətən Allahdan vacibdir, Vətəndən vacibi kilsə, kilsədən vacibi Böyük Tiqran, Böyük Tiqrandan vacibi isə Böyük Ermənistandır” (S.Kaputikyan) və s.

Erməniliyin həyəcan zəngi “erməni əlifbası”nın 1600 illiyinin bayram edilməsi günlərində də səsləndi. Amma çox qərībədir, bu səs zəif və ölgün oldu. Etnokorporasiya əvvəlki illüziyaların erməni xalqını çıxılmaz vəziyyətə saldığını göstərən ideoloqlarından birini - O.Kaçaznuninin bədbin ovaqatını unutmayıb. Fikir verin: Livandakı erməni icması dini rəhbərlərinin sözləri ilə ekstremist “Hizbullah” təşkilatını dəstəkləyir. Məlum səbəblərə görə, bu mövqe Amerika icmasının üzvlərini təmin etmir. Onlar biznes-maliyyə məsələlərində özlərini daha çox transmilli korporasiyaların iştirakçısı kimi, sonra isə “bəşəriyyətin əcdadı” kimi büruzə verirlər. Üstəlik, “genetika araşdırmalarına” görə onlara heç kim heç nə

ödəmir. Yeri gəlmişkən, daim sərmayə tələb edən qondarma “Dağlıq Qarabağ respublikası” bu mənada ABŞ-ın erməni icmasına heç də çox sevinc gətirmir.

Hindistanlı xristian kilsəsinin ardıcılıları olub, bir vaxtlar erməniləşmiş qaraçılar da get-gedə fəallaşırlar. “Amşen erməniləri” adlananlarla bağlı vəziyyət də mürəkkəbləşir. Levon Yepiskoposyan onların genetik materialını molekulyar səviyyədə araşdırmağı təklif edərək, Londonda bu ermənilərin “möhkəmliyini yoxlamağı” qərara alıb. Bu, ələvi ermənilərin də xoşuna gəlmədi. “Xor-xemşil” və “baş-xemşil” erməniləri, ümumiyyətlə, türk və laz dillərində danışan bütün xamşellər arasında da ciddi fikir ayrılıqları yaranıb. Jurnalist Dinkin dəfnindən sonra kriptorməni problemi də kəskinləşib. Bir sözlə, erməniliyin nə vaxtsa öz etnokorporasiyasının sıralarına “daxil etdiyi” bütün qeyri-müsəlman icmaları hazırda şəxsi identifikasiyaları haqqında məsələ qaldırıblar.

Mən hələ diaspor və Ay Dat arasında problemlərdən danışmıram. Ayrılıqlar “kentronı xayeri” və “benqladəşi”, ortodoksal ape, Bakı, Qarabağ, Rusiya və Suriya erməniləri arasında məişət səviyyəsində baş verir. Üçdə iki hissəsi xaricdə yaşayan ermənilik üçün bu, sadəcə məişət faktları deyil, erməni fraksiyaları arasındakı fikir ayrılıqlarını məntiqi cəhətdən izah edə bilən sosial sübutdur. Ermənilərin Livandan repatriasiyasının əleyhinə çıxan Kilikiya Evi katolikosu I Aramla diaspor arasındakı qalmaqalı xatırlamaq yetərlidir.

Özlərinin ilkin düşünülmüş variantlarında qalan ortodoksal icmalar İranda və bir az da Türkiyədədir. Gözlənilən şəraitdə ermənilik ümumdini-təriqət ehtiyatları ilə bütün dünyaya səpələnmiş icmaları birləşdirmək istiqamətində ənənəvi aləti səfərbər etməyə məcburdur.

Erməniliyin əvvəlki etnososial rahat mühitdə yeni mifologemlər axtarışını dayandırmaq və milli eqokvadratdan çıxmaq üzrə ötkəm cəhdi etnokorporasiyanı artıq hamıdan üstün olması kimi təhlükəli həddə gətirib çıxarıb və “bəşəriyyətin yaranmasında və inkişafında” xüsusi hal qismində özünün yeni konseptual “mən” cizgilərini faktiki olaraq çəkib.

“Genetik təməl bizə tərəddüd etmək hüququ vənir” - erməni müəlliflərindən biri belə hesab edir və o, özünə görə haqlıdır. Bu nəzəriyyənin ayrı-ayrı qolları hələ XIX əsrdə - ümumerməni ideali prinsiplərinin ilkin axtarıları dövründə üzə çıxmış, rəsmi məktəbin (1838-ci ildə bağlanan Xaskoy məktəbi ilə qarışdırmamalı) proqramında və onun əsas dərslisində əks olunmuşdur. Ondan bir iqtibas gətirmək istərdim: “Ermənistan - böyük sözdür, əski çağların böyük xatırlanmasıdır, gələcəyin böyük elementidir!.. Erməni xalqı bəşəriyyətin Şərqdə yayılması üçün ilahi qüvvə tərəfindən vasitəçi seçilib”.

Əyalətdəki qriqoryan kilsəsinə açıq-aşkar məhəl qoymayan və yevangelist kilsəsinə ziyarət edən İstanbul ermənilərinin aristokratları bu cür illüziyalara təəssübkeşlikdən imtina etdiklərindən, erməni komitələrinin bununla bağlı qərarları öz birmənəliyinə görə hamını heyrətləndirib: özgə cür düşünənlər kökündən məhv edilirdi. Ən yaxşı halda söhbət “erməni idealına xəyanət edənlərin” total

şantajınan gedə bilərdi. Belələrindən indulgensiya kimi ağılasıgmaz fidiyə almırdı. Amerika tədqiqatçısı, etnik erməni Jirayr Libaridyannın fikrincə, ötən yüzilliyin axırlarında erməni komitələrinin qətlə yetirdiyi hər üç nəfərdən ikisi erməni ziyalıların narazı nümayəndələri olub. Konkret halları nəzərə almayaraq, deyilənləri etnokorporasiya yaratmaq üzrə daha əməli üsullar cərgəsinə aid etmək olar.

Düzüm “erməni vaxtı” anlayışının məzmunu ilə müəyyən olunur. Öz üzərinə subyektiv məsuliyyət götürmək üçün K.Rusinyanın “Vaxt anlayışı erməni dünyasına qarşı psixoloji müharibənin elementi kimi” əsərinə müraciət etmək istərdim. Bu mifologiyanın çoxqatlı strukturun bütün səviyyələrində intensiv çoxaldılmasına əsasən həmin əsər etnokorporasiyanın kollektiv şüurunu gücləndirə bilən, onu hamı ilə və hər şeylə total mübarizədə birləşdirən on yeni “ideya” kimi təqdim olunur. İqtibas gətiririk: “Ermənistan - bu sadəcə, ölkə deyil, ən azı sivilizasiyadır. İkincisi, vaxtın xüsusi erməni qavrayışı zaman keçdikcə xalqın “kollektiv şüursuzluğuna” çıxıb gedən erməni və hind-Avropa sivilizasiyasının yaranması haqqında “Böyük Partlayış” yaddaşın nəticəsidir. Ermənistan yaylasının sakral mərkəzləri yaylanın özü kimi əbədi olan erməni dühasının yaradıcı yüksəlişləri üçün bu gün də ilkin enerji mənbəyidir. Qurub-yaradan Ermənistan və erməni xalqı bütün Oykimena (Kainat) boyunca Böyük Partlayışdan sonrakı işıqlanma olaraq qalır. Biz, adı ermənilər təkcə erməni sivilizasiyasını deyil, eləcə də bütün hind-Avropa sivilizasiyasını törədən Böyük Partlayışı hafizəmizdə yaşadıırıq. Erməni yaylasının minlərlə nəsilləri, biz fizika qanunlarına görə, Xəlqətmə Aktının, yaxud Böyük Partlayışın nəticəsi olan relik şüalanma ilə doluyuq”.

“Erməni Nolstradamusu” daha sonra yaxın vaxtlarda Qərb sivilizasiyasının sonunun yetişəcəyini söyləyir. Ermənistanı isə Qalaktikanın və ya Kainatın mərkəzi olaraq heç bir təhlükə gözləmir. Çünki “Ermənistan zamanın fəvqündədir”, “Hər bir erməni isə sivilizasiyanın yaranmasının ilkin elementar enerjisinin daşıyıcısıdır”.

Protoinsan erməni obrazları haqqında “düşüncələrini” çıxmaq şərtilə, müəllif əsəri peşəkarcasına işləmişdir. Etnokorporasiyanın üsul və metodlarını öyrənməklə də bunu görmək olar.

Ermənioidlərlə bağlı heç kim indiyə qədər ürəyinə şübhə gətirməyib. Hərçənd həmişə izah etmək olar ki, onlar materiyannın qaranlıq hissəsində, yaxud hətta “qara deşiklərdə” gizlənərək, kainat xaosunun yoluna düşəcəyi anı gözləyirlər. Ortaya sual çıxır: əvvəlcə kim olub - göy-yaşıl yosunlar, yoxsa hər halda bizim relik opponentlərimiz?

Son illərin təcrübəsi məhz buna dəlalət edir. Bir vaxtlar “Dağlıq Ermənistan”ın bir hissəsi kimi Dağlıq Qarabağ haqqında mifologem işə salınmışdı...

Bəlkə də “Dağlıq Qarabağ mifologemi” mahiyyətə “erməni sivilizasiya töküümü” qədər qlobal deyil. Lakin yaranma üsulu və xarakterinə görə bu iki model bir-birindən az fərqlənir. Yeri gəlmişkən, bu məsələ ilə bağlı məşhur tədqiqatçı S.Lurye çıxış edib, onu isə çətin ki, erməniliyə rəğbət bəsləməməkdə günahlandırmaq mümkündür: “Mən hazırkı dövrdə Ermənistanda demək olar ki, haqqında danışılmayan mövzuya toxunuram. Bu barədə həm bilirlər, həm də düşünülər, amma susurlar. Yeni ideologiyanın (yaxud yeni mifologiyanın) formalaşması prosesi gedir, ona müdaxilə etmək olmaz. Mən artıq Yerevanın formalaşması haqqında oçerkimdə yazmışam ki, Yerevanın heç bir ideologiyası olmayıb, prosesin əsasını yalnız tarixi-siyasi mif təşkil edib. 1988-ci ildə Dağlıq Qarabağ milli abstraksiyanın bir hissəsi və acı gerçəklik olaraq ilk dəfə özünü təqdim edir. Yerevan əvvəlcə elə bildi ki, tarixi yuxu reallığa çevrilib və həyat büsbütün mistikləşib. Qarabağ bu yuxunun təcəssümü oldu”.

Daha sonra “Qarabağlılardan başqa xalqın qalan hissəsi bu və ya digər formada Qarabağı Ay Datın mistik ehkamlarının təcəssümü kimi qavramaqdadır. Qarabağa maddi, xüsusən də insani görkəm almaq hüququ verilməsindən itina edirlər. Qarabağ bunu bilmir və qəbul etmir. Onun öz dünyası və xalqın digər hissəsinə qarşı öz münasibəti var”.

Erməniliyin mahiyyətinin mifologem təbiəti əvvəlcə onu özgə bir məkana, matrisa və virtual gerçəklik məkanına daxil etdi. Onun mifləri elə mistik rüyalar sayığı ancaq “yırıtcılıq doğurur”. Güman ki, millətə etnokorporasiya arasındakı köklü ziddiyyətlər məhz bundadır.

Sintez yolu ilə süni yaradılan ermənilik ilkin mərhələdə aysorlar, haylar, assuriyalılar, koptlar, yezidi kürdləri, qədim albanların nəslindən olan udinlər və hind kilsəsi qaraçıların dağınq icmalarından Osmanlı Türkiyəsinin digər qeyrimüsəlman icmalarından ibarət olan aqlomeratı təmsil edirdi. Yeri gəlmişkən, XIX əsrdə nəşr olunan erməni jurnalı “Murç”un nömrələrindən birində həmin dövr üçün səciyyəvi olan “Qaraçı ermənilər” sərlovhəsi ilə məqalə dərc edilmişdi.

Bir vaxtlar yaranmış şəraitə və qan qardaşlarının öyüd-nəsihətlərinə baxmayaraq, məzhəblərini dəyişməyən qədim albanların nəsillərinin cəlb edilməsi ayrıca bir məsələ idi. Onlar əzəldən Dağlıq Qarabağ ərazisində yaşayan albanların mənəvi dəyərlərinə və alban katolikosluğunun etnomədən irsinə aşkar iddialı olan tərkdünya səciyyəli qriqoryan kilsəsinə də qəbul etmədilər.

Yalnız öz “ermənioid mənşəyini” etiraf etməkdən və “erməni sivilizasiyasının genetik davamçıları” sayılmaqdan boyun qaçıran Osmanlı Türkiyəsi yəhudiləri erməniliyin assimilyasiya təhdidlərindən qoruna bildilər. Yaranmış şəraitdə erməni inqilabı komitələri yuxarıda sadaladığımız icmaların çoxunun uşaqları üçün priod məktəblərinin açılmasına mane olmaq məqsədilə Osmanlı hakimiyyətinə təzyiq göstərməyə başladılar. Hökumətin icma ağsaqqallarının məktəblər açılması ilə bağlı xahişinə rədd cavabı verməsi ermənilik tərəfindən dünyaya Osmanlı imperiyasının xristian əhalisinin elementar

hüquqlarının pozulmasında biabırçı akt kimi izah olundu. Bununla yanaşı, uşaqların erməni ideali haqqında “biliklər”ə yiyələnməsinin artıq texniki bir iş olduğu qriqoryan kilsəsinin və öz dərsliyi olan erməni məktəbinin imkanlarından yararlanmaqla bağlı icmalara müraciət edildi. Beləliklə, ermənilik çox tez bir zamanda Osmanlı Türkiyəsinin qeyri-müsəlman əhalisi ilə, Rusiya da daxil olmaqla, Qərb sivilizasiyası arasında siyasi vasitəçi rolunu oynamağa başladı. Gürcü tədqiqatçılarının fikrincə, ermənilik yuxarıda göstərilən üsulla Gürcüstan ərazisində də etnik gürcülərin bir hissəsini assimilyasiya edib.

Kütləvi şüur stereotiplərinin klassik idarəçiliyi üzrə sınaqdan çıxmış alət olan ənənəçilik XIX yüzillikdə çat verməyə başladı. Yeni dövr köhnə dünyanın bərpasının təkamülü üçün konstruktiv ideyalar təklif etmədiyindən, işarələnmiş çatlardan kövrək siyasi attisizm orbitinə mağara adamının ruhunun qovuduğu təhlükəli geosiyasi sirlər çıxarıldı.

Aydındır ki, məhz onların yeni metodologiyadan məhrum olmuş tarix - müntəxəbat elmi onlarla bağlı faciəli nəticələrdən yan keçməyə çalışmış, ən yaxşı halda isə köhnə sxem üzrə araşdırmışdır. Yeni dünya düzümünün yaradılmasında şəxsi ssenarini gerçəkləşdirmək uğrunda mübarizə aparan hakimiyyətin müxtəlif beynəlxalq mərkəzləri arasındakı sonsuz qarşıdurmalar son nəticədə və hər hansı məntiqə zidd olaraq onların birgə davranış xəttinə səbəb oldu.

Təsadüf deyil ki, bəzən bu xətt hansısa separat razılışma əməli kimi də qavranılır: İnsanların etnik mənsubiyyətinə və dini sistemlərə münasibətinə baxmayaraq, onların kütləvi şəkildə öldürülməsinin əsl səbəblərini yaxşı-yaxşı ört-basdır edən proqram tərəflərin hər birinin maraqlarını müəyyənləşdirirdi. Proqram çox vaxt hadisələrin real gedişi ilə bağlı olmayan və hətta buna zidd yeni illüziyaların süni və planlı şəkildə yaradılması yolu ilə gerçəkləşirdi.

Bundan başqa, XIX əsrin əvvəllərində bu zəmində tarixi reallığın yeni - virtual reallığa çevrilməsi üzrə qeyri-müəyyən transformasiyalar baş verdi. Bu mövzu üzərində ayrıca dayanmadan əlavə edim ki, cücərtisi tədqiq olunan dövrə düşən məhz bu kvintessensiya ən yeni tarixdə ideoloji (virtual) vektorun inkişaf xarakterini xeyli müəyyənləşdirmişdir. Xoloskost və QULAQ eyni biçimli anlayışlar olub, virtual gerçəkliyin qurbanları kimi başa düşülür. Lakin matrisanın miqdar amillərinin özgə gerçəkliyə keçidinin özünəməxsus totem işarəsi kimi yeni keyfiyyətdə qayıdışı əvvəlcə praktiki əhəmiyyət kəsb edirdi: bəşəriyyətə qarşı saysız-hesabsız cinayətlərin - geosiyasi sirlərin qurbanlarını bürün fəal siyasi oyunçular tərəfindən gizlətmək.

Hamının və hər şeyin total məhv edilməsi “dəyərlər şkalası” üzrə insan aqlının qəbul edəcəyi heç bir sxemə sığışmadığından yeni mifologemin - dünya ictimai şüurunu manipulyasiya edə bilən alətin yaradılması lazım gəldi. Bu zaman idarəetmə sxemləri ənənəvi düşüncə stereotiplərinə əsaslanırdı: başlıca olaraq sivilizasiyalararası müharibələr və dinlərarası təhdidlərlə bağlı əvvəlki emosional ehtiyatlar işlənilirdi. Matrisanın XIX əsrin axırlarına qayıtması onu deməyə məcbur

edir ki, məhz bu dövr sonradan virtual monstrlar - faşizm, kommunizmi və ermənilik doğuraraq insana qarşı maksimum nifrət yaradıb.

Əyalət elitasına, kütləvi psixoza arxalanan matrisanın kazuistikası da məhz bundan ibarətdir. Bir də ki, mən erməniliyin ən görkəmli ideoloqlarının çıxış və məqalələrinə, erməni mənbələrinə daha çox etibar edirəm, məsələn, Njde psevdonimi (ləqəbi) ilə daha yaxşı tanınan Q.Ter-Arturyana. Erməni ziyalılarna ünvanladığı məktubunda o, aşağıdakıları qeyd edir: “Dilənmək və göz yaşları - bütöv bir xalqın psixologiyasıdır, bizim yeganə siyasi silahımızdır. Ümumiyyətlə, dilənmək murdar şeydir. Dilənçiyə ürəkləri yandıqı üçün yox, iyrendiklərindən kömək edirlər”.

Daha sonra: “İnsanların, hətta ən ləyaqətsiz adamların da yazdığı gəlməsi üçün zəhlətökən dilənçi eqoizmi mütləq təbii sayılır. Əgər o, üstəlik əlildirsə, daha zəhlətökən və tələbkar dilənçi olur. Bax, dilənçi eqoizmi və əlil tələbkarlığı xalqın psixologiyasına çevrilib”.

“Mayk Arlen” təxəllüsü ilə daha yaxşı tanınan erməni yazıçısı Tiqran Kuyuncanın Amerika jurnalında nifrətlə: “Ermənistan! Ah, rəzil qapıçı! deməsi heç də təsadüf deyil.

Yeri gəlmişkən, hiddətlənmiş Njdenin məktubunda ona müvafiq istinad var.

Bilirsinizmi, ermənilik üçün bu cür proklamasiya səciyyəli, mərhələli məqalə və çıxışlara görə Njde xarizmatik şəxsiyyətə çevrilir. Yeri gəlmişkən, dünyanın gələcək qüvvə mərkəzləri modeli kimi göstərilən etnokorporasiyanın yeni inkişaf dövrünün ideologemlərini məhz o, işləyib hazırlamışdır.

Başqa sözlə, əgər müxtəlif ölkələrin parlament üzvləri hələ bu yaxınlara qədər “əyri ayaq Aykanuşun düz ayaqları” sxemini ancaq Aykanuşun gözü yaşlı martısına şəfqətlə yanaşdıqlarına və iyrendiklərinə görə təsdiq edirdilərsə, Amerika parlamentarilərinin bu mövzuya müraciətinin səbəbi tam başqadır. Bu, beynəlxalq erməniliyin yeni siyasi rolu ilə bağlıdır.

Ayrıca götürülmüş bir millətin - Tanrı tərəfindən seçilmişliyi ideyası fəvqəlinanın mövcudluğu barədə laboratoriya versiyaları kimi həmişə ciddi münaqişələrə səbəb olub. Söhbət etnokorporasiyanın qloballaşmasından gedirsə, bu hal xüsusilə nəzərə çarpır. Mahiyyətə, ermənilik məhvə məhkumdur və özünü alman nasizmi ilə sovet hakimiyyətinin aqibətindən qoruya bilməz. Üçüncü etnokorporasiyanı da, yəqin ki, nə vaxtsa eyni tale gözləyir. Bu gün hamı böyük müharibənin olacağını söyləyir, onu gah Dəccalın gəlişi, gah da gözlənilən demoqrafik partlayışla bağlayırlar və s.

Erməniliyin inkişafının yeni dövrünü və formatını təsvir edən Njde özü isə bu haqda belə deyir: “Sülh şəraitini hətta “normal” adlandırmaq olmaz. Planetimizdə sülh yoxdur və bəşər tarixində də ola bilməz. Müharibə xalqların tarixində qaçılmaz məqamdır, o, təkə şüurlu hesablamalara əsasən aparılıdır. Müharibə - insan təkamülündə ən coşqun təzahürlərdəndir. Müharibə instinktdir. İnsanların, belə deyək, özlərindən asılı olmadan, idrakın, oxlaq qanunlarının

əleyhinə döyüşdüklərinin və yalnız haqq-hesab çəkəndən, qələbə, yaxud məğlubiyyədən sonra nəticələri dərk etdiklərinin səbəbi budur. Bəşəriyyət üçün sülh şəraiti yorğunluqdan başqa bir şey deyil". Daha sonra deyir: "Şərqdə hökm sürən sülh bizim üçün təcridi məhv etmədir".

Həm bir alət kimi, həm də eqosentrizmin və millətçi sosializmin mifik, hipertrofiya olmuş enerjisinə yoluxan böyük geosiyasi provokator kimi. Bundan başqa, etnokorporasiyanın itirəsi bir şeyi də yoxdur. Məsələn, onun bütün dünya üzrə çoxlu paytaxtı var, amma digər xalqların və dövlətlərin hörmətlə adlandırdıqları bir və yeganə "paytaxtı" isə yoxdur. Virtual məkanda genişlənən matrisa kimi erməniliyin də itirəsi heç nəyi yoxdur.

Bir baxın, Rumıniyanın Avropa Komissiyasındakı təmsilçisi ölkədəki Ermənilərin Milli İttifaqının rəhbəri V.Vaskanyandır (düşünmək olar ki, Rumıniyada daha ləyaqətli rumın qalmayıb); Macarıstanda Hitler tərəfindən macarların "fureri" Eyxmanın adamı olan F.Salosyan (Salaşi) təyin olunub.

Budapeşt məhkəməsinin materiallarına əsasən o, təxminən yarım milyon macar yəhudisinin məhv etmiş və elə həmin o macarlardan dövlət hakimiyyətinin qiymətli rəmzləri olan tac və mantiya, hökmdar əsasını həyasızcasına çırpıdırmağa cəhd etmişdir. Bu gün ABŞ-ın bəzi yəhudi və macar təşkilatları isə ölkə Konqresinin qəbul etdiyi 106 sayılı qətnaməni dəstəkləyir.

Sadətdən mürəkkəbə təkamül prosesi kimi, matrisanın genesis modeli və genişlənmənin təsadüfi olmayan xarakteri ilə qismən əlaqədardır. O, təbiət elmlərində, məsələn, birhüceyrəlilər haqqında elm olan protozoologiyada daha aydın görünür.

Ümumiyyətlə, müasir biosferdə birhüceyrəlilərin varlığı unikal (anormallıq baxımından) təzahürdür. Onlar mahiyyətcə, çox-hüceyrəli orqanizmlərə gedən yolda öz inkişatlarını başa vurduğundan yox olmalıdır. Lakin onlar əvvəlki formada və biomaterial udulması hesabına zişansız mövcudluqlarını davam etdirirlər. Heyvanın qidalı limfa mühitinə daxil olan birhüceyrəli parazitə hüceyrəsi ekstaza yaxın duruma düşür. Belə bir yüksək məqamda o, öz nüvəsini dəlicəsinə bölməyə başlayır. Bu proses proto-zoologiyada sizoqoniya adlanır. Özgə orqanizmdə virtual rəqslər etmək həmişə qeyri-normal və qeyri-əxlaqdır. Parazitlərin Şizoqonik coşğunluğu nəticəsində yaranan yerli hüceyrələr - şizontlar şəraitdən asılı olaraq müxtəlif formalara malik ola bilərlər, ən başlıcası isə onların çoxlu nüvələri olur. Şizontların sonrakı genişlənmə prinsipi etnokorporativ prosesə yaxındır: onlar parazit ailəsinin agentlərinin sayını artıraraq və çoxhüceyrəli orqanizmin hər şeydən öncə kəllə beyininin impuls sistemini dağıdaraq dəfələri və sürətlə bölünürlər. Uzun illər heyvanların ölümcül xəstəliklərinin dəqiq diaqnozunun təyini ilə bağlı müəyyən problemlər vardı, cürbəcür səbəblər və mənbələr göstərilirdi. Ölümün parazit ehtimalı ciddi qəbul edilmirdi. Çoxhüceyrəlilərin öz həyat fəlsəfələri və məntiqi qavrayışları var. Gəlin razılaşaq ki, sizoqoniya - hər halda, sadə canlıların mövcudluğudur, onlarda isə əxlaqın

olmaması, yəqin ki, gələcək inkişafı üçün heç bir saziş yaratmayıb. Keçmiş haqqında qısaca mühakimələr belədir.

...Aqlomeratın nümayəndələri sırasında, şübhəsiz, sivil tarixi olan etnoslar olub - assuriyalılar, udinlər, qaraçılar, yezidi kürdləri, gürcülər, aysorlar, kortlar, nestorianlar və başqaları. Lakin onların tarix və mədəniyyətləri kimi, mənəviyyatlarının da erməniliyə heç bir aidiyyəti yoxdur.

Məkrli etnokorporasiya sınıq-salxaq imperiyadan istifadə edərək, bu xalqları öz şəxsi ambisiyalarının quyruğuna bağlayıb. Təsadüfi deyil ki, XIX yüzilin ortalarında erməni komitələri qriqoryan kilsəsinin başçısına öz möizəsində aqlomeratın müxtəlif icmalarının dindarlarının adlarını çəkməyi qadağan etmişdi.

Osmanlı hakimiyyətinin strukturlarında ermənilik yetərcə sıx təmsil olunaraq, Öz əməl və hərəkətlərində heç bir narahatlıq hiss etmirdilər. Məsələn, 1860-cı il tarixli kodifikasiya sənədi İstanbul KİV-də “kürd”, yaxud “assuriya”, hətta “yəhudi” konstitusiyası kimi təqdim olunmamışdı. Yeri gəlmişkən, Sultanın özünün icazə verdiyi bu qanunvericilik aktı məhz “erməni konstitusiyası” adlanmışdı. Ona görə də Osmanlı imperiyasında xüsusi konstitusiyaya hüquqlarının ayrıldığı ermənilik Birinci Dünya müharibəsi dövründə regionun bütün etnik icmalarına üz verən bədbəxtliklərə görə həm hüquqi, həm də mənəvi məsuliyyət daşıyır. Onların çoxu təkcə özlərinə yaxın olan qan və din qardaşlarının itirmədi, həm də öz tarixlərindən, mədəniyyətlərindən, erməniliyin oğurladığı müqəddəs adlarından da məhrum oldular.

Əgər bu hadisələrə görə TÜRKÜ, necə deyərlər, tarixin müqəssirlər kürsüsünə otuzdurmaq lazımdırsa, onda orada mütləq ERMƏNİ də əyləşməlidir. Bu, həm ədalətli məhkəmə meyarlarına uyğundur, həm də şərəf məcəlləsi və bərabər hüquqluluq prinsipi üzrə düzgündür.

Faşizm və kommunizmdən sonra sonuncu matrisa - erməniliklə mübarizənin yalnız bir yolu var: etnik daltonizmlə şikəst edilməyənlərin, öz yaşamaq hüququnu hamının yaşamaq hüququ kimi dərk edənlərin, tarixi və mənəvi irsini doğma və müqəddəs sayanların, sevənlərin və dostluq edənlərin, övladları onlara əziz olanların, öz şəxsi “Mən”ini ümumbəşəri polisemiya gözəlliyinin xüsusi aqlomeratı kimi qəbul edənlərin hamısı ən azı informasiya - virtual məkanda birləşməlidirlər.

Hələ Zəburun 106.6 ayəsində, “Onlar dəmir qəm-qüssə ilə qandallanaraq zülmətdə və ölümün kölgəsində oturmuşdular”, - öncədən xəbər verdiyi etnokorporasiyadan qurtuluş və özünü-müdafiə yalnız birgə fəaliyyətdədir. Amma başqa variant da var digər xalqların tarix və mədəniyyətlərini həzm edən matrisa öz-özünü yeməyə məhkumdur.

Erməniliyin “özəlləşdirdiyi” gürcü tarixçisi T.Metsopetsiyə görə, “ölkədə həm dindarlar, həm də inanmayanlar arasında dəhşətli aclıq başladı. Elə oldu ki, itləri və pişikləri, at, eşşək, qatır və dəvələrin cəsədlərini yedilər. Heç bir şey qalmayanda haylar (ermənilər - red.) öz oğul və qızlarını yeməyə başladılar.

İş onunla nəticələndi ki, gizli-aşkar 100 nəfəri yedilər.

Erməniliyin öz soydaşlarını sadəcə öldürməyib, həm də sümüklərinə cək yediyi bu soyqırım faktı barədə ABŞ konqresmenləri nəyə görəə susmağa üstünlük verirlər. Dünya parlamentlərinin bu fakta diqqət yetirməsi və müvafiq qətnamə qəbul etməsi pis olmazdı. Axı söhbət soyqırım mövzusunun geopolitik dəbdə olmasını nəzərə almaqla ermənilərin ilk “soyqırım”ından gedir.

*Rövşən Mustafayev,
AMEA-nın İnsan Hüquqları
İnstitutunun direktoru,
siyasi elmlər doktoru, professor*

ERMƏNİSTAN ADLI DÖVLƏTİN BÜTÜN ƏRAZİSİ TARİXİ AZƏRBAYCAN TORPAQLARIDIR

Zaman-zaman Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları ilə çıxış edən ermənilər bu gün öz saxtakarlıqlarından əl çəkmirlər. İndi də Naxçıvan barədə sərsəm iddialar səsləndirir, Ağdamda “paytaxt” tapdıqlarını bəyan edirlər. Amma etiraf etmək lazımdır ki, saxtakarlıq yolu tutan bu xalqın cəfəng iddialarına sadəcə cavab verməklə kifayətlənmişik. İndiki Ermənistan adlı dövlətin ərazisinin tarixi Azərbaycan torpaqları olması faktını lazımınca dünya ictimaiyyətinə çatdırmamışıq. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Ağdam ictimaiyyəti qarşısında söylədiyi fikirlər bu məsələ ilə bağlı hər bir azərbaycanlı üçün siqnal oldu.

Əzəli Azərbaycan torpağı - İrəvan haqqında konkret faktlar əsasında öz fikrini belə əsaslandırır.

- Tarix sübut etdi ki, hazırkı Ermənistan deyilən dövlətin ərazisi əzəli Azərbaycan torpaqlarıdır. Heç bir tarixçi, normal araşdırmaçı bunu inkar edə bilməz. Ermənilərin Azərbaycan ərazilərinə və bütövlükdə Cənubi Qafqaza gəlmə olduğu, çar Rusiyasının Qafqaza doğru istilaçılıq siyasətinin genişləndiyi vaxtlarda bu ərazidə onların heç bir dövlət qurumunun yoxluğu tarixçilər tərəfindən dəfələrlə sübuta yetirilib. Ermənilərin əsas məskənləri indiki Balkan yarımadası olub və sonralar onlar Kiçik Asiya yarımadasına gəliblər. XIX əsrin əvvəllərində Rusiyanın Qafqaza doğru genişlənməsi tədricən bu ərazilərə ermənilərin gətirilməsi, onların Azərbaycan torpaqlarında məskunlaşdırılması ilə müşayiət olunurdu. Azərbaycan torpaqlarının şimal hissəsinin “Gülüstən” və “Türkmənçay” sülh müqavilələri ilə çar Rusiyasının tərkibinə daxil edilməsi zamanı İran və Türkiyə ərazisindən məqsədyönlü şəkildə kütləvi halda ermənilərin Qafqaza köçürülməsi prosesi baş verirdi. Bu, təsadüfi deyildi. Çünki məlum olduğu kimi, I Pyotrun dövründən başlayaraq çar Rusiyasının xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri Osmanlı imperiyası ilə İran arasında münafişəni dərinləşdirmək və bu dövlətlərlə öz

arasında bufer xristian dövləti yaratmaq olmuşdur. Qafqazda yalnız Azərbaycan xanlıqları var idi ki, onların da əhalisinin mütləq əksəriyyətini azəri türkləri təşkil etmişdir.

Çar Rusiyasının süqutundan sonra isə Cənubi Qafqazda yalnız iki xalqın - azərbaycanlıların və gürcülərin öz dövlətlərini yaratmaq üçün maddi və mənəvi imkanları var idi. Ermənilərdən fərqli olaraq azərbaycanlılarda və gürcülərdə öz müqəddəratlarını təyin etmək və müstəqil dövlətlərini yaratmaq istiqamətində milli oyanış vardı.

XIX əsrin sonlarına nəzər salsaq, Azərbaycan ədəbi mühitində yüksələn xətt üzrə milli oyanışın getdiyini görürük. Bu proses XX əsrin əvvəllərində daha da sürətlənmişdir. Xüsusilə Bakıda neft bumunun başladığı vaxtlarda buraya külli miqdarda vəsaitin daxil olması elmin, mədəniyyətin, incəsənətin inkişafı ilə yanaşı, həm də milli oyanışa güclü təkan vermişdir. O dövrdə ziyalılarımız Azərbaycanın müstəqilliyi ideyasını gündəmə gətiriblər. Bu onların elmi, bədii yaradıcılıqlarında, Dumada fəaliyyət göstərən azərbaycanlı deputatların fəaliyyətlərində özünü göstərirdi. Ona görə də təsadüfi deyil ki, XX əsrin əvvəlində çar Rusiyasının inqilabı mərkəzlərindən biri Azərbaycan olmuşdur. Həmin dövrdə Azərbaycanın bütün bölgələrində - Bakıda, İrəvanda, Naxçıvanda, Gəncədə və digər yerlərdə milli oyanış hiss edilməkdəydi.

1917-ci ilin fevralında Rusiyada burjua inqilabı baş verdi. Çarın devrilməsi, müvəqqəti hökumətin qurulması, sonra bolşeviklərin Rusiyada çevriliş edərək hakimiyyəti ələ almaları Cənubi Qafqazda azərbaycanlıların və gürcülərin öz müqəddəratlarını həll etmək istiqamətində hərəkətə keçmələri ilə müşayiət olunurdu. 1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Milli Şurası Zaqafqaziya Seymindən çıxdığını bəyan edərək dövlət müstəqilliyini elan etdi. Azərbaycanın müstəqilliyinin elan edilməsi barədə Milli Şuranın bəyannaməsi faktiki olaraq ölkəmizin sərəhədlərini müəyyənləşdirdi. Bu sərəhədlər, indiki Yerevan şəhəri də daxil olmaqla, böyük bir ərazini əhatə edirdi.

Zaqafqaziya Seymi dağılanda ermənilərin müstəqillik iddiaları olmayıb. Sadəcə, Azərbaycanın və Gürcüstanın müstəqil dövlət olduğunu görənlər ermənilər müstəqil dövlət qurmaq üçün söykənəcəkləri şəhər yox idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradıcıları, Milli Şuranın üzvləri erməni milli şurasının müraciətinə cavab olaraq bəlli olan addımı atmışlar. Edilən güzəşt nəticəsində İrəvan ermənilərin ixtiyarında qalmışdır. Bu fakt məlumdur və tarixdə vardır.

Prezident İlham Əliyevin cəbhə bölgələrinə səfəri zamanı söylədiyi fikirlərin də qayəsində indiki şəraitdə bu faktın bir daha dünyaya çatdırılması dayanır. Tarixi faktların bir daha qaldırılmasında və dünyaya çatdırılmasında

məqsəd Ermənistan adlanan və 29 min kv.km ərazisi olan dövlətin əslində azərbaycanlıların bir vaxtlar güzəştə getdiyi torpaqlar üzərində qurulduğunu diqqətə çatdırmaqdır. Söhbət ondan gedir ki, biz İrəvanın qədim Azərbaycan şəhəri olduğunu sənədlərlə, müəyyən qərarlarla dünyaya çatdırmaqla bir daha göstərmək istəyirik ki, bəzi hallarda beynəlxalq təşkilatların, ayrı-ayrı dövlətlərin himayə etdiyi Ermənistan ərazisi əzəli Azərbaycan torpaqlarıdır. Ona görə Azərbaycan xalqı öz ərazisinin bir qərşısını da Ennənistana güzəştə getmək niyyətində deyil. Bunu erməni tarixçiləri də bilir və hər vəchlə, saxtakarlıqlara əl atmaqla əsl həqiqətlərdən yayınırlar.

İşğalçı Ermənistanın Azərbaycan torpaqlarına müdaxiləsi, 17 min kv.km ərazimizi işğal etməsi, eyni zamanda erməni tarixçilərinin və siyasətçilərinin Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları ilə çıxış etmələri ermənilərin zamanında edilən güzəştlərə nankorluqlarının və hər bir əməllərinin kökündə işğalçılıq siyasətinin dayanmasının bariz nümunəsidir. Əgər erməni işğalçıları Azərbaycanın əraziləri ilə bağlı heç bir fakta söykənməyən sərsəm iddialarını ortaya qoyurlarsa, niyə

Azərbaycan əsl həqiqətləri bəyan etməsin? Bu həqiqətləri vaxtilə rus tarixçiləri də qələmə alıblar. Məlumdur ki, rus diplomatı Qriboyedov İranda səfir olduğu dövrdə ermənilərin köçürülməsi ilə bağlı narahatçılığını ifadə edərək çara məktub yazmışdır. Bu məktubda açıq şəkildə bildirilirdi ki, ermənilər məskunlaşdıqları yerlərdə bir qədər yaşadıqdan sonra oranın onların ata-baba torpağı olduğunu iddia edirlər. Ermənilərin Cənubi Qafqaza gəlmə olmalarını sübut edən faktlar çar Rusiyası dövründə nəşr olunmuş ensiklopediyalarda da öz əksini tapmışdır. Tarixən İrəvan şəhərinin əhalisinin böyük əksəriyyətinin azəri türkü olması danılmaz faktdır. Biz tarixi sənədləri, faktları yenidən toplayaraq, ümumiləşdirərək danışıqlar prosesində, həm də informasiya mübadiləsində ermənilərə və beynəlxalq təşkilatlara təqdim edəcəyik. Bununla da beynəlxalq təşkilatlara, həmçinin xarici dövlətlərə əsl həqiqətin nə olduğunu bir daha göstərəcəyik. Bəzən bizə elə gəlir ki, xarici ölkələrdə hər kəs əsl tarixi faktları bilir. Amma belə deyil. Erməni təbliğati da vaxtilə tarixin saxtalaşdırılması istiqamətində öz işini görmüşdür. Ona görə də cənab Prezidentin qaldırdığı bu məsələ tarixçilərimiz, siyasətçilərimiz və ümumilikdə hər bir sıravı vətəndaşımız üçün bir çağırışdır. Bu çağırış hamımızın bu yöndə səfərbər olmağımızı zəruri edir. Biz müasir texnologiyanın bütün nailiyyətlərindən istifadə edib əsl həqiqətləri dönə-dönə dünyaya çatdırmalıyıq.

Bununla bağlı Milli Məclis geniş kampaniyaya başlamışdır. Artıq Milli Məclisdə xüsusi komissiya da yaradılmışdır. Bu komissiya ermənilərin Cənubi Qafqaza gəlmə olmaları, İrəvanın qədim Azərbaycan şəhəri olması və onun 1918-ci ildə ermənilərə güzəştə gedilməsi ilə bağlı bütün tarixi sənədləri toplayacaq və yekunda müvafiq sənəd qəbul ediləcəkdir. Bu bizim üçün həm təbliğat, həm tarixi fakt, həm də danışıqlar prosesində diplomatlarımız üçün dəlillərə söykənəcək sənəd olacaq.

Ermənilər bütün dünyaya car çəkirlər ki, Naxçıvanda onların tarixi abidələri dağıdılır. Halbuki Naxçıvanda heç vaxt ermənilərə məxsus abidə olmamışdır. Hətta ermənilər Ağdamda “arxeoloji qazıntılar” apararaq “paytaxtlarını” tapıblar. Çox gülməli faktdır. İndinin özündə də Azərbaycanın əzəli torpaqlarında köhnə şəkərlərinə sadıq qalaraq əvvəlcədən basdırdıqlarını çıxarmaqla məşğuldurlar. Xatırlayırınsızsa, hələ sovet dövründə ermənilər Yerevan şəhərinin 2500 illiyini qeyd etmək barədə hay-küylü bir tədbir keçirmişdir. Hətta guya bir neçə min il yaşı olan bir xaçı da nümayiş etdirmək istəyirdilər. Amma sonradan ekspertlər müəyyən etdilər ki, “arxeoloji tapıntı” kimi təqdim edilən həmin əşyanın heç 5 yaşı yoxdur. Ermənilər Rusiyada, Gürcüstanda, Şimali Qafqazda, Ukraynada və dünyanın başqa yerlərində də qədim erməni məskənləri olması barədə cəfəng iddialarını ortaya qoyurlar. Bu, bir erməni xəstəliyidir. Bu xəstəliklə on çox üzləşən isə türk etnosudur, azərbaycanlılardır. Bu xəstəliyin nədən ibarət olduğunu biz daha yaxşı görürük. Bu prosesin ermənilər üçün faciəvi sonluqla başa çatacağını proqnozlaşdırmaq o qədər də çətin deyil. Elə Ermənistanın hazırkı durumuna nəzər salınacaq kifayətdir ki, bu ölkənin və erməni xalqının faciə içərisində olduğunu

görəsən. Bunun bariz nümunələrindən biri Ermənistandan mühacirətin kütləvi xarakter almasıdır. Hazırda Ermənistanda heç 2 milyon adam qalmamışdır. Ermənilər guya özlərinə prezident seçirlər. Amma əslində Ermənistan vassal vilayətdir, başqa ölkə tərəfindən idarə olunan forpostdur. Onun iqtisadiyyatı da, mənəviyyatı da, siyasəti də əlindən alınmışdır.

Ermənilər siyasi-ideoloji mübarizədə də Azərbaycana uduzublar. Bu mübarizədə Azərbaycan üstün mövqedədir. Azərbaycan iqtisadi və hərbi sahələrdə də Ermənistanı üstələyib. Mənəvi baxımdan da Azərbaycan cəmiyyəti Ermənistan cəmiyyətindən yüksəkdə dayanır. Təbliğət və ideoloji müharibə cəbhəsinə gəldikdə isə ümummilli lider Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi siyasətin və bu siyasətin Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməsinin nəticəsidir ki, ermənilər uduzurlar. Ona görə müxtəlif formalarla müqavimət göstərməyə çalışırlar. Bu müqavimətin növlərindən biri də tarixi faktları saxtalaşdırmaq, müxtəlif fitnəkarlıqlara əl atmaqdır. İstənilən tarixi sənədi araşdırsaq, orada ermənilərə yer olmadığını görürük. Çar Rusiyasının Cənubi Qafqazla bağlı imzaladığı müqavilələr ya Azərbaycan torpaqları ilə bağlıdır, ya da ki, gürcülərlə.

“Türkmənçay” sülh müqaviləsinin də ermənilərə heç bir dəxli yoxdur. Rusiya-Türkiyə və Rusiya-İran müharibələrinin nəticəsində imzalanmış müqavilələr zamanı bölünən torpaqlar Azərbaycan əraziləri olmuşdur. Bu müqavilələrin nəticəsi olaraq ermənilər sadəcə Cənubi Qafqaza köçürülmüşlər ki, bu da tamam başqa bir məsələdir.

***Mübariz Qurbanlı,
YAP icra katibinin müavini,
millət vəkili***

QARABAĞ XANLIĞI

Qarabağ xanlığı XVIII əsrin ortalarında yaranmışdır. Xanlığın əhalisini Cavanşir, İyirmi dörd, Otuzikilər, kəbirli, ziyadoğlu, baharlı türk tayfaları təşkil edirdilər. Muğanda Nadirə tacqoyma mərasimi keçiriləndə Qarabağın bu tayfaları Nadir xanın namizədliyinin əleyhinə çıxdılar və Səfəvi taxtında yalnız Səfəvilər sülaləsi nümayəndələrinin oturmaq ixtiyarına malik olduqlarını bildirdilər. Məhz bu səbəbdən də Nadir xan şah elan olunduqdan sonra qarabağlıları cəzalandırdı. Onları Xorasan vilayətinə və Əfqanıstanın sərhədlərinə sürgün etdi. Pənahəli bəy və onun qardaşı Fəzləli bəy də onların sırasında idilər. Fəzləli bəy Nadir şahın bu siyasətinə qarşı açıq çıxış etdiyinə görə edam edildi.

Pənahəli bəy isə 1738-ci ildə bir dəstə yaxın adamı ilə birlikdə şah sarayını tərk edib Qarabağa getdi və keçmiş Qarabağ bəylərbəyliyi qərbində Qarabağ xanlığının əsasını qoyub, özünü xan elan etdi. (1748-1763). Xanlıq Arazla Kür arasındakı ərazidə yerləşirdi və Şəki, Gəncə, İrəvan, Naxçıvan, Qarabağ, Cavad, Şamaxı xanlıqları ilə həmsərhəd idi.

Mərkəzi Şuşa şəhəri olan Qarabağ xanlığında əhali əkinçilik və maldarlıqla məşğul olurdu. Bağçılıq, bostançılıq, arıçılıq, toxumçuluq və sənətkarlıq inkişaf etmişdi. Şuşa ticarət mərkəzi idi. Burada "Pənahabad" adlı pul kəsilirdi. Xanlıqda əhalinin vəziyyətini ağırlaşdıran əsas amillərdən biri burada 17 əsas vergi və mükəlləfiyyət növünün olması idi. Bu da xanlıqda vaxtaşırı ciddi narazılığa səbəb olurdu.

Pənahəli xan və onun xanlığı möhkəmləndirmək tədbirləri

Pənahəli xan hakimiyyətini bərqərar etdikdən sonra xanlığın hərbi-siyasi və iqtisadi cəhətdən möhkəmləndirilməsi üçün tədbirlər həyata keçirirdi. Birinci növbədə, xanlığı onu düşmən olan yerli feodalların və cənubdan gözlənilən basqınlardan müdafiə etmək üçün, 1748-ci ildə Kəbirli mahalında Bayat qalasının əsasını qoydu, onun ətrafına hasar çəkdi, yaşayış evləri, məscid, bazar, hamam və s. tikdirdi. Xan bütün ailəsini, Qarabağ əyanlarını qalaya köçürdü. Ərdəbil və Təbrizdən də buraya xeyli sənətkar gəlmişdi. Xanlığın qüdrətinin artması başqa hakimləri çox narahat etdiyindən onlar xana qarşı ittifaq yaratmışdılar. Tarixçi-salnaməçi Mirzə Adıgözəl bəyin dediyinə görə, məliklər Şəki xanı Hacı Çələbiyə məktub yazıb bildirirdilər ki, “Pənah xan burada taxta çıxmış, qala və səngər tikdirmişdir. Əgər dəfində bir təxir edilərsə, sonra onun qarşısında durmaq mümkün olmayacaqdır”. Hacı Çələbi qoşun toplayıb müttəfiqləri ilə Bayat qalasını mühasirəyə almış, bir ay mühasirədə saxlasa da, qalanı ala bilməmişdi.

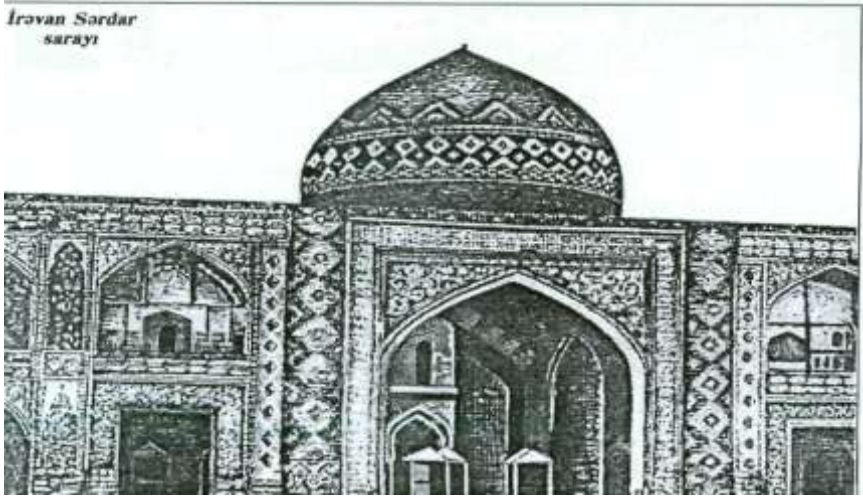
* * *

“...Pənah xan... Şuşa şəhərinin bina etdi. Şəhərin bina olunacağı yerdə axar su və bulaq yox idi. İmtahan üçün bir neçə quyu qazdılar. O quyulardan su çıxandan sonra, Şuşa şəhərinin binası qoyuldu...”

Şahbulağında sakin olanları, bir para kənd əhalisini köçürüb bura gətirdilər. Hər bir şəxsə yurd və yer verib xalqı sakin etdilər. Sonra Pənah xan öz ailəsi üçün uca imarətlər və geniş binalar saldırdı. Hünərli ustalar, sənət sahibi və iş bilən memarlar barı, hasar, bürc və divar çəkildilər...”

Mirzə Adıgözəl bəy Şuşa şəhərinin inşa edilməsi haqqında Qarabağnamələr. Birinci kitab. Bakı, 1989, səh - 40.

İRƏVAN XANLIĞI

İrəvan xanlığı XVIII əsrin ortalarında yaranmış dövlət qurumu idi. Xanlığın əsasını Mir Mehdi xan qoymuşdu. Bu xanlıq Ağrı vadisi, Dərələyəz və Göyçə gölü arasındakı torpaqlarda yerləşirdi. Naxçıvan, Maku xanlıq - Borçalı, Qazax sultanlıqları və Qarabağla həmsərhəd idi. Xanlıq naiblərin idarə etdiyi 14 mahala bölünmüşdü. Xanlığın əhalisinin, demək olar ki, hamısı Azərbaycan türklərindən ibarət idi. Buradakı yer adları da Azərbaycan mənşəlidir. Bütün bunlar Azərbaycan türklərinin İrəvanın köklü, yerli xalqı olduğunu sübut edir. Xanlığın mərkəzi İrəvan şəhəri idi. İrəvan şəhərinin tarixi çox qədimdir. Bəzi tədqiqatçılar əsassız olaraq bu şəhərin adını I Şah İsmayılın sərkərdəsi Rəvanqulu xanın adı ilə bağlayırlar. Əslində bu şəhərin tarixi VII əsrə aiddir. Qaraqoyunluların və Ağqoyunluların hökmranlığı dövründə coğrafi mövqeyinə və yerli şəraitinə görə İrəvan Çuxursəd vilayətinin inzibati mərkəzi olmuşdur.

Gəncənin işğal edilməsində iştirak etmiş general Koryaginın gündəliyindən

“...Əgər Pavel Dmitriyeviçin yanında yavəri olmasaydı o, qəhrəman tatar (azərbaycanlı) xanın qəhrəman zövcəsinin qılıncından salamat qalmayacaqdı. Əsgər araya girmiş, endirilmiş qılınc ona dəymişdir... Bu hadisədən sonra Sisianov dərhal çölə çıxmış, lakin rəngi qaçmışdı. Mən tatar xanının arvadının əynində çərkəzi paltar, belində xəncər və əlində ərinin qılıncını gördüm. Qılınc tanış idi. Onun zəhmli əri o qılıncı mənə zərbələr endirmişdir, xan qılıncı atraksionlar kimi oynadırdı, daha doğrusu, elə bil rəqs edirdi. Mən onun “oyununa” dözə

bilmədiyimi hər dəqiqə hiss edirdim və buna görə də əsgərlərdən birini məni əvəz etməyə çağırıdım, özüm “oyundan” çıxdım...

...İgid xanın dəfnindən bir gün sonra biz onun zövcəsinə başsağlığı verməyə getdik. O, başdan-ayağa qara paltar içində idi, bizə qatil kimi baxırdı. Buna onun haqqı vardı. Biz ona pul təklif etdik. O, cavab verməyə tələsmədi, yanındakı qızı çağırıb nəsə dedi. Qız dərhal yan otağa getdi. Əlində bir kisə ilə qayıdıb gəldi. Bu, pul kisəsi idi. Xanın arvadı kisəni götürüb generalın qarşısında dayandı və düz onun gözlərinin içinə baxıb tatarca nəsə dedi. Birdən dəhşət baş verdi, o, gözlənilmədən pul kisəsini generalın üzünə çırpdı. Qızıl onluqlar Pavel Dmitriyeviçin alınına, gözünə, burnuna və ağızına dəyib ayaqlarının altına töküldü. General başını aşağı əyib yerə tökülmüş qızıl pullara acgözlüklə baxanda, xanım mənalı bir tərzdə nifrətlə gülümsədi. General azdan-çoxdan qafqazlı adətində bələd olduğu üçün Bəyim xanıma cavab vermədi, əlindəki pulu qaytarıb cibinə qoydu, qapıdan çıxanda nə isə fikirləşib geri qayıtdı, astanada dayanıb həmin pulları cibindən çıxartdı, hələ də ayaq üstə dayanan xan arvadının altına 600 çervonu səpdi, qadın pullara baxmadı, onları ayaqladı...”

“Gəncənin səsi” qəzeti, 23 fevral 1990-cı il

I Pyotrun vəsiyyətləri (1725-ci ildə yazılmış, 1735-ci ildə elan edilmişdir)

“Bütün övladların bir-birindən sonra Avropa ölkələrinə hökmran olacaqlar. Çünki Avropanın dövlət quruluşu tam köhnəlmiş və qocalmışdır. Lakin rus səltənəti inkişaf edir. Biz bu inkişafı şüurlu şəkildə qurmuşuq. Mən aşağıdakı tövsiyələrimi vəsiyyət kimi yazıram ki, gələcək nəsillərimizin əlində təminat olsun.

1. Rus dövləti həmişə müharibə müvazinəti hazırlamalı və çalışmalıdır ki, bu hazırlıq Rusiyanın tərəqqisinə səbəb olsun.

...8. Rusiya dövlətini o zaman dünya dövləti adlandırmaq olar ki, onun paytaxtı Asiya və Avropa xəzinələrinin açarı olan İstanbul olsun. Vaxtı fəvqə vermədən çalışıb İstanbula, Qərb torpaqlarına sahib olmaq lazımdır. Əlbəttə, İstanbula sahib olan çar dünyanın da sahibi olacaqdır. Bu məqsədi həyata keçirmək üçün həmişə Osmanlı imperiyası və Səfəvilər arasında fitnə-fəsad, dava-dalaş salmaq lazımdır. Bu işdə sünni-şiə ixtilafı yaxşı bir vasitədir. Osmanlılarla Səfəvilər arasında müvazinətləri elə pozmaq lazımdır ki, onlar bir-birilə dil tapa bilməsinlər. Nə Səfəvilərə, nə də Osmanlılara Avropa xalqları ilə təmas tapmağa imkan vermək olmaz. Əgər bu ölkələrin müsəlmanları göz açıb hüquqlarını qansalar, bu bizə böyük zərbə olar. Həm Osmanlı, həm də Səfəvi xanlarını ələ almaq, onların vasitəsilə sünni-şiə ixtilaflarını qarışdırmaq lazımdır...

9. Rusiya dövlətinin hüdudları Baltik dənizinə, cənubda isə isti dənizlərə qədər olmalıdır. Bunu həyata keçirmək və sərhədləri daha da genişləndirmək övladlarımızın vəzifəsidir”.

MƏXFİ QALSIN

Cürbəcür tədbirlər görülməlidir ki, İran pulsuz, ticarətsiz qalsın. Xülasə, İrani tənəzzül sövq etmək, asılı vəziyyətdə saxlamaq lazımdır ki, Rusiya istədiyi vaxt onu zəhmətsiz məhv etməyə nail olsun. Amma Osmanlı dövləti məhv olmadan İrani sıradan çıxarmağımız məsləhət deyil.

Maddi ehtiyaclar ölkəsi olan Osmanlıların işini bitirdikdən sonra İrani çətinlik çəkmədən məhv etmək və başını kəsmək mümkündür. Ona görə də siz vaxtı fəvq etmədən Qafqazı zəbt və işğal edib, İranın daxili hakimlərini xadim və müti edəsiniz. Ondən sonra Hindistana qəsd etməli. O məmləkət çox böyük və geniş ticarət yeridir. Oranı ələ keçirmiş olsanız, İngiltərə vasitəsilə hasil olunan pul və gəlir əvvəlkindən çox Hindistandan Rusiyaya ixrac olunur. Hindistanın açarı Osmanlı imperiyasının paytaxtıdır. Nə qədər bacarırsınız Xivə, Buxara səhraları tərəfdən irəliləyin ki, məqsədiniz sizə yaxınlaşsın. Vaxt itirməyin, eyni zamanda tələsməklə əcələ yetməkdən də imtina edin.

Osmanlı imperiyasını Avropadan ayırmalı. Bir şərtlə ki, Avstriya bu yoldaşlıqda (bizimlə yoldaşlıqda) fayda hasil edə bilməsin. Bu işdə iki yol var: - Avstriyanın başqa bir tərəfdə başını qatmaq; biri də - Avstriyaya Osmanlı torpaqlarından elə bir parça vermək ki, sonradan onunun geri alınması asan olsun.

10. Yunanlarla sülh və dostluqla rəftar etməli. Müharibə zamanı onlar sizə kömək edərlər. Çünki yunanlar Osmanlılardan həmişə zərər görüblər.

“DAŞNAKSÜTYUN” SİYASİ PARTİYA DEYİL, SİLAHLI TERROR TƏŞKİLATIDIR

“Böyük Ermənistan” xəstəliyinə tutulmuş ermənilər xristian kilsəsinin “xeyir-duası” ilə daha mütəşəkkil fəaliyyətə başladılar. Bir-birinin ardınca millətçi-terrorçu erməni partiyaları (“Hnçaq”, “Daşnaksütyun” və s.) cəmiyyətləri və terrorçu qrupların yaradılması dövrü başladı.

1887-ci ildə yaradılmış “Hnçaq” adlı erməni millətçi partiyası öz proqramında Osmanlı imperiyası ərazisində müstəqil erməni dövləti yaratmağı qarşısına məqsəd qoymuşdu. Bu məqsədə nail olmaq üçün əsas vasitə terror aktlarının həyata keçirilməsi olmalı idi.

Ermənilər 14 oktyabr 1903-cü ildə ilk terror aktlarından birini onların “siyasətini” dəstəkləmədiyi üçün Qafqazın mülki işlər rəisi knyaz Qolitsinə qarşı həyata keçirdilər.

Maraqlıdır. Millətçi-terrorçu erməni partiyası olan “Daşnaksütyun” Türkiyə ərazisində müstəqil erməni dövləti yaratmağı özünün əsas vəzifəsi elan etmişdi. Onlar bu ideyanı həyata keçirmək üçün Osmanlı dövlətinin ərazisində silahlı-terror dəstələri yaratmalı, geniş təbliğat işləri aparmalı, hökumət idarələrini talan və qarət etməli idilər. “Daşnaksütyun” partiyası, faktiki olaraq, hər biri 10 nəfər “döyüşçüdən” terrorçudan təşkil olunmuş silahlı dəstələrdən ibarət idi. Başqa sözlə, “Daşnaksütyun” siyasi partiya deyil, silahlı terror təşkilatı idi.

“Hnçaq” və “Daşnaksütyun” terrorçuları Şərqi Anadolu və Azərbaycan kəndlərini çapıb-talamaqda bir-biri ilə rəqabət aparır, sanki yarışırdılar. Rəsmi proqramlarında terroru qarşılıqlarına məqsəd qoyan bu partiyalar və cəmiyyətlər “türkə” ölüm çağırışı ilə tarixin ən qanlı cinayətlərinə başladılar. Birinci dünya müharibəsi (1914-1918) dövründə Osmanlı imperiyasının zəifləyib aradan götürüləcəyini düşünən ermənilər vətəndaşları olduğu və hər zaman himayə və qayğı gördükləri Türkiyə dövlətinə xəyanət etdilər. Çar Rusiyasının silahlandırıcıları erməni daşnak quldur dəstələri Şərqi Anadolu və Azərbaycanda (həm şimalda, həm də cənubda) türk müsəlman əhalini kütləvi surətdə qırmağa başladılar. Naxçıvan, İrəvan, Zəngəzur, Qarabağ, Urmiya, Salmas, Xoy, Maku və digər yaşayış yerlərində, yüz minlərlə Azərbaycan türkü, o cümlədən uşaqlar, qadınlar, qocalar məhv edildi.

Bakıda hakimiyyət uğrunda mübarizə gedirdi. S.Şaumyan Birinci Dünya müharibəsi cəbhələrindən erməni zabit və əsgərlərini səfərbərliyə alaraq Azərbaycan xalqına qarşı tarixin ən dəhşətli soyqırımlarından birini törətdi. Şimali Azərbaycanın bütün bölgələrində, o cümlədən Bakı, Şamaxı, Göyçay, Kürdəmir, Quba, Salyan, Lənkəran və başqa yerlərdə türk müsəlman əhali əvvəlcədən

düşünülmüş plan əsasında kütləvi surətdə, ucdantutma məhv edildi, xalqın min illər boyunca yaratdığı maddi və mənəvi sərvətlər məhv və talan olundu.

Bakıda mart soyqırımı planı Erməni Milli Komitəsi və “Daşnaksütyun” partiyası tərəfindən hələ 1917-ci ildən hazırlanırdı. O, vaxt bolşevik-daşnak qüvvələrinin birləşdiyi və qatı şovinist Şaumyanın başçılıq etdiyi Bakı Sovetinin sərəncamında əksəriyyəti ermənilərdən ibarət 20 min nəfərlik siyasi qüvvə var idi. Bu dəhşətli soyqırımları törətməkdə Şaumyanın və onun ətrafında birləşmiş Andronik, Mikoyan, Lalayan, Namazasp, Arakelyan, Əmiryan kimi daşnaklar qrupunun bir məqsədi var idi: azərbaycanlıları son nəfərinədək qırmaq, yaxud öz doğma yurd-yuvalarından didərgin salmaqla Xəzər dənizinin sahillərindən Türkiyə sərhədlərinədək ölkənin bütün ərazisini boşaltmaq. Erməni silahlı qüvvələri öz çirkin niyyətlərini həyata keçirmək üçün 1918-ci ilin mart-aprel aylarında Bakı quberniyasında 229, Gəncə quberniyasında 272, Zəngəzurda 115, Şamaxıda 80, Quba qəzasında 122, Qarabağda 157 kəndi bütün məscidləri, məktəbləri, qadim memarlıq abidləri ilə birlikdə yandırıb külə döndərmiş, əhalisini qırmış və didərgin salmışdılar.

S.Şaumyan Bakıda törədilmiş dəhşətlərdən vəcdə gələrək Rusiya XKS-yə belə məlumat vermişdi: “Zaqafqaziya Sovet hakimiyyəti uğrunda silahlı mübarizə mərhələsinə daxil olub. Üç gün müddətində - 30-31 mart və 1 aprel tarixində Bakı şəhərində şiddətli döyüşlər olub... Bizim üçün döyüşün nəticələri çox yaxşı olmuşdur. Biz onlara öz şərtlərimizi diktə etdik, onlar da danışıqsız olaraq bu şərtləri qəbul elədilər”. Öz daşnak simasını gizlədə bilməyən Şaumyan daha sonra yazmışdı: “Şəhərimizin milli tərkibi bizi narahat edirdi. Biz mübarizənin arzuolunmaz xarakter alacağından qorxurduq, biz hətta erməni polkunun yardımına belə əl atmalı olduq. Biz hətta onun köməyindən imtina etməyi mümkün hesab etmədik. Qələbə isə o qədər böyükdür ki, bu gerçəkliyə az kədər gətirir”. Bu sitatlardan, bolşevik yazışmalarından görüldüyü kimi, 1918-ci ilin martında da əvvəldə olduğu kimi, təşkilatçılar da, icraçılar da eyni qütbdən çıxış ediblər, torpağımıza yiyələnmək üçün birləşib xalqımıza qarşı soyqırımı siyasətini həyata keçiriblər.

1918-ci ilin mart ayından Stepan Şaumyan 10 min nəfərdən ibarət olan silahlı quldur dəstəsinə başçılıq edirdi. Bu quldurlar Bakıda və Bakı ətrafında 3 gün ərzində 30 minə yaxın günahsız soydaşımızı xüsusi amansızlıqla, qəddarlıqla öldürmüşdülər. Quldur başçısının göstərişi ilə şəhərin müxtəlif yerlərində pulemyotçular durmuşdular ki, əhalinin qaçmağa cəhd göstərənlərini gülləbaran etsinlər və belə də edirdilər. Bakıda müsəlman məhəllələri dağıdılıb, yandırılıb məhv edildikdən sonra mart ayının 30-dan 31-nə keçən gecə “İçərişəhər” əməliyyatı başlandı... Ertəsi günü hara baxsaydın yandırılmış kişi, qadın, körpə uşaq meyitləri görərdin. Həmin günlər mətbuat səhifələrində azərbaycanlıların başına gətirilən bəlalar belə göstərilmişdir: “Erməni əsgərlərinin hamilə müsəlman qadınlarının qarnını yırtaraq bətdə artıq formalaşan uşağı çıxarıb onun başını

kəsmələrinə bənzər vəhşiliklərin fotosəkillərini daşnak orqanı “Aşxatavor” qəzetindəkiləri görmürlərmi? «Грузия» qəzeti 25 noyabr 1918-ci il.”

“Hər yerdə qıc olmuş, eybəcər hala salınmış, yandırılmış kişi, qadın və uşaq meyitləri vardı. “Наш голос” qəzeti 4 aprel 1918-ci il”.

“Erməni hərbi birləşmələri Bakıda 30 mindən çox müsəlmanı vəhşicəsinə qətlə yetirib, uşaqlara və qadınlara işgəncə verib, neçə-neçə məhəllə yandırılıb, Şamaxı qəzasına dəstələr göndəriblər. Onlarca kənd atəşə tutuldu. Əhali qılıncdan keçirildi, qanına qəltan edildi. Bununla eyni vaxtda daşnaklar dünyanın hər yerinə teleqramlar yağdıraraq, şivən qoparırdılar ki, müsəlmanlar erməniləri qırırlar. “Azərbaycan” qəzeti 25 sentyabr 1918-ci il”.

Erməni quldurları bolşevik libasında azərbaycanlılar üzərində soyqırımı həyata keçirirdilər. Təkcə Bakının şəhərətrafi rayonlarından birində eybəcər hala salınmış 58 qadın meyiti tapılmışdır. Onların qulaq və başları kəsilmiş, qarımları yırtılmışdı. O vaxtın şahidlərinin dediklərinə görə, insanları diri-diri divara mıxlamışdılar. Bir zamanlar uşaq oğurlamaqla məşğul olan Əmiryan Tatoves Bakıda 16 min müsəlman yoxsulunu qılıncdan keçirmiş, Styopa Lalayan isə bir sıra məhəllələri müsəlman ziyalılarından təmizləmişdi. O qansız həmin ziyalıları evlərindən çıxarıb küçənin ortasında güllələtdirmişdi.

1919-cu ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bu vəhşi soyqırımlarına siyasi qiymət verib, mənfur daşnakların 1918-1920-ci illərdə Azərbaycanda törətdiyi cinayətləri araşdırmaq üçün Fövqəladə Təhqiqat Komissiyası yaratdı. Komissiya 3500 səhifədən ibarət 36 cildlik geniş materiallar toplusu hazırladı. Həmin materiallardan bəziləri ilə oxucularımızı tanış etmək istərdik.

AFTK-nın üzvü Mixaylovun məruzəsindən:

“Ermənilər Sisyan qəzasında bütün kəndləri yandırılıb yerlə yeksan etmiş, sakinlərin əmlakını dağıtmış, mal-qarasını sürüb aparmışlar. Bütün qəzada 10 min 68 nəfər öldürülmüş və şikəst edilmişdir. Qəzanın Vağedi kəndində erməni əsgərlərinə paylanan 15 gözəl qız başlarına gətirilən vəhşi təcavüzə dözməyərək, keçirdikləri fiziki məşəqqətdən həlak olmuşlar. Oradakı 400 müsəlman evi dağıdalarkən qaçıb məsciddə sığınacaq tapmış adamlar məscidqarışq yandırılaraq külə döndərilmişlər. Həmin kənddə Qələmə Tahir qızını xəncərlə qətlə yetirib, döşlərini kəsərək südəmə körpəsinin ağzına basmışlar. Ağüdü kəndində Qulamalı Şəkər oğlunun diri-diri qollarını kəsmiş, qanı axa-axa ayaq üstə gəzməyə məcbur etmişlər. Qatar kəndində Kərbəlayi Allahverdinin əl-ayağını bağlayıb qılıncı başını üzmüşlər. İrmişli kəndində onlarca körpəni süngülərə taxmışlar. Nüvədi kəndində küçələr boyu qaçan qadınlardan və uşaqlardan başlarını qılıncı üzürdülər. Şəki kəndinin küçələrində bədənleri iki yerə şaqqalanmış uşaq meyitləri atılıb qalmışdı...”

AFTK-nın üzvü A.F.Novatinskinin məruzəsindən:

“Şamaxıda 53 kənd Şaumyanın başçılıq etdiyi Bakı Sovetinin erməni qoşunları tərəfindən yandırılıb külə döndərilib, 7 minə qədər dinc sakini öldürülüb.

Bunun 1653-ü qadın, 965-i uşaqdır. Hər yeri bürümüş yanğından xilas olmağa çalışan şəhər əhalisini ağılasığmaz vəhşiliklə qətlə yetiriblər. Qiymətli əmlak qarət edilib. Küçələrdə döşləri kəsilmiş, qarınları yarılmış, iyrenc təhqirlərə və əzablara məruz qalmış qadınların, paya ilə sinəsindən yerə sancılmış uşaqların meyitləri tökülüb qalmışdı. Öldürülənlər arasında tanınmış ictimai-siyasi xadimlər, görkəmli sənət adamları da var idi: şəhər başçısı Teymur Xudaverdiyev, Birinci Dövlət Dumasının keçmiş üzvü Məmmədağa Əliyev, axund Hacı Cəfərqulu və başqaları. Ermənilər Şamaxıda böyük hörmət-izzət sahibi olan axund Cəfərqulunun, bu Allah bəndəsinin saqqalının tüklərini bir-bir yolmuş, dişlərini, gözlərini çıxarmış, qulaqlarını və burnunu kəsmişdilər”.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bu materiallar toplusunu əcnəbi dillərə tərcümə etdirib dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq istəyirdi. Lakin 1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycanın XI Qızıl Ordu tərəfindən işğalı və cəmi 23 ay yaşamış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutu bu ideyanın gerçəkləşməsinə imkan vermədi.

Böyük Fransız alimi Qraf de Şolenin dediyi kimi, “xarakterlərində mənfur bir biclik, biabırçı əclafliq və rüsvayçı bir alçaqlıq olan ermənilər” Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mövcud olduğu dövrdə belə, yurddaşlarımıza qarşı öz çirkin soyqırım siyasətlərini ardıcıl surətdə davam etdirirdilər. 1918-1920-ci illərdə onlar təkcə indiki Ermənistan ərazisində 565 min qan qardaşımızın qətlinə fərman vermişdilər. Qarabağda, Şuşada, Zəngəzurda Cavanşir və Cəbrayıl qəzalarında, Naxçıvan və Qafanda on minlərlə dinc əhalini qəddarcasına öldürmüş, işgəncələrə məruz qoymuş, yaşadıkları kəndləri yandıraraq külünü havaya sovurmuşdular. Bütün bu cinayətlərin mənbəyini ilk növbədə, I Pyotrun bədnam “Vəsiyyətnamə”sində axtarmaq gərəkdir. Məqsəd Ermənistanı tam türksüzləşdirmək, Azərbaycan, Türkiyə və İran arasında nə vaxtsa onlara qarşı mübarizədə özünə ən sadıq silahdaş ola biləcək “Böyük Ermənistan” dövləti yaratmaq idi.

ERMƏNİLƏRİN SOYQIRIM VƏ DEPORTASIYA SİYASƏTİ

Əsrlər boyu Azərbaycan xalqının başına gətirilmiş müsibətlər, ermənilərin soyqırım və deportasiya siyasəti tariximizdə yadda qalan on dəhşətli hadisələrdir. 1905-ci ildə ermənilərin tarixdə törətdikləri misli görünməmiş vəhşiliklər 1918-1920, 1948-1953 və 1988-ci ildə yenidən təkrar olunmuşdur.

Rus imperiyasının sərhədlərinin genişləndirilməsi Qafqazda və Şərqi Anadoluda yaşayan xalqların dinc yaşayışlarına son qoymuşdur. Eləcə də, erməni daşnaklarının Azərbaycanda törətdikləri misli-bərabəri olmayan faciələr, vəhşiliklər geniş vüsət almışdı. Onlar Azərbaycanın tarixi torpaqlarını erməniləşdirmək və “Dənizdən-dənizə Böyük Ermənistan” yaratmaq ideyasını gerçəkliliyə çevirmək məqsədi güdürdülər.

1905-1907, 1918-1920-ci illərdə və 1988-ci ildən sonra törədilən qanlı toqquşmaların şərhinə ikili münasibət - Azərbaycanda bu barədə susmağın üstün tutulması, Ermənistanda isə, əksinə düşməngçilik münasibətlərinin geniş vüsət almasına zəmin yaratmışdır. Bu zəmin üzərində uzun illərdir, belə bir mənərə yaradılmışdır ki, guya əsrin əvvəlində də, sonunda da törədilən milli qırğınlar zamanı, indinin özündə belə, ölən-öldürülən də, yurd-vuvasından qovulub evsiz-eşiksiz qalan da, torpaqları zorla əlindən alınan da dünyada ən dəhşətli müsibətlərə düçar olan da ermənilərdir. Həmin qanlı faciələr haqqında susmaq isə hələ də qanı

sızmaqda olan sağalmaz yaralara biganə qalmaq deməkdir. Azərbaycan tərəfinin milli ədavət üzündən çəkdiyi müsibətlərin qıfıl altında saxlanması, əslində qarşıdurmanı zəiflətməmiş, əksinə onun güclənməsinə əlverişli şərait yaratmışdır. Ermənilər əsrlərdən bəri Azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırımların, dünyada görünməmiş vəhşiliklərin müqabilində özlərinə qarşı uydurma türk genosid siyasətinin həyata keçirildiyini uyduraraq, əfsanəvi genosidin ildönümünü hər il aprel ayının 24-də keçirtməyi planlaşdırıblar. Bununla da, dünya ictimaiyyəti qarşısında özlərinə haqq qazandıрмаğa, törətdikləri vəhşilikləri, soyqırımları ildırım surəti ilə işləyən təbliğat maşınlarının köməyiylə ört-basdır etməyə çalışırlar.

XIX əsrin axırı və XX əsr azərbaycanlıların həyatında ən dəhşətli işgəncələr, qırğınlar, soyqırım və mənəvi genosid dövrü olmuşdur.

Tarixi mənbələrə əsasən indiki Ermənistanın ərazisində əvvəllər mövcud olan İrəvan quberniyasının İrəvan, Eçmiədzin, Yeni Bayazid, Aleksandropol qəzalarında, Tiflis quberniyasının Lori-Pəmbək (Borçalı mahalı), Gəncə quberniyasının Zəngəzur və Qazax-Dilican qəzalarında 2310 yaşayış məntəqəsindən, Kənddən 2000-i azərbaycanlılara mənsub olmuşdur. Erməni

əhalisi əssən 1828-1830-cu illərdə və 1915-1918-ci illərdə Türkiyədən, İrəndən köçürülüb gətirilmişdir.

Erməni-azərbaycanlı münasibətlərindən tamamilə kənar olan, hadisələrə olduqca obyektiv yanaşan ABŞ professoru Castin Makkarti “Genosid olmuşdurmu?” adlı kitabında rus və müstəmləkə siyasətini xarakterizə edərkən yazır ki: “1828 və 1854-cü illərdə ruslar iki dəfə Şərqi Anadoluya hücum etmiş, hər iki dəfə yerli ermənilər onların tərəfini saxlamışlar. Hər iki halda ruslar çıxıb getməli olanda özləri ilə 100 min erməni tərəfdarını Qafqaza gətirmiş, onları qovulmuş müsəlmanların evlərində yerləşdirmişlər. İrəvan quberniyasının 1828-ci ilə kimi əhalisinin 80 faizi müsəlmanlar idi”.

Professor daha sonra yazır: “Əlbəttə, gətirilən bu rəqəmlər dəqiq olmaya bilər və əlavə tədqiqat obyektinə lazımdır. Lakin, biz dəqiq bilirik ki, 1820-ci ildən 1920-ci ilədək təxminən 600 min erməni rus imperiyasının ərazisinə köçürülmüşdür. 2 milyon müsəlman Rusiyadan getmişdir”.

Qafqazın Rusiya imperiyası tərəfindən işğalının və xüsusilə Bakı, Dərbənd, Lənkəran, Gəncə, Qarabağ, Naxçıvan, İrəvan xanlıqlarının ləğvindən sonra əzəli Azərbaycan torpaqlarında ardıcıl olaraq ermənilərin yerləşdirilməsi və azərbaycanlıların elliklə qovulması prosesi başlanır. Bu məqsədlə erməni vilayəti deyilən xüsusi inzibati bölgə yaradılır və sonra o, İrəvan quberniyasına çevrilir. Quzey Azərbaycan xalqı isə amansız erməni və Çar Rusiyasının zülmü altına düşür.

1905-1907 və 1914-1920-ci illərdə ermənilər tərəfindən qanlı qırğınlar törədilmiş, təxminən yarım milyon insan erməni terrorunun qurbanı olmuşdur.

1905-ci ildə ermənilərin türklərə qarşı törətdikləri qanlı faciələr Azərbaycanın hər bir bölgəsini əhatə etmişdi.

1905-ci il hadisələrindən bəhs edən M.S.Ordubadinin tarixi sənədlər əsasında yazdığı “Qanlı illər” (1911-ci il) əsərinin 80 ildən artıq bir dövrdə qadağan edilməsi məlum quruluşun yeritdiyi mənfur siyasətin nəticəsidir. Əsər 1905-1907-ci illərin Qafqaz iğtişaşlarına həsr olunmuşdur. Əsərdə Bakıda, Gəncədə, Naxçıvanda, Mehridə və digər bölgələrdə ermənilərin törətdikləri toqquşmalar, axıtdıqları günahsız qanlar və öldürdükləri qurbanlar barədə danışılır.

Saqqarsuda ermənilər bəşəriyyət tarixində misli görünməmiş elə bir vəhşiliklər törətmişlər ki, bu faşizmi, azərbaycanlılara tutulan divanı, dəhşətli səhnəni “Qanlı illər” əsərində (böyük ədib) M.S.Ordubadi belə təsvir edirdi: “Ağlaşma səsi daşların təpəsindən ermənilərin sığınacaqlarında - səngərlərində əks-səda verirdi. Kəndin ağsaqqalı Molla Həsən Əfəndi də öz ailəsiylə Saqqarsuya qaçmışdı. Kənddə ancaq qaçmağa halı olmayan və yaxud qocalıqdan gözləri tutulmuş qadın tayfaları qalmışdır ki, sübh olan kimi onların hamısı qətl olunub.

Saqqarsuda sığınmış müsəlman camaatının başı üstündən sübh çağı bir dəstə “ya Əli, ya Əli” fəryadlarıyla müsəlmanlara sarı gəldiyindən çəmşmüş müsəlmanlar “bu gələn qoşun İslam qoşunudur” deyər güman edib ağlaya-ağlaya

onların qarşısına çıxırlar. Gələn dəstə isə ermənilər imiş, müsəlmanları qırmağa başlayırlar.

1920-ci ilin mayında ermənilərin bilavasitə köməyi ilə təcavüzkar XI Qızıl Ordu Gəncədə 12 mindən çox azərbaycanlıyı qırmışdı. Təkcə Zəngəzur qəzasında 11 kənd dağıdılmış və qarət edilmişdir. Regionda yaranmış gərgin vəziyyətin “tarixin təkrarı ilə” həmahəng səsləndiyinə görə Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin məruzəsindən sitat gətirmək məqsədə uyğundur.

“Mərkəzi yerlərdə, hətta öz iqamətgahında da az da olsa qayda-qanuni bərpa etməyə başı qarışan yenidən yaranmış Azərbaycan hökuməti həm də fiziki gücünün azlığı nəticəsində Azərbaycanın böyük bir hissəsindəki vəziyyət haqqında mütəmadi, real məlumat ala bilmədiyinə görə Şuşa, Qaryağın, Cavanşir və Zəngəzur kimi ucqar qəzalarda baş verən hərəkətlərə, təbii ki, lazımı səviyyədə diqqət yetirə bilmirdi. Bütün bunların nəticəsi Azərbaycan hökuməti tərəfindən adları çəkilən qəzaların dağlıq hissələrindən erməni əhalisinin böyük əksəriyyətinin Azərbaycan hökumətini tanımaq istəməməsi, müsəlmanlara qarşı düşmən münasibətin yaranması oldu. Andranikin başçılığı ilə öz “yürüşlərini” açıq-aydın elan etmiş erməni qoşun hissələrinin həmin yerlərdə peyda olması ilə vəziyyət daha da gərginləşdi.

Zəngəzurun Azərbaycandan ayrılıb Ermənistanla birləşməsi məsələsi qəti şəkildə qoyuldu. Həmin rayonda 150-yə yaxın müsəlman kəndi dağıdıldı və qarət edildi, külli miqdarda qaçqın arasıkəsilmədən Ağdama və başqa rayonlara axışib getdi”. Zəngəzur Azərbaycanın qədim və əzəli torpağı olsa da artıq 1918-1919-cu illərdə silahlı erməni dəstələri azərbaycanlılar yaşayan bir çox kəndləri dağıdaraq ərazinin böyük hissəsinə nəzarəti gücləndirirdilər.

Tarixi mənbələrdən aydın olur ki, 1920-ci ilin noyabrında, hətta 1921-ci ilin yayına qədər Zəngəzur bolşeviklərin deyil, daşnakların idarəçiliyində idi. N.Nərimanov 1921-ci ildə etiraf edirdi ki, Zəngəzurla bağlı 1920-ci il dekabr bəyanatını verərkən Zəngəzurun Azərbaycandan ayrılmasının qarşısını təkbaşına almaq iqtidarında deyildi: “Əgər müsəlman kommunistlərin əksəriyyəti milli təmayül əhval-ruhiyyəsində olsaydı, inanırıq ki, Ermənistan Zəngəzuru ala bilməzdi”.

Zəngəzuru Azərbaycandan ayırmaq dünya siyasətinin gizli oyununun nəticəsi və dünya geosiyasətinin maraqlarının təcəssümü idi.

“Dağlıq Qarabağda vəziyyət” haqqında 1920-ci il iyulun 10-da N.Nərimanovun Moskvaya MK-ya vurduğu teleqram bu sözlərlə bitirdi, “Müsəlman əhalisi Moskvanın qəflətən köhnə mövqeyə qayıtmasını və ermənipərəst siyasət yürütməyin sovet hökumətinin siyasətinə xainlik kimi qiymətləndirəcəkdir”. V.I.Leninə məktubunda N.Nərimanov ərazi problemləri barədə mərkəzin siyasəti ilə barışmaz mövqeyini sərt və açıq-aydın ortaya qoyaraq, onu Azərbaycanın Rusiya ilə ittifaqını pozacağı ilə hədələyirdi.

O deyirdi: “Mən qəti surətdə bildirirəm, əgər Siz də bizim dəlillərə diqqət yetirməsəniz məcbur olacağım ki, bizim geri çağırılmağımız barədə mərkəz qarşısında məsələ qoyaq”.

Tarix boyu erməni separatçılarının başımıza gətirdikləri vəhşilikləri başışlamışıq. Bu dəfə də başışlasaq tarix özü bunu bizə başışlamaz. İrəliyə getmək üçün gəriyə dönüb tarixi keçmişimizə nəzər salmalıyıq.

Türkləri genosiddə ittiham edənlər heç cürə türkləin özlərinin genosid qurbanları olduğunu etiraf etmək istəmirlər. Genosid haqqında həqiqətin yerini hansısa uydurma bir əfsanə tutmuşdur: “Zalım türk və xeyirxah erməni” haqqında əfsanə. Əfsanədə erməni genosidi haqqında hekayətlər ümumiləşdirilmişdir. Təəssüf ki, bəzən buna inananlar da olmuşdur.

Düz 90 ildir ki, ermənilər özlərinin saxta soyqırımını siyasətlərini tələtin edirlər. Çirkin niyyətlərinə çatmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxırlar. Dünyanın bir çox dövlətlərinin parlamentlərində “erməni soyqırımını”nın tanınması ilə bağlı təşəbbüslər göstərilir. Buna da müəyyən mənada nail olurlar. Çünki erməni lobbisinin gücü sayəsində dünyanın iri və aparıcı dövlətləri tərəfindən dəstəkləri möhkəmdir.

Ermənilər həm də belə fikirləşirlər ki, dünya ölkələrinin əksər parlamentləri “erməni genosidini” tanısa, onda “əzabkeş, məzlum erməni milləti” obrazı asanlıqla yaradılacaq. Bu halda onlara əlavə təzminatlar, pul yardımları veriləcək.

Bu da bir həqiqətdir ki, Qafqaz regionunda milli zəmində münaqişələrin başlanmasında, qızıdırılmasında erməni ziyalıların, xüsusən də yazıçı və alimlərinin böyük rolları olub. Biz bu iştirakı, rolu çox vədə “günah” sözü ilə də əvəzləmişik. Amma təbii ki, ermənilər, xüsusən də onların içərisində qatı millətçilik hissləri ilə yaşayanlar Zori Balayan kimi yazıçını, Aqanbekyan kimi iqtisadçı-akademiki heç vaxt günahkar saymayıblar. Əksinə, onları özlərinin ziyalı mühitinin qaymaqları hesab ediblər. Aqanbekyan ötən əsrin səksəninci illərinin sonlarında Fransada “Humanite” qəzetində dərc olunan müsahibəsində erməni xalqına müraciətinin bir yerində deyib: “Bizim düşmənimiz türklərdir, çalış həmişə onlarla bir yerdə ol və fürsət düşən kimi onlara əzab ver, torpaqlarına sahib çıx və orada məskunlaş”. Bəli, bu sözləri milliyətə erməni olan və Ermənistan ərazisindən çox-çox uzaqlarda yaşayan akademik Aqanbekyan söyləyib.

Araşdırmalar göstərir ki, XX əsrin birinci rübündə Cənubi Qafqazda baş vermiş iki qırğın zamanı erməni terrorundan maddi zərər çəkənlərin sayı 2 milyona yaxındır. 1907-ci ildə “Zinovarlar” deyilən erməni ordusu, 1918-ci ildə Bakıdakı daşnak alayları, Qarabağda və Zəngəzurda erməni “Çetnik” və “Xmbahet” hərbi-terror dəstələri, 1920-ci ildə andranikçilərin bədnam könüllülər korpusu” və daşnak hökumətinin 40 minlik silahlı qüvvələri azərbaycanlıları soyqırımına məruz qoymuşlar. Milli qırğın 1920-ci ildə əzəli Azərbaycan torpaqlarının, Göyçə-Qaraqoyunlu, Vedibasar, Zəngəzur və Pəmbək mahallarının Ermənistanı ilhaq

edilməsi ilə nəticələnmiş və qəsbkarların yeni ərazi iddialarına daha güclü rəvac vermişdir.

Şaumyan, Mikoyan, Mirzoyan dəstəsi başda olmaqla ermənilər antitürk siyasəti həyata keçirmişlər. Totalitar Stalin-Beriya rejimi dövründən “məharətlə” istifadə edən ermənilər Azərbaycan ziyalılarını, “pantürk”, “panislamçı” və s. damğaları ilə Sibirə, Orta Asiya çöllərinə sürgün etdirmiş, güllələmişlər.

28 may 1918-ci ildə ilk dəfə dövlət müstəqilliyini bəyan edən Azərbaycan bir sıra çətinliklərlə üz-üzə gəlib. Bir tərəfdən şimaldan Rusiyanın, cənubdan İrənin təzyiqləri, Ermənistanda azərbaycanlılara qarşı soyqırımı siyasətinin yeridilməsi ermənilərin Azərbaycana qarşı ərazi iddiasında olmasını sürətləndirir. Belə bir ağır vəziyyətdə 1918-ci ildə İrəvan ərazisinin ermənilərə güzəşt edilməsinə razılıq məcburiyyət sayılıb.

1920-ci ildə Yeni Bəyazid qəzasının Basarkeçər mahalı, İrəvan qəzasının Vedibasar mahalı, Gəncə quberniyasının Zəngəzur qəzası, Qazax qəzasının cənub hissəsi və Mehriyə bitişik ərazilər Ermənistana verilib.

Ermənistana bağışlanan Qazax qəzasının cənub hissəsində Dilican qəzası, çox hissəsi Ermənistanda qalmış Zəngəzur qəzasının ərazisində isə Meğri və Zəngəzur qəzaları yaradılıb.

Ən dəhşətli budur ki, İrəvan ermənilərə bağışlananda azərbaycanlıların sərvətləri də Ermənistanı kimi elan edilərək qeyri-şərtsiz onlara verilib.

Ermənilər erməni vilayətinin (1828-1840), İrəvan qəzasının (1840-1849) və İrəvan quberniyasının (1849-1917) yaradılmasını həyata keçirdikdən sonra 29 noyabr 1920-ci ildə Ermənistan dövlətinin qurulmasına müvəffəq olublar.

1918-1920-ci illərdə azərbaycanlılara qarşı soyqırımı və deportasiya siyasəti yeridən ermənilər soydaşlarımızın sayını 237.684 nəfərdən (1914) 72.997 nəfərə (1922) endirdilər. Xarici ölkələrdən köçüb gələn erməniləri Qarabağda yerləşdirmək yolu ilə onlar bir niyyətlərini də həyata keçirə bildilər. Rəsmi surətdə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin yaradılması baş tutdu.

1929-cu ildə Qazaxın 50 kvadratkilometr torpaq sahəsi, Cəbrayıl qəzasının Nüvədi, Ernəzir və Tuğud köndləri Ermənistana verilib.

1946-cı ildə 40 kvadratkilometr meşə sahəsi Ermənistana bağışlanıb. Sonra Tovuz rayonunun ərazisindən 7,6 kvadratkilometr torpaq sahəsi, Qazaxın ərazisindən müəyyən hissə Ermənistana bağışlanıb.

Bədnam qonşularımız Ermənistanda və Dağlıq Qarabağda yaşayan soydaşlarımızın sıxışdırıb çıxarılmasını qarşılarına məqsəd qoymuşdular. Bu səbəbdən də onlar sovet ordusu hissələrindən aldıkları silahlar hesabına əvvəlcə indiki Ermənistanda, sonra isə Dağlıq Qarabağda analoqu olmayan vəhşiliklər törədiblər.

Qərbi Azərbaycanda, Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında ələ keçirdikləri ərazilərdə azərbaycanlılara məxsus tarixi abidələri və mədəniyyət nümunələrini dağıtmaq, yaşayış yerlərinin, türk mənşəli toponimlərin erməniləşdirilməsi

ermənilərin həyat kreditsudur. Son 100 ildə 2000-ə yaxın yaşayış məntəqələrinin adı erməni adları ilə əvəz edilmişdir. Qədim Oğuz ellərinə yönəlmiş bu toponimik genosidlə onlar tarixin yaddaşına balta vurmağa çalışsalar da, yanılırlar.

Cənubi Qafqazda sosialist rejiminin bərqərar olmasından öz məkrli məqsədləri üçün istifadə edən erməni millətçiləri 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR-dən kütləvi deportasiyasına dövlət səviyyəsində nail oldular.

1988-ci ildən ortaya atılan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi vilayət və ətraf rayonlarda ermənilərin azərbaycanlılara qarşı cəza aksiyalarını daha da gücləndirmişdir. 1990-cı ilin 20 yanvarında Bakıda və digər yerlərdə SSRİ imperiyasının ermənipərəst qüvvələri xalqımıza qarşı faciə törətmişlər.

Qazax rayonunun Bağanis-Ayırım kəndinin yandırılması soyqırım siyasətinin yeni həlqələrindən biri kimi təzahür etdi. Qarabağ münaqişəsi adı altında ermənilər Dağlıq Qarabağda Meşəlini, Malibəylini, Kərgicahanı, Həsənabadı, Quşçuları, Qarabağlıni və digər Azərbaycan kəndlərini işğal edib yüzlərlə insanı öldürdülər.

1992-ci ilin 26 fevralında Xankəndindəki, 366-cı alayın yaxından iştirak ilə ermənilər Xocalı soyqırımını törətdilər. Dinc əhali qətlə yetirildi, şəhər xarabalığa çevrildi. 1988-ci ildən açıq-aşkar başlanmış erməni qəsbkarlığı bəşər tarixinə ən qanlı olaylardan birini də yazdı.

Dünyanın ən qədim tarixi yerlərindən olan Xocalı haqqında elmi ədəbiyyatda geniş məlumat vardır. Son tunc və ilk dəmir dövrlərinə, bizim eradan əvvəl VII-XII əsrlərə aid tarixi abidələr mövcuddur. Daş qutu və kurqanlardan ibarət olan bu abidələr öz qoynunda saxsı qab, silah, qızıl ziynət əşyaları, balıqulağı, şüşə parçaları qoruyub saxlamışdır. Eramızdan əvvəl 3-cü minilliyə aid Xankəndi, Xocalı, Qarağacı yaşayış məskəni, b.e.ə. II minilliyin I yarısına aid Üzərliktəpə şəhər yeri, Xocalı ilə həmdövr olan Axmalı, Dovşanlı, Ballıqaya, Sırxavənd abidələri bu qəbildəndir.

Müasir dövrdə dünyamız terrorla üz-üzə qalmışdır. Aparıcı dövlətlər bu istiqamətdə geniş fəaliyyət göstərsələr də, bu şər qüvvələr heç də həmişə ədalət mühakiməsinə çəkilmirlər. Xalqımıza qarşı son dövrlərdə törədilmiş irimiq yaşlı cinayətlər, soyqırımların təşkilatçıları haqqında ədalətli qərar çıxarılmasının vaxtı çoxdan çatmışdır.

*Şukufə İsmaylova,
Azərroost qəzetinin xüsusi müxbiri*

Bu sənəd sübut edir ki, Göyçə mahalı vaxtilə Azərbaycan ərazisi olub. İndiki Ermənistan ərazisi azərbaycanlıların ata-baba yurdlarıdır. El ağsaqqalı, uzun müddət müəllim, məktəb direktoru işləmiş Əli Abbasov və onun minlərlə həmyerlisi öz doğma yurdlarından deportasiya edilib.

S.M.Kirov Azərbaycan Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi işlədiyi dövrdə Göyçə və Dilican əraziləri (1922), Naxçıvanın 9 Azərbaycan kəndi (1923) Ermənistana verilib.

AZƏRBAYCANLILARA QARŞI APARILAN SOYQIRIMI SİYASƏTİNİN XRONOLOGİYASI

6 fevral 1905-ci il. Bakı. Mixaylov xəstəxanasının sənədlərinə görə erməni milyonçuları Balabek Lalayevin, Artyom Babayantsın, İsay Ter-Osipovun və başqa maqnatların havadarlığı ilə terror qrupu 18 adamı öldürmüş və 33 nəfəri yaralamışdır. Onların 34-ü azərbaycanlı, 6-sı rus, qalanları başqa millətlərin nümayəndələridir.

6 fevral 1905-ci il. Bakı. Həmin erməni terror təşkilatı bu dəfə şəhərdə 100-dək dinc vətəndaşı öldürmüş və yaralamışdır.

9 fevral 1905-ci il. Bakı. Yenə də həmin erməni terror təşkilatı şəhər sakinlərini qətl-qarət etmişlər. Erməni terrorçularının Bakıda hələ 1904-cü ilin axırlarında yayılmış intibahnamələrində ifadə olunmuş hədə-qorxuları ardıcıl surətdə həyata keçirilmişdir. Qatillər kütləvi qırğınlar törətdikdən sonra varlı ermənilərin evlərinə yığılmuş və binaların pəncərələrindən, damlarından şəhərin

küçələrinə atəş açmış, bomba və qumbaralar atmışlar. 1905-ci ilin 6-10 fevral hadisələri tarixə “Bakı şəhərində qanlı qətlam” kimi daxil olmuşdur. Yuxarıda adları çəkilən varlı ermənilərlə yanaşı, Mantaşev, Ter-Qukasov, Melikyants da öz proqramlarını həyata keçirməyə başlamış “Daşnaksütyun” beynəlxalq terror təşkilatının üzvləri və sponsorları idilər.

20-21 fevral 1905-ci il. İrəvan. “Daşnaksütyun” terror təşkilatının quldur qrupları şəhərin azərbaycanlı sakinlərini qırıb çatmışlar. Dinc sakinlərin

vəhşicəsinə öldürülməsi şahidləri dəhşətə gətirmişdi. “Kavkaz” rus qəzetinin yazdığına görə, bu qətləri Parisdə və ya Venetsiyada nəşr edilmiş erməni dərsliklərindən tərbiyə almış adamlar törətmişdilər. Bu kitabların müəllifləri öz şagirdlərini bəşəriyyətə qarşı gələcək cinayətlərə sanki qabaqcadan proqramlaşdırırdılar.

May 1905-ci il. Naxçıvan. Erməni quldur birləşmələri dinc əhaliyə qarşı qanlı azğınlıq törətmişlər. Öldürülənlər arasında qadınlar, uşaqlar və qocalar var idi.

1905-ci il. Zəngəzur. Erməni quldur birləşmələri şəhərin dinc əhalisinə qanlı divan tutmuşlar. Onlarla adam öldürülmüşdür. Şahidlərin dediklərinə görə, cəlladlar təsəvvürolunmaz, ətərpədicə edam üsulları tətbiq etmişlər. Məsələn,

adamları əl-ayaqlarından nəhəng ağacların əyilmiş budaqlarına bağlayırdılar. Sonra kəndiri kəsərək budaqları buraxırdılar.

21 avqust 1905-ci il. Şuşa. Erməni quldurları Şuşa qəzasının kəndlərindən birində məktəbin təmiri ilə məşğul olan 17 azərbaycanlı ustaya basqın etmiş və onların başlarını kəsmişlər.

1905-ci il, avqustun axırları. Bakı. Erməni quldur birləşmələri azərbaycanlılara dəhşətli divan tutmuşlar. Şahidlərin dediklərinə görə, Bakıda avqustun axırlarında baş vermiş bu hadisələr öz qəddarlığına və kütləviliyinə görə həmin ilin fevralında törədilmiş faciəni kölgədə qoymuşdur.

3 oktyabr 1905-ci il. Sırxavənd. Erməni terror və quldur birləşmələri kəndə basqın etmişlər. Əməliyyata erməni terrorçu Hamazasp başçılıq edirdi, “Daşnaksütyun” terror təşkilatının komitəsi dinc kəndliləri xüsusi vəhşiliklə qırdığına görə ona general rütbəsi vermişdir. Çox qısa müddətdə viran qoyulan Sırxavənd kəndi azərbaycanlıların müyitləri ilə dolmuşdur. Quldurlar hətta qocalara rəhm etmir, körpələri isə bir yerə yığıb kütləvi şəkildə öldürüldülər.

1 yanvar 1906-cı il. Papravənd. Erməni quldur birləşmələri azərbaycanlıların Papravənd kəndinə basqın etmişlər. Sakinlər dinc şəkildə müqavimət göstərsələr də, kənd işğal olunmuşdur. Ermənilər kişilərin başlarını kəsir, hamilə qadınlarının qarını qılıncıla yarıp və hələ dünyaya gəlməmiş uşaqların başlarını vururdular. Qırğına erməni quldur Andronik rəhərlik edirdi. Əsrin əvvələrində Rusiyanın Ərzurumdakı konsulu general Q.Mayevski onun haqqında yazmışdı: “1901-ci il qışın əvvəllərində Andronik adlı birisinin erməni quldur dəstəsi Muş həndəvərində peyda olmuşdur”.

18 mart 1918-ci il. Şamaxı. Səhər tezdən erməni quldur birləşmələri şəhərə soxulmuşlar. Onlar evləri yandırır, tanınmış ictimai xadimləri, ziyalıları öldürürdülər. Rusiyanın Birinci Dövlət Dumasının sabiq üzvü Məmmədağlı Əliyev də xüsusi qəddarlıqla qətlə yetirilmişdir. Dinc sakinlər ağılasığmaz işgəncə və əzabi-əziyyətlə öldürülürdülər. Küçələr işgəncə verilmiş, döşlər kəsilmiş və qarınları yırtılmış qadınların meyitləri ilə dolu idi. Payalarla torpağa sancılmış uşaqların qalaq-qalaq meyitləri şahidləri dəhşətə gətirmişdi. Fövqəladə İstintaq Komissiyasının üzvü A.Novatskinin fikrincə, Şamaxını viran qoyan erməni quldur dəstələri bir ideyadarı –öldürmək və qarət etmək, qarət etmək və öldürmək ideyasından ruhlanmışdılar.

19 mart. 1918-ci il. Bakı. Fövqəladə İstintaq Komissiyasının sənədlərində deyilir ki, martın 19-da tezdən azərbaycanlıların hələ yatdıqları vaxt şəhərin onlar yaşayan hissəsinə hücum başlanmışdır. Azərbaycanlılar nələr baş verdiyini dərhal anlaya bilməmişdilər. Qanlı əməliyyatların bilavasitə başçısı “Daşkansütyun” terror təşkilatının fəallarından biri Bakıda qeyri-erməni əhalini kütləvi surətdə qırmaq barədə S.Şaumyanın göstərişini yerinə yetirən Stepan Lalayev olmuşdur. Komissiyanın sənədlərinə görə, o, dinc vətəndaşların öldürülməsində şəxsən iştirak edirdi. Xüsusi mühüm işlər üzrə məhkəmə müstəntiqi Komarovskinin raportuna görə, erməni quldurları Bakının mərkəzi küçələrində evlərə soxulur və silahsız sakinləri öldürürdülər.

21 mart, 1918-ci il. Şahidlərin dediklərinə görə “Daşnaksütyun” terror təşkilatının saqqallılardan ibarət dəstəsi rus inqilabının bayrağı altında İçərişəhərin girəcəyindəki binanı mühasirəyə almışdı. Burada iki min nəfərədək yaralı və xəstə azərbaycanlı, rus ləzgi və yəhudi vardı. Erməni terrorçu Hamzasrin və “Daşnaksütyun”un üzvü, qəddarlığı ilə ad çıxarmış Anastas Mikoyanın (sonralar o, uzun müddət SSRİ rəhbərlərindən biri olmuşdur) əmri ilə ermənilər həmin binaya kerosin tökərək hər tərəfdən od vurmuşlar. Bu dəhşətli mənzərəni uzaqdakı bir

binanın damından açılan iri deşikdən müşahidə etmiş Bakı sakini demişdir ki, o, yanıb kömürə dönmüş və qalaq-qalaq yığılmış meyitlərin arasında yarımcan adamlar görmüşdür. Onlar dözülməz əzab-əziyyət içində qıvrılırlar, inləyirdilər.

20-21 mart 1918-ci il. Gözəldərə. Kənd sakinləri Novruz bayramını qeyd edərkən təpədən-dırnağadək silahlanmış erməni quldurları kəndə basqın etmişlər. Həmin günlərdə 600 dinc sakin öldürülmüş, kənd isə yandırılmışdır. Müsəlman qadınların kiçik bir dəstəsi meşəyə qaçmış, lakin ermənilərə əsir düşməkdən qorxaraq özlərini öldürmüşlər.

Mart 1918-ci il. Şamaxı. Şamaxı qəzasındakı Qubalı kəndinə hücum edən erməni quldurları 250 kişini, 150 qadını, 135 uşağı görünməmiş üsullarla öldürmüşlər. Südəmə körpələrin kütləvi surətdə öldürülməsi dünya tarixində görünməmiş haldır.

Mart 1918-ci il. Şamaxı. Quşçu kəndinə ermənilərin basqını nəticəsində 192 kişi, 115 qadın, 25 uşaq öldürülmüşdür. Kəndlilərin əmlakı talan edilmiş, evləri yandırılmış, müsəlmanların müqəddəs kitabı və məscidi mundarlanmışdır.

1918-ci il. Aprelin əvvəlləri. “Daşnaksütyun”un göstərişini yerinə yetirən silahlı erməni quldur birləşmələri Bakıdan Navahi stansiyasına gəlmiş və sovet hakimiyyəti adından yerli əhaliyə ultimatum vermişlər. Sakinlər daşnakların hakimiyyətini tanımaqdan imtina etdikdə onlara amansızcasına divan tutulmuşdur. Həmin stansiyada ermənilər 55 kişini, 260 qadını və 140 uşağı öldürmüşlər. Qətlə yetirilənlər və yaralananlar arasında Azərbaycan, rus, ləzgi və yəhudi millətlərinin nümayəndələri vardı.

25 aprel 1918-ci il. Qars. Erməni quldurları Qars viyalətinin şərqində yerləşən Subatan kəndində 750 türkü öldürmüşlər. Şahidlərin dediklərinə görə, ermənilər 257 uşağı Tıptıp küçəsinə yığaraq çox qəddarcasına qətlə yetirmişlər.

29 aprel 1918-ci il. “Daşnaksütyun” erməni terror təşkilatının göstərişini yerinə yetirən quldur dəstələri Gümrü yaxınlığında 3 min adamı öldürmüşlər. Qətlə yetirilənlər arasında qadınlar, qocalar və uşaqlar da vardı.

1918-ci il. Aprel. Hamazaspin dəstəsinin hətta südəmə körpələrə rəhm etmədiyindən xəbər tutan Dəvəçibazar və Qızılburun kəndlilərinin sakinləri yığıncaq keçirərək 15 nəfər hörmətli ağsaqqalı quldur dəstəsinə duz-çörəklə qarşılaşmağa göndərməyi qərara almışlar. Bu yerlərin sakinləri əmin idilər ki, Qafqaz adətində uyğun olaraq ağsaqqalların duz-çörəklə qarşıya çıxması sülhsevərlik və qan tökülməsinə yol verməməyə çalışmaq rəmzi sayılır. Amma Hamazaspin quldurlarının bu qocalara qarşı törətdiyi vəhşilik bütün mahalı sarsıtdı.

1-2 may 1918-ci il. Quba. Fövqəladə İstintaq Komissiyasının üzvü A.Novatskinin məruzəsinə görə, Hamazaspin dəstəsi səhər tezdən Quba şəhərini mühasirəyə almışdır. Mülki əhalinin silah olduğundan xəbər tutan ermənilər Qubaya soxularaq 200 evi və 22 məscidi dağıdaraq yandırmışlar. Təxminən üç min nəfər öldürülmüşdür.

21 may 1918-ci il. Axalkalaki. Rus hərbi həkimi Xoroşenkonun məlumatına görə, Axalkalakidə və ətraf kəndlərdə yüzlərlə azərbaycanlıni doğram-doğram etmişlər. Məlumatda deyilirdi: “XX əsrin sivilizasiyalı ermənilərinin vəhşilikləri bax, budur”.

May 1918-ci il. Artyom Avanesovun başçılıq etdiyi erməni quldur birləşmələri Xaçmazdan Qubayadək bütün yol boyunca yaşayan dinc əhaliyə qanlı divan tutmuşlar. Öldürülmüş azərbaycanlıların bir qisminin meyitlərini iki-iki, beş-beş bir qəbirdə basdırırdılar. Qalan meyitlər isə yol kənarlarındakı qanovlarda atılıb qalmışdı. Tarixi sənədlərə görə, dəstənin başçısı Hamazasp deyirdi ki, bütün müsəlmanları ta dağlaradək məhv etmək əmri almışdır.

Dünyanın müxtəlif ölkələrində fəaliyyət göstərən erməni terror təşkilatlarının Azərbaycana qarşı apardıqları terror müharibəsinin dalğası 1988-ci illərdən başlayaraq ardıcıl xarakter almışdır. Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsi və onun ətrafındakı 7 rayonun işğalı zamanı kütləvi vahimə yaratmaq, çoxlu insan tələfatına nail olmaq məqsədi ilə Ermənistanın xüsusi xidmət orqanları hərbi əməliyyatların getdiyi ərazilərdən xeyli uzaqda, dinc azərbaycanlı əhalisinin yaşadığı məntəqələrdə terror aktları təşkil etmiş, nəticədə minlərlə günahsız insan həlak olmuşdur. Bu aksiyaların hamısı ya Ermənistanın məxfi orqanları tərəfindən hazırlanmış, ya da Ermənistanın müvafiq dövlət strukturlarının himayəsi altında həyata keçirilmişdir.

16 sentyabr 1989-cu il. Tbilisi-Bakı marşrutu ilə hərəkət edən avtobus partladılmış, 5 nəfər ölmüş, 25 nəfər yaralanmışdır.

7 oktyabr 1989-cu il. Xankəndi yaxınlığındakı körpü partladılmışdır.

4 yanvar 1990-cı il. Əsgəran qəsəbəsi ilə Ağdam şəhərin arasındakı körpü partladılmışdır.

16 fevral 1990-cı il. Şuşa-Bakı marşrut avtobusu partladılmış, nəfər ölmüş, 13 nəfər yaralanmışdır.

11 iyul 1990-cı il. Tərtər-Kəlbəcər sərnəşin avtobusu partladılmış, dinc əhali olan maşın karvanına qarşı terror aksiyası keçirilmiş, nəticədə 14 nəfər qətlə yetirilmiş, 35 nəfər yaralanmışdır.

10 avqust 1990-cı il. Tbilisi-Ağdam marşrutu üzrə hərəkət edən sərnəşin avtobusu partladılmış, 20 nəfər ölmüş, 30 nəfər yaralanmışdır.

30 noyabr 1990-cı il. Xankəndi aeroportu yaxınlığındakı sərnəşin avtobus partladılmış, 2 nəfər həlak olmuş, 11 nəfər yaralanmışdır.

9 yanvar 1991-ci il. Laçın-Şuşa yolunda “Azərbaycan gəncləri” (rusca) qəzetinin müxbiri Salatın Əsgərova və sovet ordusunun 3 zabiti pusquda dayanmış erməni terrorçuları tərəfindən qətlə yetirilmişdir.

Aprəl 1991-ci il. Rostov şəhərində SSRİ DİN-nin Qafqazdakı daxili qoşunlarının komandanı polkovnik Vladimir Blaxotin ASALA terrorçuları tərəfindən öldürülmüşdür.

19 iyun 1991-ci il. Yevlax-Laçın avtomobil yolunun 106-cı kilometrində 5449 sayılı hərbi hissəyə məxsus “UAZ-469” markalı avtomaşın partladılmış, 3 nəfər həlak olmuş, 3 nəfər ağır yaralanmışdır.

31 iyul 1991-ci il. Dağıstanın Temirtan stansiyası yaxınlığında Moskva-Bakı sənişin qatarı partladılmış, 16 nəfər həlak olmuş, 20 nəfər yaralanmışdır.

30 may 1991-ci il. Dağıstanın Xasavyurd stansiyası yaxınlığında “Moskva-Bakı” sənişin qatarı partladılmış, 11 nəfər ölmüş, 22 nəfər yaralanmışdır.

2 avqust 1991-ci il. Hadrut rayonunun Dolanlar kəndində “QAZ-53” markalı avtomaşın partladılmış, nəticədə 4 nəfər həlak olmuş, 8 nəfər ağır yaralanmışdır.

21 avqust 1991-ci il. Hadrut rayonunun Sadaxt kəndi yaxınlığında “KAMAZ” markalı 70-30 markalı AQO dövlət nömrə nişanlı avtobus partladılmış, nəticədə 2 nəfər həlak olmuş, 19 nəfər ağır bədən xəsarəti almışdır.

8 sentyabr 1991-ci il. Ağdam-Xocavənd avtobusunun atəşə tutulması nəticəsində 5 nəfər qətlə yetirilmiş, 34 nəfər müxtəlif dərəcəli bədən xəsarəti almışdır. Terrorun Xaçaturyan Volodi, Yeremyan Saro, Salyan Şaşa və Arustamyan Armo tərəfindən törədildiyi sübuta yetirilmişdir. Həmin gün Ağdam-Qaradağlı marşrutu ilə işləyən avtobus erməni quldurları tərəfindən atəşə tutulmuş, 8 nəfər həlak olmuş, 42 nəfər müxtəlif dərəcədə xəsarət almışdır.

26 sentyabr 1991-ci il. Yevlax-Laçın yolunda “VAZ-2106” markalı D 72-07 AQ nömrəli nişanlı avtomaşın partladılmış, nəticədə 2 nəfər həlak olmuş, 14 nəfər yaralanmışdır.

10 oktyabr 1991-ci il. Ağdərə rayonunun Sırxavənd kəndi yaxınlığında “UAZ-469” markalı avtomaşın partladılmış, nəticədə 3 nəfər həlak olmuş, 2 nəfər ağır yanaraq kül olmuşdur.

20 noyabr 1991-ci il. Qarakənd səmasında Azərbaycanın dövlət xadimlərini aparan vertolyot ermənilər tərəfindən vurulmuşdur.

26 dekabr 1991-ci il. Şuşa-Laçın yolunun 4-cü kilometrliyində “ZİL-130” və “Moskviç” maşınları partladılmış, 5 nəfər həlak olmuş, 4 nəfər yaralanmışdır.

8 yanvar 1992-ci il. Erməni terrorçuları Krasnovodskdan İrkmonistan) Bakıya sərnəşin daşıyan “Sovetskaya Kalmıkiya” bərəsini partlatmışlar. Nəticədə 25 nəfər həlak olmuş, 88 nəfər yaralanmışdır.

28 yanvar 1992-ci il. Ağdam-Şuşa marşrutu ilə uçan MI-8 vertolyotu Şuşa şəhəri yaxınlığında erməni terrorçuları tərəfindən vurulmuşdur. Nəticədə 44 nəfər həlak olmuşdur.

Təkcə 1992-ci ilin yanvar ayında erməni terrorçu dəstələri Kərkicahan qəsəbəsində 80 nəfər, 1992-ci ilin fevral ayında Xocavənd rayonunun Qaradağlı kəndində 77 nəfər və 26 fevral 1992-ci il tarixdə Xocalı şəhərində 613 nəfər dinc sakini qətlə yetirmiş, 650 nəfəri yaralamışlar.

1992-ci il fevralın 25-i axşamı 4-cü ordunun 23-cü diviziyasının 366-cı alayın komandiri polkovnik Y.Zaviqarova general rütbəsi verilmişdir. Bu “şərəfə” gecə Xocalı şəhəri misli görünməmiş soyqırırma məruz qalmış, şəhər tamamilə yanıb kül olmuş, minə qədər insan vəhşicəsinə qətlə yetirilmişdir.

22 mart 1992-ci il. “UAZ-469” markalı 60-25 AZU dövlət nişanlı avtomaşın Qazax rayonu ərazisində partladılmış, nəticədə 3 nəfər həlak olmuş, 2 nəfər yaralanmışdır.

28 mart 1992-ci il. “Kamaz-5410” markalı 40-53 AQS dövlət nişanlı avtomaşın partladılmış, 3 nəfər həlak olmuş, 2-si yaralanmışdır.

18 aprel 1992-ci il. Qazax-Cəfərli yolunun 10-cu kilometrliyində “MAZ” markalı maşın silahlı basqına məruz qalmış, 2 nəfər ölümcül yaralanmışdır.

20 may 1992-ci il. Zəngilan rayonunun Qarançı kəndi yaxınlığında “UAZ-469” markalı 80-33 AQD dövlət nömrə nişanlı avtomaşın silahlı basqına məruz qalmış, nəticədə 2 nəfər həlak olmuş, 2-si yaralanmışdır.

28 fevral 1993-cü il. Rusiyanın Şimali Qafqaz ərazisində Qudermes stansiyası yaxınlığında “Kislovodsk-Bakı” sərnəşin qatarı partladılmış, 11 nəfər həlak olmuş, 18 nəfər yaralanmışdır.

2 iyun 1993-cü il. Bakı dəmir yolu vağzalında sərnəşin qatarının vaqonunun partladılması nəticəsində dövlətə külli miqdarda ziyan dəymişdir. Partlayışın icraçısı Rusiya vətəndaşı İqor Xatkovski Ermənistan Respublikası Milli Təhlükəsizlik baş idarəsi kəşfiyyat şöbəsinin rəisi, polkovnik Can Ohanesyan

tərəfindən məxfi əməkdaşlığa cəlb edilərək casusluq və terrorçuluq məqsədilə Azərbaycana göndərildiyini, böyük insan tələfatı ilə nəticələnəcək partlayışlar törətmək tapşırığı aldığı etiraf etmişdir. İstintaq zamanı sübuta yetirilmişdir ki, həmin qrup 1992-1994-cü illərdə Rusiya ərazisindən Bakıya gələn dəmir yolu sənişin qatarlarının partladılmasını təşkil etmişdir.

22 iyul 1993-cü il. Tərtər rayonunda törədilmiş partlayış nəticəsində 6 nəfər həlak olmuş, 18 nəfər yaralanmışdır. Həmin gün Qazax rayonunun mərkəzində törədilmiş partlayışda 6 nəfər həlak olmuş, 10 nəfər yaralanmışdır.

30 avqust 1993-cü il. Hadrut rayonu ərazisində “ZİL” markalı maşın partladılmış, 2 nəfər həlak olmuşdur. Bir necə gün sonra içərisində 12 nəfər kənd sakini olan “QAZ-66” markalı sənişin avtobusu rayondan çıxarkən partladılmış, nəticədə 4 nəfər həlak olmuş, 8 nəfər ağır dərəcədə yaralanmışdır.

1 fevral 1994-cü il. Bakı dəmir yolu vağzalında “Kislovodsk Bakı” sənişin qatarında terror aktı törədilmiş, 3 nəfər həlak olmuş, 20 nəfər yaralanmışdır.

9 fevral 1994-cü il. Azərbaycanın Xudat stansiyasında ehtiyat yolda dayanan yük vaqonu partladılmış, dövlətə külli miqdarda ziyan dəymişdir.

18 mart 1994-cü il. Xankəndi şəhəri yaxınlığında İran Hərbi Hava Qüvvələrinə məxus “Herkules” tipli təyyarə vurulmuş, 34 diplomat ailə üzvləri ilə birlikdə həlak olmuşdur.

18 mart 1994-cü il. Bakı Metropoliteninin “20 Yanvar” stansiyasında törədilmiş partlayış nəticəsində 14 nəfər həlak olmuş, 49 nəfər yaralanmışdır. Məhkəmə sübut etmişdir ki, terror aksiyası Ermənistan xüsusi xidmət orqanları tərəfindən həyata keçirilmişdir.

13 aprel 1994-cü il. Dağıstan Respublikasının “Daqestanskiye Oqni” stansiyası yaxınlığında “Moskva-Bakı” sənişin qatarı partladılmış, 6 nəfər həlak olmuş, 3 nəfər yaralanmışdır.

3 iyul 1994-cü il. Bakı Metropoliteninin “28 May” və “Gənclik” stansiyaları arasındakı elektrik qatarında partlayış törədilmiş, 14 nəfər həlak olmuş, 54 nəfər müxtəlif dərəcəli bədən xəsarəti almışdır.

Məşhur Amerika alimi, “Ermənistan-xristian ölkənin gizlinləri” əsərinin müəllifi Samuel Uimz demişdi ki, “Dünyada ermənilər qədər xəbis, riyakar, cəllad, qaniçən bir millət tapmaq imkan xaricindədir”. Onların hamısı terrorçudur: fəhləsi də, alimi də, qocası da, cavanı da, qadını da, uşağı da”.

ERMƏNİ RİYAKARLIĞI

“Mən nə azərbaycanlıyam, nə gürcü, nə də türk; mən amerikalıyam. Mən ilk şotland əcdadı 1686-cı ildə Amerikaya gəlmiş şotland amerikalıyam. Mən cənubluyam. Ömrüm boyu baprist olmuşam və Amerikaya vergi ödəyirəm. Bu kitabı Vaşinqton, Roma, Paris, London, Moskva və İstanbul şəhərlərində apardığım ardıcıl elmi-tədqiqat işlərinin işığı altında qələmə almışam. Ermənistan

da tədqiqat aparmaqda kömək edə bilərdi. Lakin onların arxivləri ictimaiyyətin üzünə bağlanmışdır”.

Səmyuel A. Uimz, Amerikalı alim

XIX əsrdən başlayaraq kök atan erməni millətçiliyi yarandığı vaxtdan digər xalqlara qarşı amansız qəddarlığı ilə seçilib. İmperialist siyasət yürüdən havadarlarının şirnikləndirməsi ilə “Böyük Ermənistan” xülyasına düşən, başqa xalqların tarixi torpaqları hesabına dövlət qurmaq iddiasında olan ermənilər tarixin bütün mərhələlərində Anadolu türklərinə, gürcülərə və azərbaycanlılara qarşı bəşəriyyətə, insanlığa yaraşmayan qanlı əməlləri ilə yadda qalıblar. Bütün ətraf ölkələrdə çoxlu sayda insan erməni millətçiliyinin, şovinizminin qurbanı olsa da, dünya ictimaiyyəti əsl həqiqətləri, əslində nəyin baş verdiyini etiraf etməkdən çox uzaq olub və təəssüf ki, indi də beynəlxalq aləm ən yaxşı halda ikili standartlardan çıxış edir. Səbəb çox sadədir: qarşısına türkləri, azərbaycanlıları soyqırımına məruz qoymaq kimi vəzifə qoyan erməni millətçiləri riyakarlıqla, sənədləri saxtalaşdırmaqla gələcəklərini də müəyyən dərəcədə sığortalamağa çalışırlar. Erməni yalanlarının əsrlər boyu ayaq tutub yeriməsinin, bunun qarşılığında beynəlxalq aləmdə susqunluğun acı nəticəsini bu gün Azərbaycan və Türkiyə dövlətləri yaşayır.

Yaxşı ki, xarici ölkələrdə XIX-XX əsrlərdə türklərin başına gətirilən faciələrə obyektiv qiymət verən, ermənilərin əsl simasını ifşa edən, öz ölkələrinin ermənilərə sıcaq münasibətinə etiraz etməkdən çəkinməyən insanlar var. Düzdür, onların sayı barmaqla sayılacaq dərəcədə az olsa da, haqq-ədalətin tapdalanmasına qarşı üsyan edən həmin tarixçilərin, tədqiqatçıların araşdırmaları, yazdıqları əsərlər erməni faşizminə, riyakarlığına verilən ən obyektiv qiymət kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Amerikalı hüquqşünas Səmyuel A.Uimz də erməni yalanlarına qarşı çıxan, onun iç üzünü, əsl mahiyyətini açaraq dünya ictimaiyyətinə çatdıran alimlərdən biridir. Səmyuel A.Uimz London, Paris, Roma, Moskva, İstanbul və digər şəhərlərin arxivlərində apardığı uzunmüddətli araşdırmalardan sonra həqiqətin tərəfində dayanaraq qələmə aldığı “Ermənistan -terrorçu “xristian” ölkənin gizlinləri” adlı əsərində erməni həyasızlığını faktlarla sübuta yetirir. Əsərdə ən qədimlərdən müasir dövrümüzədək geniş təhlillər aparan müəllif ermənilərin tarix boyu xəyanət və satqınlıq yolu tutduğunu faktlarla oxuculara təqdim edir.

Səmyuel A.Uimz bu kitabı hazırlayarkən dəfələrlə ölümə hədələnsə də, haqq yolundan dönməyib. 2003-cü ilin aprelində ABŞ-da nəşr olunan “Ermənistan - terrorçu “xristian” ölkənin gizlinləri” kitabı “Ermənilərin böyük fırıldaqı seriyası”nın birinci cildi idi. Amma təəssüf ki, alim başladığı işi tam başa çatdırıbilməyərək qəflətən müəmmalı şəkildə vəfat edib. Səmyuel A.Uimz bu gün Azərbaycan ictimaiyyəti tərəfindən bəlkə o qədər də dərinədən tanınmır. Amma

sağlığında təşəkkür edə bilmədiyimiz bu insanın “Ermənistan - terrorçu “xristian” ölkənin gizlinləri” əsəri əsl həqiqətlərin dünya birliyinə çatdırılması və təsdiqi üçün qiymətli mənbədir.

Səmyuel A.Uimzin əsərdə söylədiyi fikirlərin və üzə çıxardığı faktların oxucularımız üçün maraqlı olacağını nəzərə alaraq onların bəzilərini təqdim edirik:

1992-ci ildə Ermənistan heç bir əsası olmadan hücumla keçərək müsəlman Azərbaycanın ərazisinin 20 faizini işğal etdi.

Ermənilər heç bir kompensasiya ödəmədən bir milyondan çox müsəlmanı ev-eşiyindən qovdular və onları zığlı, pəlçıqlı qaçqın düşərgələrindəki çadırlarda yaşamağa vadar etdilər. Ruslar Ermənistanı bir milyard dollarlıq hərbi silah-sursat, avadanlıq bağışladılar. Birləşmiş Ştatlar Konqresinin hesabatına əsasən, son on il ərzində ABŞ Ermənistanı 1,4 milyard dollar yardım göstərmiş, eyni zamanda Azərbaycanın xarici yardımını kəsməklə ayırı-seçkiliyə yol vermişdir”.

***

“Azərbaycan dövləti erməni hücumlarından yaxa qurtarandan sonra özünü erməni terrorçularından qorumağa başladı. Konqres Azərbaycanı cəzalandırmaqla buna reaksiya verdi. Birləşmiş Ştatların lobbiləşmiş Konqresindəki erməni lobbisi Azərbaycana yardımın müxtəlif növlərini qadağan edən qanunlar qəbul etdi. Azərbaycana nöqsan tutulurdu ki, guya o, Ermənistanı blokadada saxlayır və göndərilən hərbi avadanlığın Ermənistanı çatmasına mane olur. 1992-ci ildə Konqres Azadlığı Müdafiə Aktını qəbul edərək onun 907-ci maddəsi ilə Ermənistanı “qeyri-qanuni” blokadaya almasını aradan qaldırana qədər Azərbaycan xarici yardımın müxtəlif növlərindən məhrum edildi.

***

“Özlərini ermənilər adlandıran balaca, lakin hay-küyçü qrupun siyasi təzyiqinə əsasən hərəkət etmək Konqresə başucalığı gətirmir. Erməni faktlarını yoxlamağın vaxtı çoxdan çatmışdır. 1918-ci ildən başlayaraq bu cubbulu ölkənin əsas məxarici terrorizm, əsas mədaxili işə bütün dünyanın xristianlarından edilən xarici yardım olmuşdur”.

* * *

“1890-ci ildə Osmanlı imperiyasının daxilində kiçik bir erməni terrorçu bandası müsəlmanlara aid olan torpaqları və mülkiyyəti zorakılıqla ələ keçirmək üçün inqilabi hərəkətə başladı. Həmin ermənilər bəyan edirdilər ki, təxminən üç min ü əvvəl bu torpaqlar onların əcdadlarına məxsus olmuşdur. Buna baxmayaraq, erməni xristianlar 1890-cı ildə öz terrorçu kampaniyalarına başlayana qədər 500 ildən artıq idi ki, Osmanlı müsəlmanları ilə sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşayırdılar. Güman ki, ondan təxminən min il qabaq onlar Roma qanunları altında yaşamışlar. Ta 1914-1915-ci illərə qədər Osmanlı imperiyasındakı bu narahatlıq doğuran banda o qədər kiçik idi ki, türklər onlara heç məhəl də qoymurdu. Sonra Rusiyanın Osmanlı imperiyasına qarşı işğalçı müharibəsi başladı və rus çarının

ermənilərin həsərətində olduğu torpaqları onlara verəcəyinə inanan bu ermənilər elliklə ruslara meyilləndilər. Rus çarının isə belə bir niyyəti yox idi!

Gündüzlər Türkiyə erməniləri özlərini Osmanlı qonşularla dost kimi aparır, gecələr isə Osmanlı hərbi qüvvələri arxasında dağıdıcı, terrorçu hücumlar edirdilər. Türklərə qarşı aparılan bu terrorçu hücumlar ruslarla döyüşlərdə nəyə qadir olduğunu nümayiş etdirən türk ordusunu zəiflədirdi. Nəticədə Osmanlı hökuməti döyüş zonasının arxasındakı bütün erməniləri köçürməyə məcbur oldu. Çünki türklər hansı erməninin terrorçu olduğunu, hansımsa olmadığını aydınlaşdırma bilmirdilər. Min illər birlikdə yaşayandan sonra özlərini satqın və xain kimi aparanaqlara qarşı özünü müdafiə edən millətin yeganə çıxış yolu bu idi”.

***

“İkinci dünya müharibəsində faşistlərin yəhduilərə qarşı törətdiklərinə dünyanın necə münasibət bəslədiyini ermənilər yaxşı gördülər. Hadisənin üstündən 53 ildən artıq vaxt keçəndən sonra ermənilər 1915-ci ildə türklərin onlara qarşı dəhşətli “genosid” törətdikləri haqqında aləmə car çəkməyə başladılar. Müasir Türkiyə isə 1923-cü ilədək - osmanlılar terrorçuluq və satqınlıqlarına görə erməniləri ölkədən qovandan 8 il sonra hələ respublika elan olunmamışdı.

Əgər Birinci dünya müharibəsində osmanlılar öz qüvvələrini Almaniya ilə birləşdirməsəydi, erməni dövləti adlanan qurum tarixdə adı bir ləkə kimi qalacaq və itib-batacaqdı. Həmin böyük müharibə dövründə Birləşmiş Ştatlar heç Osmanlı imperiyasına müharibə də elan etməmişdi. Hansı müəmmalı səbəbdən isə ermənilər o vaxt da, indi də Amerikanın mövqeyini dəstəklədiyini deyir və müsəlman torpaqlarının alınub onlara verilməsini digər müttəfiq ölkələrin borcu sayırlar. Məsələ təkcə bununla bilmir, ermənilər belə bir inam nümayiş etdirirlər ki, müttəfiqlər onları öz qoşunları və pulu ilə müdafiə etməyə və dənizdən-dənizə qədər olan müsəlman torpaqlarının işğalına kömək göstərməyə borcludurlar”.

“Birinci dünya müharibəsi qurtarandan sonra diktatorların balaca bir bandası Rusiyanın münbit torpaqlar arasındakı dağlıq hissəsində kiçik bir ərazini nəzarətə götürərək özünü Ermənistan Respublikası elan etdi. Ermənistan adlı yeni ölkənin həyata keçirdiyi ilk tədbirlərdən biri qonşuluqdakı xristian Gürcüstanına xaincəsinə hücum edərək torpaq ələ keçirmək cəhdlərini araya qoymaq oldu. Onda erməni terrorçu diktatorları məğlub oldular.

Bundan az sonra erməni liderləri bu dəfə müsəlman Azərbaycanına digər təəccüb doğuran cəhd göstərdilər. Erməni terrorçu diktatorları bu dəfə də uduzdular.

Özlərini müdafiə etmək üçün ermənilər müttəfiqlərdən silah və sursat almaq yalvarışına başladılar. Bu müddət ərzində ermənilərin muzdlu agentləri müttəfiq ölkələrin hər birindən qoşun göndərməyi və qamarlamaq istədikləri müsəlman torpaqlarını onların əli ilə rahatca ələ keçirməyi xahiş edirdilər. Eyni zamanda, erməni liderləri türklər üzərinə hücumun planlarını cızırdılar. Bu dəfə

türklər erməniləri qabaqlayaraq hücum keçdi və osmanlıların təxminən 800 il əvvəl sahiblik etdikləri “tarixi vətənlərini” geri götürdülər.

Bütün bu müddət ərzində erməni liderləri türklərə qarşı hücum üçün məxfi planlar cızır, eyni zamanda ruslarla da üstüörtülü işbirliyinə girirdilər. Özünümüdafiə üçün bir güllə də atmayan Ermənistan Sovet İttifaqının bir hissəsinə çevrildi. 1991-ci ildə Ermənistan özünün müstəqilliyini elan etsə də, Rusiya ilə yaxınlıq əlaqələrini kəsmədi. Öz kiçik ərazisində Rusiyanın hərbi bazalarını yerləşdirməsi haqqında Ermənistanın xahişi deyilənlərə sübutdur. Həmin bazalarda rus qoşunları, habelə rusların MİQ qırıcı təyyarələri bu ölkədə yerləşdirilib və bu gün orada çoxlu yer-hava raket batareyaları vardır. Bütün bunları Ermənistan özü xahiş etmişdir. Özləri Rusiyanın cibində olan belə adamlara nə üçün Konqres milyardlarla dollar pul verməlidir?”

* * *

“Yer üzünün xristianları ermənilərin dedikləri sözlərə öz qayğılı münasibətlərinə son qoymalı və özləri onların həqiqiliyini yoxlamalıdır. Bu sətirlərin müəllifi olan xristian öz müstəqil yoxlamasını apararaq belə bir qənaətə gəlmişdir ki, ermənilərin internet saytlarında və ya kitablarında və məqalələrində ermənilər tərəfindən yazılmış heç nədə həqiqət tapıla bilməz. Çoxlu müsəlman zorla ölkədən çıxarılmışdır. İndi Ermənistan Yer üzünün ən qapalı xristian cəmiyyətlərindən biridir. Onun cəmiyyəti bir “rəsmi” kilsəsi vardır. Bu kilsə dövlətin bir hissəsidir və Ermənistan konstitusiyası ona xüsusi səlahiyyət vermişdir. Bu balaca torpaqda kilsə və dövlətin ayrılığından söhbət gedə bilməz.

Ermənilərin nifrət bəsləməyi sevdikləri türklərlə bu faktı tutuşdurun. Belə bir cəhəti qeyd etmək maraqlıdır ki, Türkiyədə Ermənistanın özündə olandan çox erməni kilsəsi vardır. Mən bu yaxınlarda Türkiyədə olmuşam. Gözlərimlə şahidi olmuşam ki, türklər və ermənilər burada böyük azadlıq, harmoniya və dostluq içində birlikdə yaşayırlar və ibadət edirlər. Bu isə Birləşmiş Ştatlarda türklər əleyhinə nifrət və qəzəb toxumu səpən erməni amerikalıların çirkin təqdimatı və cəhdləri ilə tamamilə ziddiyyət təşkil edir. Yaxşı, bu erməni amerikalıların belə əməlləri, görəsən, necə xristianlıqdır?”

* * *

“Bir dəfə bu kitabımın çap olunacağı barədə elan veriləndən sonra mənim özüm də Amerikanın Erməni Assambleyası tərəfindən qəzəbli hücum obyektinə çevrildim. Nifrət kampaniyası mənə qarşı yönəldiyindən Amerikadakı Erməni Assambleyası şəxsən mənə hücum etmək üçün min dəfədən artıq xəbərdarlıq göndərmişdi. Həmin xəbərdarlıqların 23-ü ölümlə hədələməkdir”.

* * *

“Mən ermənilərdən xəbər aldım ki, nə üçün onların dövləti 1992-ci ildə qonşu müsəlman Azərbaycanına xaincəsinə hücum etdi? Ermənilər həmin ölkənin ərazisinin 20 faizini işğal etdilər və 1 milyondan çox zavallı insanı öz ev-əşiyindən didərgin salaraq onları çadır düşərgələrində qaçqın vəziyyətində yaşamağa vadar

etdilər. Bu da xristian Ermənistanının müsəlman Azərbaycanına qarşı namərd hücumunu əsaslandıran tipik cavab: “Mənə söyləmə ki, ermənilərin azərilərlə döyüşü ermənilərin xristianlığını azaldır. Geriyə, tarixə nəzər sal, onda görəcəksən ki, Müqəddəs müharibə baş vermişdir”.

Faktlar belədir ki, ermənilər “Müqəddəs müharibə” adlandırdıqları həmin qanlı hadisələri törətmək üçün rusalardan 1 milyard dollardan artıq qiyməti olan hərbi sursat və avadanlıq almışdır. Xristian Rusiya və xristian Amerika həmin “Müqəddəs müharibə”də Ermənistanı müdafiə edirlər. Müsəlman dünyasının nədən ötrü Birləşmiş Ştatlara nifrət bəslədiyinə əla misaldır. Ona təəccüblənməyə dəyərmə ki, müsəlman neft ölkələri Amerikaya satdıqları yanacağın qiymətini niyə belə tez-tez qaldırır?”

Tarixçi alim V.İsxanyanın hələ 1916-cı ildə Sankt-Peterburqda dərc etdirdiyi “Narodnosti Kavkaza” məqaləsində yazdığı kimi, “ermənilərin lügətində heç vaxt vətən sözü olmayıb. Onlar tarix boyu Kiçik Asiyadan və Rusiyadan kənarda, Fərat çayının yuxarı qolu olan Qaraçay sahillərində, Frakiya və Mesopotomiyada pərakəndə dəstələr şəklində yaşayıblar. Onların Zaqafqaziyaya qətiyyətlə daxil yoxdur. Onların Azərbaycan və Dağlıq Qarabağ haqqındakı iddiaları qeyri-qanuni və əsassızdır”. Bu fikirləri ermənilərin öz tarixçi alimləri Makuk Abekyan, K.Patkanyan, rus alimi Yuri Pompeev, Qafqaz tarixi üzrə məşhur Amerika mütəxəssisi Tadeuş Svytaxovski də təsdiqləyir.

ERMƏNİ XƏYANƏTİ

“Daşnaksütyun” partiyasının qarşıya qoyduğu vəzifələrdən biri “Dənizdən dənizə Böyük Ermənistan” dövləti yaratmaq idi. Bu sərəsəm ideyanı yerinə yetirmək üçün Azərbaycan dövlətini parçalamaq, əhalisini soyqırırma məruz qoymaq ön plana çəkilmişdi.

Ötən əsrin əvvəllərində Bakı və şəhərin ətrafını işğal etmək daşnak lideri, bolşevik qiyafəli Stepan Şaumyana, Şirvan bölgəsi, Şamaxı, Muğan, Lənkəranı məhv etmək quldur Styopa Lalayana və onun silahdaşı Tatoves Əmiryana, Quba qəzasını yerlə-yeksan etmək daşnak lideri Hamazaspa, Naxçıvanı, Zəngəzuru, Qarabağı talan etmək Andronik Ozanyana tapşırılmışdı. Bu quldurlara Şaumyan şəxsən rəhbərlik edir, onların törətdikləri faciələrdən ləzzət alır, daha da ruhlanırdı.

Şaumyan kim idi? O, 1878-ci ildə Tiflisdə anadan olub. Hələ gənc yaşlarından türk dünyasına qarşı amansız olmağı qarşısına məqsəd qoyub. S.Şaumyan Tiflisdə qərargah yaradır. Onun inqilabi təşəbbüsü baş tutmur. Ona görə də o, qərargahını Bakıya köçürür. Çünki həmin dövrdə Bakıda şərait çox əlverişli idi. Şəhərdə cəbhələrdən qayıtmış 25 minə yaxın silahlı erməni əsgəri və onların havadarı olan rus silahlıları vardı. Daşnak lideri, bolşevik qiyafəli quldur S.Şaumyan bu qaniçən qüvvələrə arxalanaraq Bakıda azərbaycanlıların soyqırımına girişdi. Silahlı erməni quldurları bu soyqırırma çoxdan hazırlaşmışdılar.

S.Şaumyanın göstərişi ilə bütün azərbaycanlılar tərksilah edilmişdi, lakin erməni-daşnak dəstələri dışındən dırnağına qədər silahlı idi. Bundan əlavə, Bakı erməniləri də onların yardımçısı idi. Bütün bunların əksinə olaraq Şaumyanın şəxsi tapşırığı ilə müsəlman diviziyası nəinki tərksilah olunmuş, həm də diviziyanın rəhbərləri həbs edilmişdi. Onların arasında general Tahşinski də var idi. Beləliklə, S.Şaumyanın təhriki və rəhbərliyi ilə Bakıda və Bakı ətrafında dəhşətli soyqırımı başlandı. Onu da qeyd edək ki, bu soyqırımı siyasəti bolşevizm bayrağı altında həyata keçirilirdi. Guya şura hökumətinə qarşı çıxan əksinqilabçılarla bolşeviklər mübarizə aparırdılar. S.Şaumyan öz çirkin əməlini pərdələyərək yazırdı: “Bizim siyasətimiz vətəndaş müharibəsi aparmaqdır. Kim bu siyasətə qarşı çıxırsa, o, düşmənlərimizin nökrəsidir”.

Nəriman Nərimanov isə bu soyqırımından dəhşətə gələrək yazırdı: “Müsəlman həтта bolşevik olsaydı belə, ona aman vermirdilər”.

Daşnaklar deyirdilər: “Biz heç bir bolşevik tanımırıq. Təkcə elə müsəlman olmağın kifayətdir”.

Stepan Şaumyanın əmri ilə Hamazasp Quba qəzasına göndərilən erməni quldurlarının başçısı təyin edildi. O, çıxış edərək deyirdi: “Mən buraya Şura hökuməti qurmağa yox, türklərdən qisas almağa gəlmişəm”. Hamazaspın başçılığı ilə Quba qəzasında 122 kənd yerlə-yeksan edilmiş, əhəlisinə cinsinə, yaşına məhəl qoymadan qəddarcasına divan tutulmuşdu.

Nəhayət, “Daşnaksütyun” partiyasının tapşırığı ilə Andronik Naxçıvanı, Zəngəzuru və Qarabağı ələ keçirməli idi. Nəticədə, onlar Bərdədə görüşməli idilər.

Andronik Ozanyan 1865-ci ildə Türkiyənin Qarahisar yaxınlığında Şahtah qəzasında dünyaya gəlir. Gənc yaşlarında eys-ışrət içərisində yaşayıb, hələ 16 yaşında quldurluğa və terrorçuluğa meyilli olub. Öz xasiyyətində dığaları başına yığıb külli miqdarda mal-qoyun aparıb, insanları qətlə yetirib və onlar arasında ədavəti qızıdırıb. Məsələ belə qoyulmuşdur ki, erməni quldurları rus çarına sədaqətlə qulluq edəcək olsa, əvəzində Türkiyənin Şərqi Ərzurum, Sarıqamış, Qars və Van gölü, Azərbaycanın qərbi-Uluxanlı, Vedibasar, Qəmərli, Dərələyəz, Zəngəzur bölgələrini Ermənistanla birləşdirib “Böyük Ermənistan” yaradacaq və Andronik də oranın hökmdarı olacaq.

Andronik 1912-1914-cü illərdə Balkan müharibəsində quldurluq edərək bir müddət silahsız, dinc türk əhəlisinə divan tutur. 1914-1915-ci ildə Tiflisə gəlir, türklərə qarşı vuruşmaq niyyətində olduğunu bildirir. Türkiyə ərazisində erməni könüllülərindən ibarət rusların hazırladıqları 4 korpusdan birini quldurbaşı Andronik Ozanyana həvalə edirlər. Erməni könüllüləri rus ordusu ilə çiyin-çiyinə Türkiyənin Van, Qars, Sarıqamış və Ərzurum vilayətlərində vuruşur və türk əhəlisinə divan tuturlar. Lakin bu savaşa da məğlubiyyətə uğrayan Andronik 1917-ci ildə çar hökumətinin devrildiyini, general Haratovun geri çəkildiyini görüb rusların silah-sursatlarını oğurlayıb 15 min qoşunla qaçır. O, İrənin Xoy şəhərini, Cənubi Azərbaycanı, Culfa şəhərini keçərək Naxçıvana basqın edir. S.Şaumyanla

əlaqə yaradan daşnak Andronik “Daşnaksütyun” partiyasının “Böyük Ermənistan” yaratmaq planı ilə tanış olur. O, Naxçıvana soxulduqdan sonra elan edir ki, “Məni Naxçıvana rəhbər təyin ediblər”. Andronik S.Şaumyanın göstərişi ilə Naxçıvan əhalisindən bütün silahları yığır. Onun hu hərəkətləri, fəallığı S.Şaumyana xoş təsir bağışlayır və Androniki “xalq qəhrəmanı” adlandırır. O, bolşevik lideri V.İ.Leninə belə bir teleqram vurur:

“Andronik Ozanyan Naxçıvanda Şura hökumətini qurur. Ona əlavə kömək lazımdır”. Teleqram V.İ.Leninə çatar-çatmaz daşnaka “əlavə kömək” təşkil edilir.

Əhrəqunis kəndində yaşayan İslam Qurbanovun 1965-ci ildə mənə danışdıqlarından:

- Kəndlərimizə basqın edən erməni quldurları dinc əhalimizi qılıncdan keçirir, qadınların bətninə nizə soxurdular. Bir az üzdə olan adamların, el qəhrəmanlarının boyunlarını vurur, başlarını dərə aşağı diyirliyirdilər. Ordubad rayonun Tivi kəndindən Süleyman adlı bir nəfər var idi. Adına Qaçaq Süleyman deyirdilər. Qaçaq Süleyman qorxu bilməz oğullardan 25 nəfəri başına yığıb dəstə düzəltdi. Onlar ermənilərin kəndlərə soxulan quldurlarına divan tutur, silahlarını ələ keçirirdi. Qaçaq Süleymanın dəstəsi Andronikin qoşununa xəlvəti zərbələr endirir, say-seçmə adamlarını dənliyirdi. Qaçaq Süleymanın dəstəsi Tivi dağlarının ətəklərində Bütöv kəndindəki Babək qalasında qalırdı. Androniki təqib edən Əbdülhəmidin əsgərləri Xoy Maku istiqaməti ilə irəliləyərək Ərəblər, Şahtaxtı ərazisindən Araz çayını keçib Düzdağ təpələrindən daşnakları top atəşinə tuturlar. Mərmilərdən biri düz Andronikin qərargahının yanına düşür. Türk qoşununun zərbəsini görmüş Andronik öz əsgərlərinə qaçmaq komandası verir və ildirım sürəti ilə dağlara çəkilir.

Bu quldur dəstə Sisyan mahalına çəkilərkən Ordubad rayonunun dağ kəndlərindən keçməli olur. Tivi, Bist, Ələhi, Nəsirvaz, Bülöv kəndlərindən keçib Qırıqcıqdan Zəngəzura aşmağa tələsən quldur Tividə bir tələ qurur. O, öyrənir ki, Tividə Qaçaq Süleymanın “dostu” Hayrik adlı erməni yaşayır. Andronik Hayriki ələ alır. Hayrikin qonağı olan Qaçaq Süleyman başının dəstəsi ilə Andronikin toruna düşür. Andronikin göstərişi ilə Süleyman və onun dəstə üzvlərinin boyunları vurulur. Andronikin quldur dəstəsi Naxçıvanı tərk edərkən Naxçıvanda 11 kəndi, Ordubadda 9 kəndi, Culfada 3 kəndi viran qoymuş, Sirap dərəsində sığınacaq tapan 20 min əhalini cinsinə, yaşına görə fərqi nə varmadan güllələmiş, Yayıcı kəndinin 2500 nəfər əhalisini qılıncdan keçirib meyitləri Araz çayına atmışlar. Ümumiyyətlə, Naxçıvan bölgəsində Süleyman kimi Kəblalı xan, Cəfərqulu xanın oğlu, Kəngərli Salmanın oğlanları, Əliciqusun oğlu Həsən, hambal Hüseynin oğlanları kimi el qəhrəmanları olmasaydı, türk ordusu gəlməsəydi, daha böyük faciələr olardı.

Mirzə Cabbar Baxçabanın dediklərindən:

- 1918-ci ildə daşnaklar İrəvan vilayətində 211 azərbaycanlı kəndini dağıdıb, 300 mindən çox insanı qətlə yetirmişlər. Fəlakətə, ölümlə üzləşən

azərbaycanlılar ev-əşiklərini atıb dağlara qaçmışdılar. Mən Noraşen kəndində ailə üzvlərimlə bir tövlədə bir köynəkdə, alt paltarında qalırdım. Bu kənd İrəvandan qaçmağa məcbur olan azərbaycanlılarla dolu idi. Həmin vaxt daşnaklar Naxçıvanı viran etmişdilər. Andronikin göstərişi ilə adamların diri-diri dərisini soyurdular. Kütləvi surətdə əhalini qırırdılar. İran azərbaycanlıları Naxçıvana köməyə gəlmək istəyirdilər. Lakin İran dövləti onları Naxçıvana getməyə qoymur, qabaqlarını alırdı.

Andronik Ozanyan Naxçıvandan Sisyana (Zəngəzura) aşanda Qızılboğaz deyilən yerdə Keçili Dəli Təhməzin dəstəsi ilə toqquşur, xeyli itki verir. Silah yüklü üç at Dəli Təhməzin əlinə keçir. Həmin silahlarla onun oğlu Quşdan 30-cu illərə qədər erməni daşnaklarına qarşı vuruşaraq Şahbuz dağlarında qaçaqlıq etmişdir.

Andronik Zəngəzura aşandan sonra azərbaycanlılar yaşayan kəndlərin əhalisinə divan tutur. Kəndlərin yaşlı adamları danışdırdılar ki, Andronikin dəstəsi - Bazaçay boyunca yerləşən Ərikli, Sükar, Pulkənd, Şukarlı, Məliklər, Saybalı, Əlili, Zabazadır, Hortuyüz, Dulus, Ağdü, Şam, Pürüllü, İrmis, Bəhluli, Dərəkənd, Qalaçıq, Urud, Dərəbəş, Anabat, Şükürbəyli, Çınqıllı kəndlərini xaraba qoyub əhalini qırıb.

Andronikin quldur dəstəsi Sisyanın 31 kəndini dağıdıb. Ağdü kəndində 400 nəfər tutan məscidə adamları yığıb bütün çıxışları bağlayıblar. Sonra qəddar ermənilər məscidin damını söküüb, içəri küləş doldurub od vurublar, məscidin küncündə, bucağında qalanlar da tüstüdən boğulub ölüblər. Bakıda, Şamaxıda olduğu kimi, insanları ən çox Allah evlərində - məscidlərdə məhv edirdilər.

Şükər kəndindən Abbas kişinin 1967-ci ildə mənə dediklərindən:

- Andronikin quldur dəstəsi kəndi mühasirəyə almışdı.

Bacılarım Gövhər və Nigar kənddə qalmışdılar, Gövhər qonşumuz Tağının oğlu Eldənizə adaxlanmışdı. Atam Şamil görür ki, çıxış yolu yoxdur, ona görə də qızların erməni əlinə keçməməsi üçün onları öldürmək fikrinə düşür. Elə də edir.

Gavur əlinə düşməsin deyə, övladlarını özü vurur. Eldəniz də nişanlısını aparmağa gələndə quldur dığalar onu qamarlayıb tuturlar və belə şərt qoyurlar: “Get nişanlın Gövhəri gətir ver bizə, səni buraxaq”. Eldəniz onlara ağır sözlər deyir. Dığalar onu aparıb “Toxluqayanın” dibində doğrayırlar. Atam Şamil ermənilərə əsir düşür. Onu Qarakilsənin həbsxanasında saxlayıb, işgəncə verirlər. Arsen adlı erməni atama zülm eləyib. Ətlə - dırnağın arasına iynə yeridib, barmağını qapının arasında qoyub sıxır, sol ayağını nallayaraq qaçaqların yerini ondan öyrənmək istəyirlər. Atam onlara sirr vermir. Axırda atamın sağ baldırınının dərisini soyur, yerinə duz səpib həməyir keçilərə yalatdırırlar. Sonra aparıb “Göyüçün” qayasından atırlar.

Daşnak tayqulaq Zəngəzur mahalının qərb hissəsini işğal edəndən sonra Minkənd-Şəlvə-Murovdağ istiqamətində Qarabağa keçmək qərarına gəlir. Yerli

daşnak tör-töküntüləri Androniki başa salırlar ki, Zəngəzur dağlarında, yaylaqlarında elat tərəkəmələr ancaq yayda olurlar. Onlar quyuq doğan kimi dövələr ağzı arana yatanda barxanasını bağlayıb və köçürlər. Onların nəzərdə tutduqları maneə Soltan bəy idi. Yediyi çörəyi itirən dığalar Androniki tamam arxayın salırlar ki, Soltan bəyin böyük təsərrüfatı var, başı qarışıb təsərrüfata. Andronik hərbi sursatını gətirib yığır Qaragölün ətrafına, gözləyir el yaylaqdan üzülün. Onun məqsədi Qarabağa keçmək, nəzərdə tutulan planı yerinə yetirmək idi.

Qışda ovçular dağlara çıxırdılar. Onlar ayı, maral ovlayırdılar. Şəlvədən ovçu Qaraş, ovçu Soltan ovçuluqda tanındıqları üçün onlara ovçular deyirdilər. Ovçular Qaragölün həndəvərində hərbi sursatı görüb şübhələnirlər. Onlar ov etməkdən vaz keçib özlərini çatdırırlar Soltan bəyə:

- Bəy, başın qarışıb təsərrüfata düşmən gəlib oturub çənənin altında. - Onlar gördüklərini yerbəyer Soltan bəyə çatdırırlar. Soltan bəy qəzəblənib deyir:

- Mən bu dağlarda elə bir tufan qopardım ki, onun dalğası bütün Zəngəzuru бүрүsün.

Soltan bəy qüvvələri səfərbər edir. İş belə görən Andronik Soltan bəylə sazişə girmək fikrinə düşür. Din xadimlərinin toxunulmazlığından istifadə edən daşnak Andronik keşiş Mesropu Soltan bəylə görüşə göndərir. Soltan bəy yad adamlarla pərdə arxasından söhbət edərmış. Keşiş Andronikin göndərdiyi məktubu Soltan bəyə təqdim edir.

Məktubun məzmunu belə olur:

“Soltan bəy, bizim Şuşa yürüşümüzün təhlükəsizliyini təmin etsəniz, Abdallar oylağından keçib getməyimizə icazə versəniz, sizə istədiyiniz qədər qızıl verərəm. Hörmətlə: Andronik Paşa”.

Soltan bəy keşişə deyir ki, elə cavab məktubunu da özün yaz. Yaz ki, türk hərbi adı “Paşa” sizə yaraşan ad deyil. O ad türklərə məxsusdur. Siz isə eşitdiyimə görə ermənisiniz. Və onu da bilməlisiniz ki, bu yurdun övladları qeyrətlərini pula satmayıblar. O ki, qaldı Şuşa yürüşünün təhlükəsizliyini təmin etməyə, bizə 20 qatır yükü silah lazım olacaq. Danışqlarımız baş tutsa, işarəmi gözləyin. Amma bütün silahları, topları, pulemyotları söküb qatırlara yükləyin, üstünü də basdırın diqqəti cəlb etməsin. Bu yerlərin dəliqanlı igidləri şuluqluq salar, biabır olarıq. Soltan bəy ixtisasca topçu idi. Fənd işlətməklə bir gecənin içində düşmənin silah yüklü 170 qatır karvanının ağızını Kürdhacıya döndərir. Andronikin quldur dəstəsini, nizami ordusunu Zabıgın dərəsində darmadağın edir. Çıxış yolu tapmayan quldur Andronik Ozanyan keşişi öldürür, libasını geyinir. 5-6 yaşında bir uşağın əlindən tutub bəyə tərəf gedir.

Qələbədə məğrurlaşan Soltan bəy:

- Keşiş, hardan gəlib, hara gedirsən?

Andronik uzun əbasının balağını dəstələyə-dəstələyə:

- Bəy, başına pırlanım, bu uşağa hayıpım gəlir, azıb eyləyər, aparıb ötürüm.

Soltan bəy deyir:

- Keşiş, gəl keç.

Bir azdan əsgərlər xəbər gətirirlər ki, Andronik keşişi öldürüb paltarlarını geyinib aradan çıxıb. Gedək onu tutaq gətirək. Soltan bəy üzünü onlara tutub:

- Əzizlərim, Türkiyədə türklər onun qulağını kəsiblər. Burada da mənim qılıçımın arasından keçib. O, bir daha Azərbaycana qayıtmayacaq. Doğrudan da, elə olur.

Soyqırımı Azərbaycan xalqına böyük siyasi, maddi və mənəvi Zərbələr vurmuşdur. Bütövlükdə, XX əsr ərzində 2 milyona yaxın azərbaycanlı deportasiya və soyqırımı siyasətinin ağır nəticəhrini öz üzərində hiss etmişdir...

Bu hadisələri, onların dərslərini unutmamağa bizim haqqımız yoxdur. Tarixi yaddaşsızlıq və unutqanlıq xalqımıza baha başa gələ bilər. Azərbaycanlılara qarşı zaman-zaman törədilən bu ağır cinayətləri unutmamaq, böyüyən nəsli bədxah qüvvələrə və onların məkrli niyyətlərinə qarşı ayıq-sayıqlıq ruhunda tərbiyə etmək mühüm vəzifədir.

Dünya ictimai fikrinə ermənilərin məkrli siyasətini, azərbaycanlıların erməni tərəfindən soyqırımı məruz qalmalarını çatdırmaq üçün ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin 26 mart 1998-ci ildə imzaladığı fərman təqdirəlayiqdir. Həmin fərmanda "31 Mart Azərbaycanlıların soyqırımı günü" kimi qeyd olunur.

Bu gün vəzifəsindən, siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər bir azərbaycanlı, hər bir vətən övladı ermənilərin xəbis niyyətlərini, ortaya atdıqları yöndəmsiz, sərsəm planları ifşa etməli, Azərbaycan xalqının haqq səsinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün əlindən gələni əsirgəməməlidir.

Əvəz Mahmud Lələdağ

1918-ci ilin mart ayından etibarən əksinqilabi mübarizə şüarı altında Bakı Kommunası tərəfindən ümumən Bakı quberniyasını azərbaycanlılardan təmizləmək məqsədi həyata keçirilməyə başlandı. Azərbaycanlıların soyqırımı Bakı, Şamaxı, Quba qəzalarında, Qarabağda, Zəngəzurda, Naxçıvanda, Zəngilanda və Azərbaycanın başqa bölgələrində xüsusi qəddarlıqla həyata keçirilmişdir. Bu ərazilərdə dinc əhali kütləvi surətdə qətlə yetirilmiş, kəndlər yandırılmış, milli mədəniyyət abidələri dağıdılıb məhv edilmişdir.

Heydər ƏLİYEV "Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı"ndan 26 mart 1998-ci il

ŞAMAXININ QƏTLİAMI

Jurnalist Famil Abbasovun qeydləri. Hər əsrdə Şamaxının qismətinə bir dəhşətli, dağıdıcı zəlzələ düşüb. Şamaxı, ətraf kəndlər viranəyə çevrilib, yerlə yeksan olub. Hətta bu müsibətlər eldə məsələ dönüb – “Şamaxı batan kimi...” Ancaq Şamaxı həmişə fələyin gərdisinə mərdanəliklə sinə gərib, xarabalıqlar arasından yenidən düzəlib, əvvəlkindən də qəddi-qamətli olub, qüruru, əzəməti ilə qibtə doğurub. 1670-ci ildə Şamaxıya gəlmiş Hollandiya səyyahı Yan Streys heyretlə yazırdı: “Məni ən çox təəccübləndirən budur ki, şəhər əsasına qədər dağılmasından və adamsız qalmasından heç üç il də keçmədiyi halda yenidən bərpa olunmuşdur... 1667-ci il zəlzələsi kimi güclü zəlzələ hələ heç kimin yadına gəlmir. Əvvəlcə çox güclü olan bu zəlzələ düz üç ay davam etmişdir. Hesablanmışlar ki, bu dəhşətli dağıntı zamanı qadınlar, uşaqlar, nökərlər nəzərə alınmazsa, şübhəsiz 80 min nəfərdən çox silah oynatmağa qadir kişi həlak olmuşdur”.

Bəli, bu Şamaxıdır. Tarixlər boyu mərhumiyyətlər görəndə, ancaq həmişə başını dik tutan, qürurunu pozmayan, təbiətin qəzəbinə tuş gələndə belə ilk növbədə əli silah tutan, qeyrətinin, şərəfinin müdafiəçisi olan oğullarının hesabını aparan Şamaxı... 1918-ci ilin martı isə özgə bir müsibət idi. Şamaxılılar ocaqlarının başında isti yer verdikləri ermənilərin fitnə-fəsadı, məkri qarşısında nəalac qalmışdılar. 1902-ci ilin dəhşətli zəlzələsinin dağıntılarından, ölüm-itimindən özünə gəlməyə macal tapmamış yeni bir müsibətə düşər olmuşdular. O müdhiş günlərdə Şamaxı məşhər ayağında idi. Tarixin bütün sınaqlarından mərdanə çıxan bu qədim diyar namərd körpüsündəydi. Az sonra S.Şaumyan V.İ.Leninə müjdə teleqramı vuracaq ki, “1918-ci ilin yazında Bakı proletariatının yardımı və zəhmətkeşlərin fəal iştirakı ilə Şamaxı sovet şəhərinə çevrildi”. Bəs həqiqətdə Şamaxıda nə baş vermişdi? Suala cavab tapmaq üçün Mərkəzi Dövlət Arxivində saxlanılan sənədlərə müraciət edəcəyik. İttihamçı arxiv materialları olacaq...

1918-ci ilin yazında bolşeviklər Bakını az qala başdan-başa hərbi kazarmaya çevirmişdilər. Milliyyətçə erməni olan T.N.Korqanovun sədrlik etdiyi Qafqaz Hərbi İnqilab Komitəsi Bakıda yerləşirdi. Qırmızı qvardiya və Xəzər donanması Bakı Sovetinə tabe idi. Cəbhədən qayıdan 8 min erməni əsgərini burada saxlatdıran S.Şaumyan 20 minlik bir orduya malik idi. Bu ordu artıq qısa müddətdə Azərbaycan paytaxtında kütləvi qırğınlar, talanlar törətməkdə ad çıxarmışdı, 13 mindən çox günahsız azərbaycanlıyı qətlə yetirmişdi. Ancaq Şaumyanla Bakı qarnizonunun rəisi Bağdasar Avakyanın məqsədi bütünlükdə Azərbaycanı qan gölündə boğmaq idi və onlar Amazaspın komandanlığı altında bir erməni qoşun birləşməsinin Quba, Lalayevin komandanlığı altında digər bir erməni birləşməsinin Şamaxı istiqamətinə göndərilməsi barədə əmr verdilər...

Xarici işlər naziri M.Hacinskinin Azərbaycan hökumətinə 15 iyul 1918-ci il tarixli məruzəsindən:

- Dörd aydır ki, Azərbaycanın müxtəlif əraziləri bolşevik adı altında erməni bəndələri tərəfindən talan edilir, dinc müsəlman əhalinin həyatı görünməmiş vəhşiliklərə məruz qalır. Avropanın ictimai fikri isə həmin bəndələrin təşkilatçılarının yaydıqları yanlış məlumatlar sayəsində tamamilə səhv mövqeyə yönəldilir. Odur ki, xüsusi istintaq komissiyasının yaradılması vacibdir. Həmin komissiya aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməlidir:

- Bütün zorakılıq hallarının dəqiq qeydiyyatı;
- Həmin zorakılıqların haş vermə şəraiti;

Günahkarların və dəymiş ziyanın həcmünün müəyyənləşdirilməsi.

Komissiya fəvqəladə xarakter daşmalıdır və onun işi Avropa dillərində (rus, fransız, alman və əlbəttə ki, türk dillərində) yayılmalıdır.

Tanış ssenaridir. Ermənilər qırğın törədirlər. Ancaq elə təbliğat aparırlar ki, dünya ictimaiyyəti onu təqsirli bilmir, əksinə, məzlum, yazıq, əzabkeş xalq kimi tanıyır. Bu, ermənilərin təxminən 200 illik bir tarixə malik fəaliyyət proqramıdır və həmin proqram bu gün də işləyir.

Xarici işlər nazirinin məruzəsində xahiş edilirdi ki, həmin komissiya təcili təşkil edilməlidir. Çünki isti izlərlə çox şeyi aydınlaşdırmaq, istintaq aparmaq, fotoçəkilişlər etmək, digər inkaredilməz sübutlar tapmaq mümkündür. Vaxt ötsə, bu imkan əldən çıxa bilər. Cavab tez verildi. F.XoySKI 31 avqust 1918-ci il tarixdə Fəvqəladə İstintaq Komissiyası yaradılması barədə sərəncam imzaladı. 7 nəfərdən ibarət komissiyada 3 nəfər rus hüquqşünası təmsil olunurdu. Həmin komissiya qısa vaxtda çox iş gördü. Bir neçə aydan sonra ilkin nəticələr hazır idi.

Mühüm işlər üzrə məhkəmə müstəntiqi Komarovskinin müttəfiq qoşunların komandanına məruzəsindən:

- Bakı şəhərində şahidlərin dindirilməsi göstərdi ki, Lalayev bu il martın 19-da erməni əsgərlərinin Nikolayevski (indiki İstiqlal) küçəsindəki hücumlarında fəal iştirak edib. Onun başçılığı ilə erməni əsgərləri evlərə soxularaq dinc, silahsız müsəlmanları qətlə yetirmişlər. Şahidlərin ifadələrinə görə Azərbaycan - türk qoşunlarının Bakıya gəlişindən sonra öz dəstəsi ilə birlikdə Petrovsk (Mahacqala) şəhərinə qaçan Stepan Lalayev sistemli şəkildə fars təbəəsi olan müsəlmanları qətlə yetirmişdir.

850 nəfərə yaxın müsəlman "Poseydon" gəmisində Petrovskə gəlmişdi. "Kornilov" gəmisindəki yanğına görə onlar 3 gün reydə dayanmağa məcbur olmuşlar. Dördüncü gün qocalar, qadın və uşaqlar "Evelina" gəmisində Bakıya göndərilib. Təxminən 18-45 yaşında olan 750 müsəlman Petrovskə düşürdü. Yazıq müsəlmanlar əsasən məscidlərdə, imkanı olan az bir qismi isə mehmanxana və şəxsi evlərdə yerləşdirilib. Stepan Lalayevin, Ruben Ağamalyantsın və başqalarının başçılığı altında erməni əsgərləri gündə bir neçə dəfə onların yanına gələrək hər dəfə də 10-15 adamı ya həbsxanaya götürüblər, ya da şəhər kənarındakı bağa apararaq dəhşətli işgəncələrlə öldürüblər. Onlar 8-10 nəfəri bir-birinə bağlayaraq mərcələşirmişlər ki, kimin tufəngi bir dəfəyə daha çox müsəlman öldürə

bilər. Ya da müsəlmanları zəncirvari əl-ələ bağlayıb kənardakından başlayaraq başdan, qarından və sinədən endirilən zərbələrlə bir-birinin ardınca öldürülmüşlər. Bəzilərini isə iki-iki üz-üzə bağlayaraq başlarını bir qılınc zərbəsi ilə kəsməyə cəhd etmişlər. Türk qoşunları Petrovska gələndən sonra axırıncı üsulla öldürülən, bir-birinə bağlı çoxlu belə cəsədlər aşkar etmişlər. Şahidlərin ifadəsinə görə öldürülən müsəlmanların cəsədləri tanınmaz hala salınıbmış. Ancaq türk qoşunlarının gəlişi nəticəsində sağ qalmış müsəlmanların dediklərindən məlum olur ki, həbsxanada da çoxlu vəhşicəsinə tanınmaz hala salınmış müsəlman cəsədləri aşkar edilmişdir. Məlum olmuşdur ki, həbsxanaya aparılan müsəlmanlar da kütləvi halda qətlə yetiriliblər.

Şamaxıda daha dəhşətli hadisələr baş verib. Samson Aspirov və Saatrazbəyovla birlikdə erməni əsgərlərindən ibarət böyük bir hərbi birləşmənin başında Şamaxıya gələn Lalayev müsəlman qocaların, qadınların və uşaqların gizləndikləri bütün məscidləri mühasirəyə almağı və yandıрмаğı əmr edib. Küçəyə qaçmağa cəhd göstərənlər güllələnib. Məscidlərdə gizlənənlərin hamısı alov çində dəhşətli şəkildə öldürülmüşlər. Beləliklə, Şamaxı şəhərinin bütün müsəlman hissəsi məhv edilib...

- Fövqəladə İstintaq Komissiyasının sədri Ələkbər bəy Xasməmmədovun Ədliyyə Nazirinə 22 noyabr 1918-ci il tarixli məruzəsindən:

Fövqəladə İstintaq Komissiyası aşağıdakıları müəyyən etmişdir: Şamaxıda müsəlmanlar ermənilər və molokanlarla keçmiş zamanlardan sülh şəraitində yaşamış, onlara heç bir ziyan vurmamış, onları incitməmiş və qonşuluq əlaqələrini saxlamağa çalışmışlar. Fevral çevrilişindən sonra isə ermənilər yerli əsgər və fəhlə deputatları soveti ilə əlaqəyə girmişlər. Ermənilər sovet nümayəndələrinin müsəlmanlara qarşı üçüncü şəxslər vasitəsilə qaldırdıqları hər cür fitnəkar çıxışlarını müdafiə etmişlər. Yerli komanda oradan getdikdə onlar gizli olaraq silah anbarlarını ələ keçirərək erməni və malokanlardan ibarət qarnizon təşkil etmişlər, öz kəndlərinə müxtəlif yollarla silah gətirib güclü surətdə silahlanmışlar. Silahı cəbhədən qayıdan əsgərlər də gətirirmişlər. Bütün bunlar müsəlmanları bərk həyəcanlandırmışdır. Onlar aydın görürdülər ki, ermənilər hücumu hazırlayırlar. Şamaxı şəhərindən altı verst aralıdakı Mədrəsə kəndində Zaqafqaziyanın digər qəzalarından da erməni əsgərləri yığılırdı. Martın birinci yarısında məlumat alındı ki, Bakıdan Şamaxıya böyük miqdarda hərbi sursatla, top və pulemyotlarla silahlanmış 2000-dən çox erməni qoşun dəstəsi gəlir. Şamaxıdan dəstənin qabağına ictimai xadimlərdən ibarət nümayəndə heyəti göndərilir. Nümayəndə heyətinin dəstə ilə görüşü molokan kəndi Qozlu çayda (hilmilli) olmuşdur. Dəstə silahı Şamaxı qarnizonuna verməkdən imtina etmiş və bildirmişdir ki, onların məqsədi Şamaxı qəzasını quldur dəstələrindən təmizləmək, qəzada anarxiyaya son qoyub norma: həyatı bərpa etməkdir. Dəstə Şamaxının yanından keçib mədrəsə kəndinə gedəcəyinə söz vermişdir.

Elə həmin gün erməni yepiskopunun təşəbbüsü ilə Şamaxının bütün əhalılarının və ruhanilərinin nümayəndələri yığılaraq and içirlər ki, sülh şəraitində yaşayıb qayda-qanunu pozmayacaqlar. Şamaxıda olan kəndli müsəlman könüllülər evlərinə dağılıbmışlar. Martın 18-də sübh çağı Şamaxı ətrafından top atəşləri eşidilməyə başlayır. Aydın olur ki, gecə ikən şəhər cənubdan ermənilər, şimal-şərqdən isə molokanlar tərəfindən mühasirəyə alınmışdır və indi şəhərin müsəlman hissəsini bombalayır. Müsəlmanlar əvvəlcə müdafiə olunmaq istəyirlər, lakin topların qarşısında dayana biləcək vəziyyətdə olmadıqlarından geri çəkirlər. Ermənilər şəhərə atəşi davam etdirir və hücum edirlər. Axşama yaxın onlar şəhərin ən varlı hissəsi olan “Piran-Şirvan”a daxil olurlar. Evlər yandırılır, yanan evlərdən qaçan kişilər, qadınlar, uşaqlar və ümumiyyətlə, küçələrdə görünənlərin hamısı güllələnir.

Şəhərdə qırğın və talanlar Gəncədən müsəlman dəstəsi köməyə gələndə qədər davam etdi. Martın 28 - də “Xan dəstəsi” Şamaxıya daxil oldu. Ermənilər Qozlu çaya çəkildilər. Gəncədən köməyə gələn dəstənin başçısı İsmayıl xan Ziyadxanov Qozlu çaydan molokanları dəvət edərək erməniləri təhvil vermələrini, ya da onları kənddən çıxarmalarını tələb etdi. Molokanlar iki gün vaxt istədilər. İki gün ərzində Bakıdan əlavə kömək gələndən sonra molokanlar verdikləri sözdən imtina etdilər. İsmayıl xan geri çəkilməli oldu. Geri çəkilərkən əhalini xəbərdar etdi ki, ermənilər yenidən qayıdacaqlar, şəhərdən çıxsınlar. Camaatın xeyli hissəsi onunla birlikdə Şamaxını tərk etdi. Ancaq Göyçaydan gələn axund yerdə qalan camaatı sakitləşdirdi ki, ermənilərlə münasibət yaradacaq. Şəhəri tərk etməyənlər əsasən imkansız, kasıb təbəqə və bir də qocalar idi. 6 gündən sonra Şamaxı tamamilə erməni vəhşiliyinin və qəddarlığının qurbanı oldu.

İsmayıl xan Ziyadxanov kim idi? Tarix kitablarında Şirvan mülkədarı, əks-inqilabçı kimi təqdim olunan bu adamın adı Fövqəladə İstintaq Komissiyasının sənədlərində bir neçə dəfə xatırlanır. Ancaq həmin xatırlamalarda bu adama qarşı qərribə bir məhəbbət hakimdir. Dar gündə kiçik bir dəstə ilə şamaxılı qardaşlarının harayına yetişən bu igid azərbaycanlı haqqında daha nə bilirik? Əfsuslar ki, heç nə.

Arxiv sənədlərində göstərilir ki, “Xan dəstəsi” gedəndən sonra Şamaxının əsl müsibəti başlandı.

Şamaxı ermənilər tərəfindən ikinci dəfə zəbt olundu. Müəyyən edilmişdir ki, müsəlman dəstəsi ilə getməyib şəhərdə qalan bütün kişilər, qadınlar və uşaqlar məhv edilib. Hamı tərəfindən hörmət edilən məşhur axund Cəfərqulu da vəhşicəsinə öldürülmüşdür. Onlar onun saqqalını yolmuş, dişlərini sındırmış, gözlərini çıxarmış, qulaqlarını və burnunu kəsmişdilər. Ermənilər onun evində və həyətinə xilas olmaq istəyən çoxlu qadın və uşaqları da öldürmüşlər. Onun tamamilə yandırılmış evinin həyətinə çoxlu xırda insan sümükləri də aşkar edilmişdir. Meyitlərin qalmış iri sümükləri isə türklər erməniləri Şamaxıdan qovandan sonra toplayıb basdırmışlar. Bundan başqa, yandırılmış evlərin və moscidlərin həyətlərində meyitlərin yanmış sümükləri toplanıb. Məscidlərin

həyətlərində şəhərin hər yerindən yığılmış sümüklərin torpağa basdırıldığı böyük miqdarda təzə qəbirlər vardır. Şəhərin bütün müsəlman hissəsi yandırılmışdır: yanğın hər şeyi məhv etmişdir. Müsəlman hissəsində bir dənə də olsun ev qalmamışdır. Şəhərin bütün müsəlman hissəsi xarabalığı, böyük küllüyü xatırladır. Məscidlər və müqəddəs yerlərə də aman verilməmişdir: on üç məhəllə məscidi və böyük “Cümə məscidi” yandırılmışdır. Bu, müsəlmanlar üçün təkəcə ibadət yeri kimi deyil, həm də səkkiz yüz il bundan əvvəl tikilmiş qədim arxitektura abidəsi kimi qiymətli idi. Şamaxı qəzasının yetmiş iki müsəlman kəndinin də taleyi belə olmuşdur.

Həmin dəhşətli günlər onilliklərin arxasında qalıb. Onilliklər bu gün-sabah bir əsr olacaq. Ancaq indinin özündə Fövqəladə İstintaq Komissiyasının məlumatlarını, şahid dindirmələrini oxuyanda damarda qan donur.

Azərbaycan hökuməti yanında Fövqəladə İstintaq Komissiyasının dindirilmə protokollarından:

- Adım Sıracəddin, fəmiliam Əfəndiyevdir. Şamaxı şəhərinin sakiniyəm. 48 yaşım var. 20 ildir ki, Bakı şəhərində ticarətlə məşğulam. Məlumdur ki, ermənilərlə müsəlmanlar arasında ziddiyyət çoxdan mövcuddur. Xüsusilə ermənilərin məkrli niyyəti 1905-1906-cı illərdə bütün kəskinliyi ilə aşkar olundu və o vaxtdan onlar yeni həmlələr üçün məqam gözləyirdilər. Rusiyadakı dövlət çevrilişi, bolşevik hərəkatı, yaranmış anarxiya şəraiti onlara bu imkanı verdi. Daşnaqlar Bakı bolşeviklərini inandırdılar ki, müsəlmanlar köhnə rejimin tərəfdarıdır. Onlar nəinki Zaqafqaziyada bolşevik ideyalarının, ümumiyyətlə, inqilabın düşmənləridirlər. Onlar istədiklərinə nail oldular. Ermənilərin, eləcə də onların əsas nümayəndəsi olan Şaumyanın məqsədi, ümumiyyətlə, Zaqafqaziyanın müsəlman əhalisini soyqırma məruz qoymaq idi. Onlar bu arzularına nail ola bilmədilər. Bu məkrli niyyətlərini türklər gələncə qədər ancaq Bakı quberniyasında həyata keçirə bildilər.

Şaumyanın cinayətkar fəaliyyətində köməkçiləri, tərəfdarları çox idi. Onların ən fəalları Atabəyov, Lalayev, Şamaxı poçt-teleqraf kontorunun rəisi Gülbəndov və bərbər Ovanes idi. Hansı vasitələrsə Bakı şəhərində icrakom sədri olmuş Atabəyov Şaumyanın əsas köməkçisi idi. Atabəyovun da öz növbəsində Şamaxıda köməkçiləri çox idi. Onlar qısa müddətdə Şamaxının bütün erməni kəndlərini silahlandırmışdılar. Gün olmurdu ki, erməni kəndləri Bakıdan bir neçə furqon silah almasınlar. Təxminən fevralın əvvəllərində Mədrəsə kəndində çoxsaylı erməni hərbi hissələrinin yerləşdiyi xəbərini eşidib bir neçə həmyerlimlə Şamaxıya gəldik. Şəhər sübhədən top atəsinə tutuldu. Axşamüstü artıq ermənilər şəhərdə idilər. Qırğın, talan İsmayıl xan Ziyadxanovun dəstəsi Şamaxını azad edəndək davam etdi. İsmayıl xan geri çəkilməyə əhəlini xəbərdar etdi ki, ermənilər yenidən qayıdacaqlar, şəhəri tərək etsinlər. 6 gün sonra isə Şamaxı həqiqətən erməni vəhşiliyinin və qəddarlığının qurbanı oldu. Həmin vəhşiliklərin təsviri çətindir. Ermənilər sanki insanı vəhşi heyvandan fərqləndirən bütün

keyfiyyətləri itirmişdilər. Küçələrdə müsəlman kişilərin, qadınların, uşaqların eybəcər hala salınmış meyitləri qalaqlanmışdı. Bir dəhşətli mənzərəni isə heç vaxt unuda bilməyəcəyəm. Küçələrdən birində iki yerə bölünmüş 3-4 yaşlı uşağın cəsədi yan-yanı uzadılmış kişi və qadın meyitlərinin sinələri üstünə qoyulmuşdu.

Mövsüm bəy Sadıqbəyov, Şamaxı sakini:

- Küçələrdə sürüdülmən qadın və uşaq meyitlərini öz gözlərimlə görmüşəm. Ermənilərin vəhşiliklərinin sübutu tamam dağıdılmış Şamaxı şəhəri və qəddarlıqla qətlə yetirilmiş minlərlə qadın, uşaq və qoca meyitləri idi.

İbrahim Xəlil Tapdıq oğlu, Şamaxı qəzasının Müsəlman Mərzəsi kəndinin starsinası:

- Kəndimiz molokan Mərzəsinin bir verstliyində yerləşir. Gənəcə müsəlmanları geri çəkildikdən sonra müşahidə etdik ki, molokan kəndinə yad adamların, xüsusilə də ermənilərin böyük axını var. Bakıya getmiş molokanlar geri və hansısa şəxslərlə qayıtdılar. Onlar bizim kəndin ağsaqqallarını çağırtdıraraq kənd camaatında olan silahların bolşevik hökumətinə verilməsini tələb etdilər. Həmçinin bildirdilər ki, tezliklə Bakıdan böyük rəislər gələcək. İki günlük möhlət alaraq vəziyyəti müzakirə etdik. Bəzilərimiz bu qənaətə gəldik ki, şübhəli adamlara aldanmayaq və qırğından qorxaraq “Qəbiristan” adlı qışlağa getdik. Camaatın əksəriyyəti kənddə qalaraq hadisələrin sonrakı gedişatını gözləməyi üstün tutdu. İki gündən sonra kəndin ağsaqqalları yenidən çağırıldılar və az keçmiş ermənilər kəndə hücum etdilər. Kənd talan olundu, 300 nəfər qətlə yetirildi. Camaatın qalanı türklər gələncə qədər “Qönçə-bulaq” qışlağında gizləndilər.

Arxiv sənədləri hamısı qan qoxuludur

Sağ qalmış Şamaxı sakinlərinin dedikləri ağılasığmaz dəhşət idi. Bütün bu dəhşətlər şahid ifadələrindən görüldüyü kimi, əslən şamaxılı olan Stepan Lalayevin əmri və iştirakı ilə həyata keçirilirdi.

- Erməni əsgərləri 8-10 nəfər müsəlmanı bir-birinə spiralvari bağlayır, sonra tüfənglərinin süngüsü ilə bir zərbəyə neçə adamı öldürmək yarışını keçirirlər (Bu həm də Komarovskinin məruzəsinin təsdiqidir.)

- Öldürülən insanların kəllə qapaqları çıxarılır, əlləri, qolları, qulaq-burunları kəsilir, meyitlər təhqir edilirdi.

- Bakı şəhərində yaşayan şamaxılılardan Hacı Zamanov, Hacı Mir İsmayıl, Mir Həşimov və Məşədi Abdul Hüseyn Nadirov Bakıdakı müttəfiq qoşunlarını komandanı Tomsona müraciətlərində bildirirdilər ki, Stepan Lalayev öz bandası ilə Şamaxıya gələrkən yol boyu bütün kənd və qəsəbələri yerlə yeksan etmişdir. Onlar dağıtdıqları kəndlərdə bütün kişiləri məhv etmiş, qadınlara və uşaqlara olmanın əzablarını vermişlər. Qadınları və uşaqları ərlərinin, atalarının gözləri qarşısında tikə-tikə doğramışlar.

Yaşayış məntəqələri starşınaların ağsaqqalların iştirakı ilə tərtib etdikləri aktlarda göstərilən rəqəmlər ermənilərin Şamaxıda əsl soyqırımını həyata keçirdiklərinin sübutudur.

- **217 evlik Qubalı kəndində 250 kişi, 150 qadın, 135 uşaq qətlə yetirilib.**

Həmin rəqəmlər başqa aktlarda müvafiq olaraq belədir:

66 evlik Qaravəlli kəndi: 40 kişi, 50 qadın, 30 uşaq.

155 evlik Qonaqkənd kəndi: 25 kişi, 5 qadın, 4 uşaq.

600 evlik Quşçu kəndi: 192 kişi, 115 qadın, 25 uşaq.

358 evlik Ərəb-qədim kəndi: 200 kişi, 100 qadın, 78 uşaq.

165 evlik Cəyirli kəndi: 40 kişi, 20 qadın, 15 uşaq.

Südü kəndində 250 nəfər, Dilmanda 585 nəfər, Kalvada 500 nəfər, Mücüdə 230 nəfər, Tircanda 360 nəfər amansızlıqla qətlə yetirilmişdir.

Bunlar Fövqəladə İstintaq Komissiyasının isti-isti, qırğından bir neçə ay sonra apardığı təhqiqatlarda açılan mənzərədir. Ancaq təəssüflər olsun ki, komissiya öz işini sona çatdırma bilmədiyi üçün Şamaxı qırğını haqda məlumatlar da müxtəlifdir. Komissiyanın natamam tədqiqatına görə, təkcə 1918-ci ilin mart ayında Şamaxıda 7 mindən çox adamı qətlə yetirilib. Bunun 1653 nəfəri qadınlar, 965 nəfəri uşaqlardır. Ayrı-ayrı tarixi mənbələrdə isə bütövlükdə Şamaxı qəzasında 40 minə qədər dinc əhalinin soyqırım qurbanı olduğu barədə məlumatlar var. Ancaq ən dəhşətli odur ki, sovet dövləti 70 il ərzində həmin qanlı hadisələri inqilabın düşmənləri ilə mübarizə, yəni ermənilərin təqdim etdikləri kimi, tarixə salmağa cəhd etdi və buna nail oldu. Bolşevik məhkəməsi 1920-ci ilin 23 noyabrında Şamaxı qırğınının bilavasitə iştirakçıları və təşkilatçıları olan Stepan Lalayevin və başqalarının haqqındakı cinayət işinə baxdı, qətl və zorakılıqların 1918-ci ildə, vətəndaş müharibəsi şəraitində, milli ədavət zəminində baş verdiyini, 2 fevral 1920-ci il tarixli amnistiya qanununu əsas götürüb işə xitam verdi, həmin qanlı hadisələri yaddaşlardan silmək üçün bütün mövcud mexanizmi hərəkətə gətirdi.

Bu gün insanlar bura ziyarətə gəlirlər, məzarın üstünə tər çiçəklər düzürlər. Yoldan ötənlər istər-istəməz avtomobillərinin sürətini azaldıb həmin döyüşlərdə şəhid olmuşlara Allahdan min rəhmət diləyirlər.

Bu, on illərdir ki, belədir. Bundan sonra da əsrlər uzunu belə olacaq. Çünki həmin məzar Şamaxının bəlkə də tarixlər boyu yaşadığı ən müdhiş günlərdən hüznü bir xatirədir. Bu tənha məzar o günləri unutmaya imkan verməyib. Sovetlər dövründə “hökumətin qorxusundan” qəbrin ziyarətinə gizlin-gizlin gələn el-oba o dəhşətləri heç vaxt unutmayacağını nümayiş etdirib.

Laxtalanmış qan yaddaşımız bir də aradan 70 il ötəndən sonra duruldu. Bu müddətdə erməniyə yenə ocaq başında oturtduq, hər şeyi unudub, “qardaş olub Hayastan Azərbaycan” dedik. Həmişə inqilabi hadisələr, müharibələr ərəfəsində kimlərsə qoltuğuna sığınıb bizə arxadan namərd zərbəsi endirən erməni isə öz xislətindən dönmədi. Xocalı qırğını törətdi, torpağımızın 20 faizini işğal etdi,

xarabazara çevirdi, bir milyona qədər soydaşımızı doğma yurd - yuvasından didərgin saldı. Biz Şamaxıda törədilən soyqırım qurbanlarının xatirəsinə abidəni bütün bu müsibətlərdən sonra ucaldıq. İndi hər il martın 31 - də rayon ictimaiyyəti həmin abidə ətrafına toplaşır, abidə tər çiçəklərə bələnir, hamı günahkarcasına susub hüznə qərq olur. Soyqırım qurbanlarının ruhu keçirmi günahımızdan? Çətin... Axı biz qisası qiyamətə saxlamışıq...

Şamaxı ilə Mərzəzə arasında, Acıdərə adlanan ərazidə, şose yolunun kənarında, iki dərənin qovuşacağındakı kiçik təpənin üstündə tənha bir məzar var. Həmin məzarda 89 il əvvəl erməni vəhşiliyi ilə üzbəüz qalan qardaşlarının harayına yetərkən şəhid olmuş qəhrəman bir türk zabiti uyuyur. Sovetlərin “türk” sözlünə yasaq qoyduğu dövrlərdə belə bu məzar ziyarətəqah olub. Qəbri keçən əsrin 30-cu illərinin asıb-kəsən çağlarında Məlikməmməd Tağıyev adlı bir el adamı öz canı bahasına götürüb. Bu səbəbdən də 1937-ci ildə erməni donosu ilə türkçülükdə ittiham edilərək həbs olunub, xalq düşməni kimi güllələnib. Sel - sudan uçub dağılmaq təhlükəsi qarşısında qalmış qəbri 1954-cü ildə Babaxan Babaxanov adlı bir sürücü abadlaşdırıb. 2000-ci ildə isə Qobustan Rayon İcra Hakimiyyəti həmin qəbri yenidən təmir etdirib və azca aralıda, şose yolunun üstündə 1918-ci ildə döyüşlərdə həlak olmuş türk əsgərlərinin xatirəsinə abidə kompleksi tikdirib.

BEYNƏLXALQ HÜQUQ NORMALARI XOCALIDA SOYQIRIMININ HƏYATA KEÇİRİLDİYİNİ BİRMƏNALI TƏSDİQLƏYİR

Xocalı soyqırımını da məhz unudulması mümkün olmayan belə dəhşətli hadisələrdəndir. 16 il öncə - 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə belə amansız cinayətə rəvac vermiş ermənilər dünyanın ən əzazil, qəddar və qaniçən milləti olduqlarını, terroru dövlət siyasətinə çevirdiklərini bir daha təsdiq etmişlər.

Tarixi faktlar təsdiqləyir ki, “Dənizdən-dənizə Ermənistan” xülyası ilə yaşayan ermənilər müəyyən xarici havadarlarının köməyiylə müxtəlif dönlərdə azərbaycanlılara və türklərə qarşı amansız terror və soyqırımını siyasəti həyata

keçirmiş, etnik təmizləmə siyasəti aparmışlar. Bir sıra dövlətlərin hakim dairələri tərəfindən himayə olunan bu mənfur siyasət çar Rusiyası və Sovet hakimiyyəti dövründə də ardıcıl şəkildə davam etdirilmiş, SSRİ-nin süqutu prosesi azərbaycanlıların doğma torpaqlarından qovulması, qaçqın və məcburi köçkünə çevrilməsi, kütləvi qırğınlarla müşayiət olunmuşdur. Təcavüzkar erməni millətçilərinin və sərsəm “Böyük Ermənistan” ideoloqlarının etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin nəticələrini bütövlükdə milyondan çox azərbaycanlı müxtəlif vaxtlarda öz üzərində hiss etmişdir.

Xocalıda törədilmiş amansız qətləmə isə nəinki türk dünyasına, bütövlükdə bəşəriyyətin mütərəqqi dəyərlərinə, insanlığa və beynəlxalq hüquq normalarına qarşı yönəlmiş genosid aktı idi. Həmin gün azğınlaşmış erməni quldur birləşmələri mənfur imperiyanın 366-cı motoatıcı alayının bilavasitə iştirakı ilə mühasirəyə aldıkları Xocalı şəhərinə qarşı əvvəlcədən hazırladıqları məkrli planı işə saldılar: 613 nəfər dinc azərbaycanlı, o cümlədən 63 uşağı, 106 qadını, 70 qocanı bir neçə saatın içində milli zəmində amansızlıqla qətlə yetirən, 487 nəfəri ağır xəsarətlərə məruz qoyan, 1275 nəfəri isə girov götürən ermənilər qaniçənlilikdə vaxtilə dünyanı lərzəyə salmış faşizmi də geridə qoyduqlarını nümayiş etdirdilər. Beynəlxalq humanitar hüquq normalarını, insan hüquqları üzrə ən müxtəlif konvensiyaları ayaq altına atan erməni hərbi birləşmələri insanları qətlə yetirmək məqsədilə ən qəddar üsullara əl atdılar. Şahidlərin təsdiqlədiyinə görə həmin gecə onlarla qadın, 2 yaşından 15 yaşınadək olan uşaqlar, ahıl qocalar güllələnmiş, insanların başlarının dərisi soyulmuş, müxtəlif əzaları kəsilmiş, gözləri çıxarılmış, hamilə qadınların qarınları yarılmış, adamlar diri-diri torpağa basdırılmış və ya yandırılmışdır. Güllə yarasından ölməyənlərin başlarına sonradan güllə vurulmuş, meyitlər zorakılığa məruz qalmışdır.

Xocalıda mülki əhalinin planlı şəkildə qətlə yetirilməsini sübut edən çoxsaylı faktlardan biri də məhz budur ki, həmin gün əhalinin zorakılıqdan qaçıb qurtarmaq istəyən hissələri ərazidən çıxış yollarında əvvəlcədən xüsusi hazırlanmış pusqularda güllələnmişlər. Xocalıdan çıxan əhalinin Naxçıvanik kəndi ərazisində pulemyot, avtomat və başqa silahlardan gülləbaran edilməsi faktı bunu bir daha təsdiqləyir. Bütün bunlar ermənilərin 16 il öncə Xocalı şəhərində törətdikləri qeyri-insani hərəkətlərinin kökündə məhz genosid (soyqırımı) niyyətinin dayandığını aşkar surətdə üz çıxarır. Genosid cinayəti üçün xüsusi niyyətin olması zəruri şərt sayılır və bu dəhşətli akt hökmən milli, etnik, irqi, dini qruplara qarşı yönəlməlidir. Bu hüquqi müstəvidən yanaşdıqda aydın görünür ki, erməni silahlı birləşmələrinin çirkin niyyəti Xocalı şəhərindəki azərbaycanlıları məhz milli-dini zəmində son nəfərədək qətlə yetirmək olmuşdur. Ermənilər beynəlxalq humanitar hüquqda yolverilməz sayılan soyqırımı cinayətinə şüurlu, məqsədli şəkildə, bilərəkdən əl atmış, misli görünməmiş qətləmə törətmişlər.

Beynəlxalq hüquq normaları Xocalı faciəsinin soyqırım cinayəti kimi tövsifi üçün kifayət qədər ciddi əsaslar verir. Ümumiyyətlə, ilk dəfə Nürnberq Hərbi

Tribunalının nizamnaməsində beynəlxalq cinayətlərin nədən ibarət olduğu göstərilmişdir. Orada soyqırımı cinayəti insanlıq əleyhinə olan cinayətlər kateqoriyasına aid edilmişdir.

BMT-nin “Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında” 1948-ci il tarixli Konvensiyasında isə soyqırımı cinayətinin mahiyyəti tam olaraq əksini tapmışdır.

Beynəlxalq hüquqa görə, soyqırımı sülh və bəşəriyyət əleyhinə yönələn əməl olmaqla ən ağır beynəlxalq cinayət sayılır. Soyqırımı hər hansı milli, irqi, etnik və dini əlamətlərinə görə fərqlənən xüsusi bir qrupun tamamilə və ya qismən məhv edilməsinə yönəlmiş bu cinayət hərəkətlərinə deyilir: birincisi, həmin qrupun üzvlərinin öldürülməsi; ikincisi, onların şikəst edilməsi, bədən xəsarəti, yaxud əqli pozğunluq yetirilməsi; üçüncüsü, hər hansı qrupa onun qəsdən tam, yaxud qismən fiziki məhvini nəzərdə tutan həyat şəraitinin yaradılması; dördüncüsü, həmin qrupda doğumun qarşısını almağa yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi; beşincisi, azyaşlı uşaqların bir insan qrupundan alınıb başqasına verilməsi. Bunlardan hansısa bir hadisənin soyqırımı kimi qiymətləndirilməsi üçün kifayət edir. Bu meyarlar baxımından, Xocalı faciəsi soyqırımı cinayəti kimi qiymətləndirilməlidir.

Soyqırımı - beynəlxalq hüququn qəbul edilmiş ümumi prinsip və normalarının, habelə insan hüquq və azadlıqlarının kobud surətdə pozulmasıdır. Soyqırımın əsas ictimai təhlükəliliyi ondan ibarətdir ki, bu cinayətin törədilməsi nəticəsində ayrıca mədəniyyəti, adəti ənənələri, bir sözlə, yaşam tərzini olan milli, etnik, irqi və ya dini qrup tamamilə və ya qismən öz mövcudluğunu itirə bilər. Bu isə insanlar birliyinin müxtəlifliyinin itirilməsinə beynəlxalq nizamlaşdırma qanunauyğunluqlarının əsaslarının sarsılmasına gətirib çıxara bilər. BMT Baş Məclisinin 10 dekabr 1948-ci il qəbul etdiyi ümumdünya insan hüquqları bəyannaməsində qeyd olunmuşdur. Hər bir insanın yaşamaq azadlığı və şəxsi toxunulmazlığı hüququ vardır. Heç kəs insan ləyaqətini alçaldan alçaq, qeyri-insani cəza və işgəncələrə məruz qala bilməz. Hər bir insan onun harada olmasından asılı olmayaraq hüquq subyekti hesab olunur. İnsanlar qanun qarşısında bərabərdir və qanunlarla eyni dərəcədə müdafiə olunurlar.

XX əsrin ən dəhşətli hadisələrindən olan Xocalı soyqırımının məhz azərbaycanlı milli qrupuna qarşı yönəldiyi inkarolunmaz faktdır və bu da ermənilərin qeyri-insani davranışlarını genosid (soyqırımı) üçün ciddi hüquqi əsaslar verir. BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci ilə qəbul edilmiş və 1961-ci

ildə qüvvəyə minmiş “Genosid cinayətinin qarşısının alınması və təqsirkarların cəzalandırılması haqqında” Konvensiyaya asanlıqla yönəlmiş bu qeyri-humanist aktın hüquqi əsasları təsbit olunmuşdur.

Ermənistanın müharibə zamanı davranış normalarını müəyyənləşdirən beynəlxalq hüquq prinsiplərinə məhəl qoymaması ilə bağlı faktlar yalnız bununla məhdudlaşmır. Beynəlxalq humanitar hüququn tələblərinə əsasən müharibə yalnız silahlı münaqişədə olan tərəflərin silahlı qüvvələri arasında aparılmalıdır. Mülki əhali döyüşlərdə iştirak etməməli və onlarla hörmətlə davranılmalıdır. “Müharibə zamanı mülki şəxslərin müdafiəsinə dair” IV Cenevrə Konvensiyasının 3-cü maddəsinə əsasən, mülki əhalinin həyatına və təhlükəsizliyinə qəsd, o cümlədən onların hər cür öldürülməsi, şikəst edilməsi, onlarla qəddar davranış, onlara əzab və işgəncə verilməsi, insan ləyaqətinə qəsd, təhqir və alçaldıcı hərəkətlər qadağan edilir. Konvensiyanın 33-cü maddəsində isə qeyd olunur ki, heç bir mülki şəxs törətmədiyi hüquq pozuntusuna görə cəzalandırıla bilməz. Mülki əhaliyə qarşı kollektiv cəza tədbirlərinin görülməsi, mülki əhalini qorxuya salmaq, onlara qarşı terror hərəkətləri, onların repressiyaya məruz qoyulması birmənalı qadağan edilir. Həmin Konvensiyanın 34-cü maddəsinə görə mülki əhalinin girov götürülməsi də qadağandır. Lakin təkcə Xocalıda 1000-dən artıq insanı girov götürən ermənilər bu prinsipə də aşkar sayğısızlıq nümayiş etdirmişlər. Ermənistan silahlı qüvvələri bu hüquq normalarına məhəl qoymamış, Xocalıda dinc əhalinin məhvi üçün ən qəddar üsullara əl atmışlar.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin 1993-cü ilin iyununda xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdıxından sonra bir çox milli faciələrimiz kimi Xocalı soyqırımına da siyasi-hüquqi qiymət verilməsi mümkün olmuşdur. 1996-cı il fevralın 24-də xocalılarla görüşən ulu öndərimiz Heydər Əliyev Xocalı faciəsinin xalqımızın qəhrəmanlıq tarixində xüsusi yeri olduğunu vurğulamışdır:

“Bir tərəfdən bu, hər bir Xocalı sakininin öz torpağına, millətinə, Vətəninə sədaqətinin nümunəsidir, ikinci tərəfdən də Ermənistanın millətçi, vəhşi qüvvələri tərəfindən Azərbaycana qarşı edilən soyqırımıdır, vəhşiliyin görünməmiş bir təzahürüdür. Əgər Xocalı faciəsi bir tərəfdən erməni işğalçılarının vəhşililiyinin nəticəsi olubsa, ikinci tərəfdən bizim dövlət orqanlarının, o vaxt respublikaya rəhbərlik edən səlahiyyətli şəxslərin cinayətkarlığı, hətta deyərdim, xəyanətkarlığı nəticəsində olubdur. Ona görə də biz bu soyqırımını pisləməliyik, ermənilərin bu vəhşiliyini dünyaya göstərməliyik, onları bir vəhşi kimi ifşa etməklə yanaşı, eyni zamanda, özümüzlə etdiyimiz cinayəti, xəyanəti də aşkar etməliyik”.

Ümummilli liderimizin təşəbbüsü ilə Milli Məclis 1994-cü il fevralın 24-də “Xocalı soyqırımı günü haqqında” xüsusi qərar qəbul etmiş, sənəddə hadisənin baş vermə səbəbləri, günahkarlar təfəsilatı ilə açıqlanmışdır.

Eyni zamanda, Xocalı faciəsi ilə bağlı həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, erməni qəsbkarlarının beynəlxalq müstəvidə ifşası mühüm vəzifələr kimi önə çəkilmişdir. Ümummilli liderimizin “Xocalı soyqırımı qurbanlarının

xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında” 25 fevral 1997-ci il tarixli sərəncamı ilə hər il fevral ayının 26-sı saat 17:00-da Azərbaycan Respublikasının ərazisində Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsi ehtiramla yad edilir.

Son 15 ildə Xocalı həqiqətlərinin dünyaya tanındılması, Ermənistanın sovet hərbi dairələrinin dəstəyi ilə həyata keçirdiyi insanlıq əleyhinə cinayətin beynəlxalq miqyasda ifşası istiqamətində xeyli iş görülmüş, xarici dillərdə kitablar, sənədlər dərc olunmuş, Xocalı genosidi müxtəlif təşkilatlarda gündəmə gətirilmiş, bununla bağlı bir çox internet saytları yaradılmışdır. Bəşəriyyətə qarşı ən dəhşətli cinayətlərdən olan Xocalı soyqırımı barədə həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması baxımından son 4 ildə Azərbaycan prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən ardıcıl tədbirləri də xüsusi vurğulamaq lazımdır. “Vətəndaşlarımız, soydaşlarımız unutmamalıdır ki, erməni millətçilərinin antiAzərbaycan təbliğatı getdikcə genişlənir, mənfur formalarda davam etdirilir. Ermənilər ərazi iddialarını əsaslandırmaq üçün yeni-yeni əsassız tezislər uydurur, məkrli siyasət aparırlar. Buna görə də biz belə ideojoloji təxribatlara qarşı ayıq olmalı, onları vaxtında ifşa etməliyik” - deyə cənab İlham Əliyev Ermənistanın təcavüzü nəticəsində xalqımızın üzləşdiyi faciələri real faktlarla dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasını Xarici İşlər Nazirliyinin, xaricdəki diplomatik korpuslarımızın və diasporumuzun qarşısında mühüm vəzifələr kimi müəyyənləşdirmişdir.

Beynəlxalq cinayət ayrı-ayrı dövlətlərin hüquq və qanun mənafeələrini, beynəlxalq səviyyədə tanınmış insan hüquqlarının kobud və kütləvi şəkildə pozan, hüquqi tərkibi beynəlxalq hüquq normalarında müəyyən olunmuş, beynəlxalq hüquqa zidd olan əməllərə deyilir. Beynəlxalq hüquq elmində “beynəlxalq cinayət” və “beynəlxalq xarakterli cinayət” kateqoriyaları fərqləndirilir. Soyqırım cinayəti beynəlxalq cinayət kateqoriyasına aiddir. Həmin cinayətlərin əsas tərkibləri ikinci dünya müharibəsindən sonra yaradılmış Beynəlxalq Hərbi tribunalların (Nürnberq və Tokio) nizamnaməsində ifadə olunmuşdur.

Xocalı soyqırımının beynəlxalq cinayət kimi hüquqi əsasları

Xocalı soyqırımının beynəlxalq cinayət kimi tövsifi üçün hüquqi əsaslar aşağıdakılar hesab olunmalıdır:

1. BMT Baş Məclisinin 9 dekabr 1948-ci il tarixli 260 (III) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiya (Konvensiya 1951-ci ildə qüvvəyə minmişdir);
2. Nürnberq Hərbi Tribunallarının Nizamnaməsi (Nizamnamədə birbaşa soyqırım cinayəti göstərilməsi də, həmin cinayəti təşkil edən əməllər insanlıq əleyhinə cinayətlər və müharibə cinayətləri kimi nəzərdə tutulmuşdur);
3. Yuqoslaviya Beynəlxalq Cinayət Tribunalı Nizamnaməsi (maddə. 74);
4. Ruanda Beynəlxalq Cinayət Tribunalı Nizamnaməsi (maddə. 1);

5. Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statusu (maddə. 6);
6. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi (maddə.103);
7. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycanlılarının soyqırımına haqqında” 26 mart 1998-ci il tarixli fərmanı.

Xocalı soyqırımının beynəlxalq hüquqi nəticələri

Beynəlxalq hüquq soyqırım cinayəti ilə əlaqədar aşağıdakıları müəyyənləşdirmişdir;

1. Soyqırım cinayəti törətmiş şəxslərin cinayət mühakiməsi və cəzalandırılması labüddür.
2. Soyqırım cinayətinin təkcə icraçıları deyil, soyqırım törətməyə sui-qəsd, soyqırıma birbaşa və açıq təhrikçilik, soyqırıma cəhd və soyqırımda iştirak etmək də cinayət məsuliyyəti doğurur. Soyqırım cinayəti törətmiş şəxslərə universal yurisdiksiya prinsipi tətbiq olunmalıdır.
3. Soyqırım cinayətini törətməkdə əmrin icrası istinad edilən şəxsi cinayət məsuliyyətindən azad etmir.
4. Soyqırım cinayətinin törədilməsinin qarşısının alınması üçün tədbir görməməyə görə rəhbər şəxs məsuliyyət daşıyır.
5. Soyqırım cinayətlərinə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətləri tətbiq edilmir.
6. Soyqırım cinayətinə görə qanunun retroaktiv tətbiqinə yol verilir.
7. Soyqırım cinayətini törətmiş şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmaq üçün tələb edən dövlətə verilməlidir.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı törədilmiş bir sıra cinayətlər onların törədildiyi dövrdə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində beynəlxalq cinayət kimi ifadəsini tapmışdı. Lakin bu, heç də həmin cinayəti törədən şəxslərin cinayət məsuliyyətini istisna etmir. Çünki yuxarıda qeyd olunan beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyətin zəruriliyi barədə müddəa artıq Beynəlxalq Birlik tərəfindən qəbul edilmiş və beynəlxalq hüququn adət norması kimi fəaliyyət göstərir. Ona görə də azərbaycanlılara münasibətdə törədilmiş vəhşiliklər beynəlxalq aləm tərəfindən qəbul olunmuş hüquq prinsiplərinə müvafiq olaraq beynəlxalq cinayət kimi tanınmış və həmin cinayət əməllərinə görə heç nə həmin cinayəti törətmiş şəxsləri cinayət məsuliyyətindən azad edə bilməz.

Məhz elə buna görə də, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı beynəlxalq cinayət törətmiş şəxslərin tələb olunması və mühakimə edilməsi üçün hüquqi baza mövcuddur. Həmin hüquqi əsaslara söykənərək soyqırım cinayəti, müharibə cinayətləri və insanlıq əleyhinə cinayət törətmiş şəxslərin axtarılıb tapılması, tələb olunması və mühakimə edilməsi istiqamətində iş aparılmalıdır.

İkinci Dünya müharibəsi zamanı törədilmiş Xatın faciəsi, Xoloost qırğını, Xirosima və Naqasaki fəlakətlərini, eləcə də bir sıra digər dəhşətli hadisələri Xocalı faciəsi ilə müqayisə etmək üçün, əvvəlcə bu hadisənin şahidi olmuş Fransız jurnalisti Can İv Juistin yazdıqlarına diqqəti cəlb etmək istəyirəm:

“Mən qəddarlıq haqqında çox eşitmişəm. Ancaq ermənilər 5-6 yaşlı uşaqları, mülki əhalini öldürməklə onları ötüb keçiblər.

Leonid Kravets - hərbi təyyarəçi, mayor: “Fevralın 26-da mən Stepanakertdən yaralıları çıxarıb Əsgəran darvazasından geri qayıdırdım. Aşağıda gözümlə nəse tünd ləkələr dəydi. Birdən bortmexanik qışqırdı: “Baxın, orada qadınlar, uşaqlar gör nə günə düşüblər”. Gözəyari saydıq. Yoxuşa səpələmiş iki yüzə yaxın meyitin arasında əlisilahlılar gəzişirdilər.

Təcili ora uçduq və meyitləri götürməyə cəhd etdik. Hər yana səpələnmiş qadın, qoca, uşaq meyitləri adamı sarsıdırdı. Yerli milis kapitani da bizimlə idi. Meyitlərin arasında başı yarılmış dörd yaşlı oğlunu görəndə dəli oldu... Bizi atəşə tutmamışdan imkan tapıb bir neçə meyiti götürə bildik”.

Daud Xeyriyan - Xocalı faciəsinin şahidi olan erməni yazır: “Martın 2-də erməni “Qafan” qrupu 100-dən artıq azərbaycanlı meyitini yığaraq Xocalının təxminən bir kilometr qərbində yandırdı. Sonuncu maşında alınandan və əllərindən yaralanmış təqribən on yaşlı qız gördüm; aclığa, soyuğa, aldığı yaralara baxmayaraq sir-sifəti gömgöy göyərmiş bu qız uşağı hələ sağ idi. Güclə nəfəs alırdı. Tiqranyan adlı bir əsgər hərəkətsiz qalan bu qızı götürüb meyitlərin üstünə tulladı, sonra onlara od vurdular”.

V.Belix – “İzvestiya” qəzetinin müxbiri: “Vaxtaşırı Ağdama diri girovlarla dəyişdirilmiş azərbaycanlıların meyitləri gətirilir. Belə şeyi dəhşətli yuxuda da görmək mümkün deyil, deşilmiş gözlər, kəsilmiş başlar, qulaqlar, doqram-doqram olmuş bədənlər kəndirlə bir-birinə sarınaraq zirehli maşının arxasında sürüklənmiş çıl-çılpaq meyitlər, vəhşiliyin həddi-hüdudu yoxdur”.

Validimir Savelyev - 02270 sayılı hərbi hissədə əks kəşfiyyatın rəisi: Onun “məxfi-arayış”ında deyilir ki, azərbaycanlı meyitləri qalaqlanan çalaların ətrafında axşamlar itlərin və çaqqalların səs-küyündən, dartışmalarından qulaq tutulur, adam vahimələnirdi.

Karabelnikov İ - rus zabiti: “Birinci batalyonun qərargah rəisi, mayor Abram Çitçiyən 13 nəfərlik Babayevlər ailəsini güllədən keçirib. Buna görə ona Fransa erməni diasporu tərəfindən 150 min dollar pul və ən böyük təltif sayılan “Kilsə mükafatı” verilib”.

Xocalı soyqırımını zamanı yol verilmiş zorakılıq əməllərinin qabaqcadan düşünülmüş qaydada, milli əlamətinə görə insanların tamamilə və ya qismən məhv edilməsi niyyəti ilə törədilməsi beynəlxalq və dövlətdaxili hüquqa əsasən məhz genosid olduğunu sübut edir. Erməni qəsbkarlarının vəhşilik və vandalizm aktı tərəqqipərvər bəşəriyyətin genosid kimi tanıdığı Xatın və Sonqmi faciələri ilə eyni

səviyyədə qiymətləndirməli, insanlığa qarşı törədilən bu cinayət öz layiqli qiymətini almalıdır.

ABŞ Konqresində İndiana Ştatının təmsilçisi, Beynəlxalq Münasibətlər Komitəsinin üzvü, konqresmen Dən Bartonun Nümayəndələr Palatasında çıxış edərək, Konqresi Xocalı soyqırımını tanımağa çağırması artıq Amerika ictimaiyyətinin də erməni vəhşiliklərindən xəbərdar olması və insan hüquqlarının kobudcasına pozulması ilə müşayiət olunan qəddarlığa son qoyulması istəyindən xəbər verir.

Konqresmen Xocalı şəhərində ermənilər tərəfindən insanlığa xas olmayan qəddarlıqla qadın, uşaq və yaşlıların qətlə yetirilməsi, cəsədlərin belə təhqir olunması faktlarını həmkarlarının diqqətinə çatdıraraq, daha sonra ABŞ Konqresinin Xocalı soyqırımını tanımaqla beynəlxalq ictimaiyyətin uzun illərdən bəri bu məsələ ilə bağlı sükut buzunu qıracağına əmin olduğunu qeyd etmişdir.

Təəssüf ki, insan hüquqlarının kütləvi və kobud şəkildə pozulması ilə nəticələnmiş Xocalı soyqırımına hələ də beynəlxalq miqyasda hüquqi qiymət verilməmiş, terrorçu, işğalçı əməllərə qarşı qəti tədbirlər görülməmişdir. Ümumbəşəri dəyərlərlə, beynəlxalq hüquqi normalara əsasən düşünmək və qərar qəbul etməyin zamanı çatmışdır.

Bir daha böyük ümidlərlə dünya birliyinə, mütəbər beynəlxalq qurumlara və dünya xalqlarına müraciət edərək Azərbaycana qarşı aparılan uzunmüddətli erməni təcavüzünə, terror siyasətinə, kütləvi şəkildə insan hüquqlarının pozulmasına son qoyulacağına, bu ağırlı münaciyyətin sülh və danışıqlar yolu ilə aradan qaldırılmasına dəstək veriləcəyinə, zəbt olunmuş torpaqların qaytarılacağına, qaçqına və məcburi köçkünə çevrilmiş yüz minlərlə soydaşımızın öz yurdlarına dönəcəyinə, onların konstitusion hüquqlarının bərpa ediləcəyinə inanırıq.

Ümid edirik ki, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycanın haqq mövqeyini dəstəkləyəcək, ölkəmizə qarşı təcavüzü, Xocalı soyqırımını törədən erməni terrorçuları və onların havadarları cinayət məsuliyyətinə cəlb ediləcək, işğalçı Ermənistan dövlətinə qarşı səlahiyyətli beynəlxalq qurumlar tərəfindən sanksiyalar tətbiq olunacaqdır.

BMT-nin və Avropa Şurasının üzvü olan Azərbaycan yeni minilliyə qədəm qoymuş, vətəndaş cəmiyyətinin, vətəndaş hüquqlarının dolğun təminatına yönəlmiş, demokratik inkişaf yolunu seçmiş, beynəlxalq konvensiyalara və qanunlara riayət edən nüfuzlu qurumlara hörmətlə yanaşan hüquqi, sivil dövlətdir. Həmin qurumlar tərəfindən isə ölkələrlə münasibətdə ayrı-seçkiliyə, ikili standartlara yol verilməməlidir.

Ermənilər azərbaycanlılara qarşı Azərbaycan ərazisində zaman-zaman dəhşətli soyqırımlar, qətlər törədiblər. Lakin onlar tarixi saxtalaşdıraraq bunu erməni soyqırımı kimi dünya ictimaiyyətinə təqdim etməyə çalışırlar. Bu dəhşətləri həyata keçirən ermənilər nəinki özlərinin törətdikləri qanlı cinayətləri uzun müddət

ört-basdır edə biliblər. Tamamilə əks mövqedən çıxış edərək guya özlərinin soyqırımı məruz qaldıqlarını iddia edirlər, hətta bəzi hallarda bir sıra ölkələrdə müxtəlif səbəblər üzündən tarixi saxtalaşdırmağa, əsl həqiqəti gizlətməyə nail ola biliblər. Aşkar edilmiş Quba məzarlığı ilə bağlı erməni qəddarlığını sübut edən faktları bütün dünya ölkələrinin parlamentlərinə, xüsusilə erməni təbliğatına uyaraq erməni soyqırımı barədə qərarlar qəbul etmiş dövlətlərə göndərmək lazımdır. Bunun əsasında biz bütün dünyaya erməni soyqırımının uydurma olduğunu sübut etməliyik. Erməni xəyanətinə, saxtakarlığına, yalanına qarşı mübarizəni gücləndirməliyik. Bu iş ardıcıl, sistemli aparılmalı, bir mərkəzdən idarə olunmalıdır.

Artıq bu gün dünya əsl genosid olan Xocalı soyqırımı ilə bağlı bütün həqiqətləri təfərrüatı ilə bilməlidir. Heç nə unudulmur, heç nə yaddan çıxmır. İnsanlığa qarşı yönəlmiş heç bir cinayət cəzasız qalmamalıdır. Günahsız insanları yaşamaq hüququndan məhrum edən əliqanlı canilər cavabdehlik daşımalı, öz bədxah, çirkin əməlləri üçün vicdanları, tərəqqipərvər bəşəriyyət, ədalət mühakiməsi, tarix məhkəməsi qarşısında cavab verməlidirlər.

“ERMƏNİLƏR BİZİ ÜÇ GÜN OV KİMİ OVLADILAR, QARIŞQA KİMİ QIRDILAR”

Xocalı yanğısını canında, varlığında yaşandanların sayı ilbəl azalır, bu yanğıya acıyanlar, ağlayanlar isə azalmır, əksinə, illər ötdükcə yaralarımız, yaddaşlarımız daha şiddətlə qövr eləyir, ürəyimiz sızıldayır. Əgər 15 il əvvəl övlad, vətən, torpaq itirmiş şikəst taleli, sınıq qəlblə Xocalı köçkünü öz dərdini tək özü çəkirdisə, indi bu, bütöv bir millətin, xalqın dərdidir.

Sumqayıtda yerləşmiş Xocalı məcburi köçkünlərinin icra nümayəndəsi Aydın Əliyev deyir ki, 26 fevral 1992-ci il qırğımından salamat qalmış hər bir xocalının başına gələnlər qələmə alınsa, bu, üç-dörd kitablıq bir dastan olar.

Ermənilər bizi üç gün qarlı-şaxtalı çöllərdə ov kimi ovladılar, qarışqa kimi qirdilər, başımıza olmazın müsibətlər gətirdilər. Həmin müdhiş günlərdə təkə bizim ailə 12 nəfər ən yaxın adamını itirdi, 17 nəfər şikəst oldu.

Hadisə baş verən günə qədər Xocalı 4 ay idi ki, ermənilərin mühasirəsində ürək kimi çırpınırdı. Həmin müddətdə, demək olar ki, hər gün üstümüzdə güllələr yağış kimi yağdı, lakin Xocalı gəncləri, könüllülər səngərlərdə növbə çəkərək erməni basqıncılarının qarşısını mərdliklə alırdılar. Tez-tez güclü artilleriya atəşi olanda bizim ailələr qaçıb yaxınlıqdakı dəmir yolu körpüsünün altında mərmə və

güllələrdən mühafizə olunurdu. Bir növ atəşə alışırdıq. Lakin fevralın 25-i axşamı daha xalq dözümlə gətirə bilmədi. Axşam saat 10-dan sonra ermənilər hər cür müasir odlu silahla üstümüzdə güclü hücumla keçdilər, dörd tərəfdən başımıza güllə, mərmə yağış kimi yağdı.

Düşmən soyuq səmanı fişənglərlə işıqlandırır qaçanlara aman vermirdi. Vahimə içərisində başsız qalmış dinc əhali ev-əşiyini buraxıb, hara gəldi qaçır, yerdən, göydən - aman istəyirdi. Bizim məhəllənin 300-dən çox sakini - gecənin zülmətində və qışın sazağında Qarqar çayını keçib Əsgərana tərəf getmək istədik. Lakin xəbər gəldi ki, ermənilər orda da qırğın törədiblər. Gülablı tərəfə üz tutduq, lakin hansı tərəfə döndükdə erməni silahlılarının atəşi ilə qarşılaşdıq. Belə qarşılaşmalardan sonra sıralarımız seyrəlir və gözümlərimizin qarşısında doğmalarımızı, əzizlərimizi qarlı çöllərdə, meşə və dağlarda qoyub hey qaçır, sürünür və yenə qaçırırdıq. Nəbələdlik və hər tərəfin qarlı örtülməsi ucubatından neçə-neçə Xocalı sakini qayadan uçdu, uşaqlar, qocalar şaxtaya, yorğunluğa, xüsusən susuzluğa dözməyib heysizlənərək çöllərdə, meşələrdə donub buz heykələ döndülər. Bizim dəstə doğmalarımızı itiri-itirə üç gündən sonra şil-küt vəziyyətdə gəlib Gülablıya, doğmalarımızın nəfəs aldığı müqəddəs torpağa çatdıq. Bizi gülablılar necə dəhşətli vəziyyətdə gördülərsə, bütün kənd ağlayırdı...

O günlərin faciəsi kitab-dəftərə sığan dərd deyil. Hər dəfə gözümlərimizin qarşısında əzabla məhv edilmiş körpə nəvələrim yadıma düşəndə tüklərim biz-biz olur və "Allah ermənilərə lənət eləsin!" deyirəm. Heç faşist də bu qələti eləməyib. Erməni daşnakları Xocalı faicəsini törətməklə insan olmadıqlarını, yəni əsl simalarını dünyaya göstərdilər. Allah bizə səbr versin! Ümidvaram ki, qisas qiyamətə qalmaq. Xocalıya dönməyimiz bizim ən böyük qisasımız olacaq.

*Qalib Əhmədov,
Azərbaycan*

NƏ ÇƏTİNDİR QAÇQIN ÖMRÜ YAŞAMAQ...

Qarabağ savaşının əvvəlindən tökülüşüb kəndi-kəsəyi qoruyurduq. Nə gecəmiz vardı, nə gündüzümüz. Qarım qarının ağzına yığılan mal-qaranı içəri salmaq üçün küçəyə çıxanda "Qrad"a tuş gəldi. Anasının parçalanmış cəsədini görəndə balaca qızım dözmədi bu dərdə. Sağalmaz xəstəliyə düşər oldu. Bir ayın içində şam kimi əridi yazıq balam. Allah bala dərdini heç kimə göstərməsin, ay oğul!

Dörd oğul atası idim. Böyük oğlumun qorxusundan düşmən kəndin həndəvərinə çönə bilmirdi. Kəndə yaxınlaşan ZTR-i susduran oğlum minaya düşdü. İki oğlum da qardaşlarını intiqamını almaq üçün getdi. Qayıtmadılar. Balaca oğlum, mən, bir də qızım birlikdə kənddən çıxdıq. Nə vaxtsa harada qaldığım yadıma gəlmir. İndi 13 ildir ki, qarımın, oğlanlarımın ruhu dolaşan yurd yerindən aralı düşmüşük. Hər cümə axşamı ev-əşiyimizi dolaşan ruhlara onlarla görüşəndə nə deyək, görəsən? Vallah, cənnət qapısının ağzına belə bizi buraxmayacaqlar bu əməllərimizlə.

Hər ayın əvvəlinci günü bura gəlirəm. Bir gün yuxuda gördüm ki, üç oğlum və qarım burada dayanıb söhbət edir. Elə xoşbəxt görünürdülər ki, elə bil toya gedəcəklər. Bax, bu dayandığım yerdə qucaqlaşdıq görüşdük. Qarım susub üzümə baxırdı. Soruşdum ki, niyə bir söz demirsən? Böyük oğlum cavabında mənə belə dedi: “Lələ, anam nənəmə söz verib ki, səninlə danışmayacaq”.

Niyəsində dedi ki, nənəmin qəbrini ermənilər yandırırıblar. O da anama and verdirib ki, səninlə danışmasın. Taxılıqlarımızı yandırırırlar, qəbiristanlıqları yandırırırlar, onlar da susub dayandıqlarına görə nənəmi burada incidirlər ki, yaxşı oğul böyütməmişən. Cavabında dedim ki, ay bala, mən neyləyə bilərəm ki? Mən nə günah etmişəm ki? Yuxudan ayıldım. Bax, o vaxtdan hər ayın əvvəlində bura gəlirəm. Vallah, mənə elə gəlir ki, onlar mənəmlə birgədirilər.

Buynuzlu qoçun qisası buynuzlu qoçda qalmaz - demişlər. Bu gün erməni öz ayağının altındakı torpağı yandırır. Vay o gündən ki, həmin torpağı biz yandıрмаğa başlayaq. Yəqin onda küsən ruhlarda bizimlə barışar.

Akif Əliyev

CİHAD!!!

(esse)

Qoz ləpəsi üstündəki qırıqlarıyla insan beyninin yarımkürəsini xatırladır. İki qoz ləpəsi (ceviz içi) insan beyninin kiçik modelidir - yeməli!.. Yadıma vaxtilə məni heyretə gətirən bir yazı düşdü: Hansısa inkişaf etmiş Qərb ölkəsində tutiya (delikates) sayılan və yalnız ən varlı adamların menyusunda olan bir yemək (təam) var: - “Diri meymun beyni”. Canlı meymun xüsusi bir qurğuya fiksə olunur. Başının qapağı kəsilib götürülür. Meymun bağırır və adam qaşığıla diri meymunun beynini yeyir...

Xocalı faciəsi XX əsrin ən böyük cinayəti! Həmin gün mən özüm öz beynimi yeyirdim. Xocalı qırğınının 11 dəqiqəlik kinoxronikasına baxmamaq üçün 45 dəqiqə mübahisə edən millət vəkilləri, sizə nə deyim?..

Xocalı... Gecənin qaranlığında qaçhaqaçda üç aylıq Salatını öz əlləriylə boğan ANA (uşaq ağlayırmış, uşağın səsini düşmənlər eşitməsin deyə) və dörd saat möcüzəylə yenidən dirilən uşaq. Xəstəxanada Salatının mənə baxan gözləri... Qaçhaqaçda yaralı bacısını düşmən əlinə keçməsin deyə, onun öz təkidiylə güllələyən qardaş. Ürəyinə, üz-gözüne süngü sancılmış bir uşaq... Donmuş, ayaqları kəsilmiş 18 yaşında qız. Üzünün dərisi soyulmuş meyt... Gözləri çıxarılmış oğlan... Respublika Xəstəxanasının qadın şöbəsi həkiminin tükürpədən söhbətləri... Ölmüş anasının döşünü əmən uşaq... Ağıla sığmayan vəhşiliyə, işgəncəyə tuş olan körpə, qadın, kişi, qoca meytləri...

Şahidlərdən biri deyirdi ki, saqqallılar tutulan əsir qızların səsini səs gücləndiricilərlə uzaqlara verirdilər ki, eşidin, çox qeyrət, qeyrət deyirsiniz...

Kimlərsə, qaşıqla diri meymun beyni yeyibsə də, mən o gün öz beynimi yeyirdim...

Cihad, damarlarımızda qan qaynayır, Cihad!!!

Həç nəyimiz olmasa da, dilimizi dişləyib yeddi milyon ət kimi tüpürək düşmən gözüne!

Dədə Ələsgərin çəkdiyi ah - zəlzələdən güclü ruhum, Şah babam İsmayılın, Babəkimin qeyrətinə sığınan torpağım, “Təbrizin” qanı tökülən torpağım, göylərim, siz də mənə kömək olun!

Yüz min insan bəbəyinə toxunan əllərim, Tanrımın töhfəsi - qanadlarım, siz də mənə kömək olun!

“Daşa varlığınla inansan, daş göyərər”, - deyən, atamın ruhu, sən də mənə kömək ol!

Ey gözəgörünməz, darda qalanların arxası, köməksizlərin pənahı, bir zərrəlik hüceyrəyə dünyanı sığışdıran kamil sənətkar, müqəddəs ruh, sən də kömək ol!

Kömək olaq, arxa olaq, çəpər olaq bir-birimizə, Azərbaycan oğulları qızları!
Cihad, qışqırır Vətən, Cihad!

Müqəddəs müharibəyə, son döyüşə hazır olun, el oğulları, el qızları!

Olum, ya ölüm!

*Paşa Qəlbınur,
tibb elmləri doktoru, professor*

II FƏSİL

TÜRK DÜNYASI VƏ MÜASİR SİYASİ PROSESLƏR

1921-ci ilin dekabrında Türkiyə Böyük Millət Məclisində çıxışında Atatürk qeyd edirdi ki, türklər müsəlman xalqı etibar ilə öz din qardaşlarının taleyi ilə həmişə maraqlanacaq, bütün müsəlman xalqlarının müstəmləkəçilikdən azad olmasını, daha da çiçəklənməsini, xoşbəxtliyini arzu edəcəkdir. Lakin türklər heç bir vaxt bütün bu xalqların Türkiyənin başçılığı altında vahid imperiyada birləşdirmək fikrinə düşməməlidirlər. Atatürk bu fikirlərin qorxulu olduğunu

və heç vaxt həyata keçirilə bilməyəcəyini qeyd edirdi. O göstərirdi ki, keçmişdə türklər bu cür xülya ideyaları irəli sürməklə bütün dünyanın nifrət və qəzəbini qazanmışdır. “Cənablar, biz müstəqil olmaq və yaşamaq istəyən bir millətik. Biz həyatımızı ancaq bu məqsədə həsr edəcəyik”.

Lakin bütün bunlara baxmayaraq, türk xalqları içərisində yeganə müstəqil dövlət olan Türkiyə türkçülük ideologiyasının mərkəzinə çevrildikcə türk xalqlarının birlik, yekdillik ideyaları son nəticədə Türkiyə ilə bağlanırdı və müəyyən mənada bu təbii idi.

Türkçülüyn gerçəkləşməsi uğrunda mübarizədə onun türk xalqlarına aşılmasında Ziya Göy Alp xüsusilə fərqlənirdi. O, türkçülüynü “Türk millətini yüksəltmək deməkdir” - tərifi vermiş, bu yüksəlməyin proqramını, yollarını və prinsiplərini işləyib hazırlamışdı. Bu yolda ən mühüm vəzifəni Ziya Göy Alp türk millətinin milli şüurunu, milli vicdanını gücləndirməkdə görürdü.

XX əsrin əvvəllərinə nisbətən türklərin sayı 3 dəfəyəcən artmışdır. Bir sıra dünya siyasətçilərini və türk xalqlarının bədxahlarını qorxudan da elə budur. Dünyada demoqrafik dəyişikliklər açıq-aydın türk xalqlarının, eyni zamanda müsəlmanların xeyri nədir. Sonuncu onillikdə Azərbaycan türklərinin orta illik artımı 2,1 faiz, özbəklərin 3 faiz, qazaxların 2,2 faiz, türkmənlərin 3 faiz, qırğızların 2,9 faiz təşkil etdiyi halda, Fransada əhalinin orta illik artımı 0,8 faiz, Böyük Britaniyada 0,1 faiz, İsveçdə 0,08 faiz, Almaniya da 0,1 faiz, Yaponiyada

0,9 faiz olmuşdur. Müxtəlif ölkələrdə əhalinin artım surətinin bu cür davam etməsi qarşımıza gələn əsrdə ciddi demoqrafik disproporsiyanın yaranacağını xəbər verir. Bu isə öz növbəsində müasir siyasi proseslərə və gələcəkdə dünya siyasətinə təsir göstərməyə bilməyəcəkdir.

Lakin dünya siyasətçilərinin türk dünyasına diqqətlərinin artması təkcə demoqrafik “partlayış”la bağlı deyildir. Son dövrlərin siyasi hadisələri türk xalqlarının əksəriyyətini dünya siyasətinin coşqun axarına qoşmuşdur. Bu prosesə təsadüfi bir hadisə kimi baxmaq sadələşmələrdir. Türk dünyasının dünya siyasətinin burulğanına daxil olması və xeyli dərəcədə ona təsir etməyə başlamasına tarixin qanunauyğun inkişafının nəticəsi kimi baxılmalıdır. Sovet imperiyasının dağılması nəticəsində türkdilli xalqları təmsil edən beş müstəqil dövlətin yaranması qüvvələr nisbətində dəyişməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İndi Birləşmiş Millətlər Təşkilatında altı türk dövləti təmsil edilmişdir. Bir sıra türkdilli xalqların muxtar qurumlarının möhkəmlənməsi dövlətçilik ənənələrinin bərpa edilməsi yolunda ciddi addım saymalıdır. Türkdilli xalqların təmsil etdikləri müstəqil və muxtar dövlət qurumları ciddi siyasi, iqtisadi, hərbi, ərazi potensialına malikdir. Altı müstəqil türk dövlətinin (Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkiyə, Türkmənistan) və Rusiya Federasiyasına daxil olan və əhalisinin əksəriyyətini türkdilli xalqlar təşkil edən altı muxtar qurumun (Tatarıstan, Başqırdıstan, Çuvaşiya, Saxa, Tuva, Qaraçay-Çərkəz) ərazisi 8,2 milyon kvadratkilometr, əhalisinin sayı isə 126 milyondur. Bura Çin Respublikasının sahəsi 1,7 milyon kvadratkilometr, əhalisi 15 milyona yaxın olan Sintszyan-Uyğur muxtar rayonunu da daxil etməklə türk xalqlarının yaşadıkları arealın aydın mənzərəsini yarada bilərik.

Türk dünyasının yuxarıda adları çəkilən ölkələrində ildə təxminən 200 milyon tondan artıq neft, 160 milyard kubmetr qaz, 250 milyon tona yaxın kömür çıxarılır. 17 milyon ton polad, 9 milyon tona yaxın çuqun, 16 milyon ton qara metal prokati, 350 milyard kilovat-saat elektrik enerjisi, 3 milyon tondan artıq pambıq lifi, müasir silahlar, avadanlıq, maşın və mexanizmlər istehsal edən zavodlar, müxtəlif məhsullar buraxan fabriklər fəaliyyətdədir. Türk xalqlarının ərazilərində becərilən taxıl və digər yeyinti məhsulları nəinki özlərini, onlarca digər ölkə xalqlarını da dolandıra bilər. Qazaxıstan ərazisində keçmiş SSRİ-yə məxsus nəhəng Baykonur raketburaxma kompleksi, nüvə silahı arsenalı da bu potensiala əlavə edilə bilər.

Bütün bunlarla yanaşı, qeyd edilməlidir ki, türk dünyasının qabaqcıl ölkələrin inkişaf axınına qoşulması yolunda ciddi çətinliklər və maneələr

mövcuddür. Hər şeydən əvvəl, onu qeyd etmək lazımdır ki, türk xalqlarının inkişaf səviyyələri müxtəlifdir.

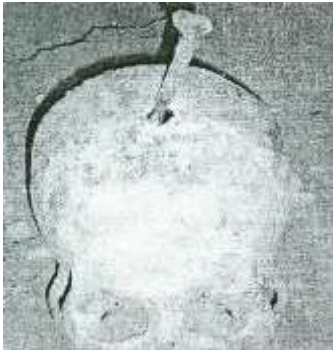
Siyasi məsələlərə gəldikdə isə birinci növbədə qeyd edilməlidir ki, türk dünyasının oyanması həm Qərbi, həm də Şərqi ciddi narahat etmişdir. Türk xalqlarının əksəriyyətinin müsəlman olması bu narahatlığın əsas səbəbidir.

Bu bölgədə əsas təsir gücünə malik olan Rusiyanın mövqelərinin saxlaması təbii olaraq türk ölkələrarası inteqrasiyasının güclənməsinə gətirib çıxarmalıdır. Belə olan surətdə şərait Qərbin və Yaponiyanın müəyyən dərəcədə səbrli olmalarını tələb edir. Odur ki, indiki şəraitdə türk dünyası ölkələrinin dünya siyasətinə daxil olmaları asanlıqla mümkün olmayacaqdır. Ona görə də türk xalqlarının yaxınlaşması, hər cür əlaqələrinin genişləndirilməsi günün həyati tələbatına çevrilir. Bu yaxınlaşma ayrılıqda bu ölkələrin milli vəzifələrinin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsinə kömək etməklə yanaşı, bütövlükdə türk dünyasının problemlərinin həllində yaxından iştirak etməsinə gətirib çıxarmışdır.

Son illər türk dünyası ölkələrinin yaxınlaşması, türkdilli xalqların özünə qayıtması ilə əlamətdardır. Bu proses müasir dünyanın siyasi təlatümlərindən və oyanmış xalqların həyatı mənafeyindən irəli gələn tələbat kimi təzahür etməkdədir. Türk dövlətlərinin əməkdaşlığı və yaxınlaşması zəruriyyətini dəfələrlə qeyd edən ulu

öndərimiz Heydər Əliyev 1994-cü ildə türk dövlət başçılarının ikinci zirvə toplantısı ərəfəsində demişdir: “Mən bu görüşə çox böyük əhəmiyyət verirəm. Orada hansı sənədin imzalanıb-imzalanmamasından asılı olmayaraq, elə bu görüşlərin özü, fikir mübadiləsi, həmin ölkələrin prezidentlərinin ünsiyyəti - bunlar hamısı respublikaları həm iqtisadi, həm mədəni, həm də bütün başqa sahələrdə bundan sonra da bir-biri ilə sıx əlaqələr yaratması üçün imkanlar açacaqdır”.

Türk xalqlarının yaxınlaşması, onların qarşılıqlı əlaqələrinin genişlənməsi müasir siyasi proseslərin fəvqündə baş verir və bu proseslərlə şərtlənməyə bilməz. SSRİ-nin dağılması ilə əlaqədar yaranmış geopolitik vəziyyət, şübhəsiz, bu proseslərin mərkəzində durur. Yeni yaranmış türk respublikalarına həm Qərb (Avropa və

ABŞ), həm Şərqi (Yaponiya və Çin), həm də bu regionda ənənəvi təsir gücünə malik Rusiya ciddi olaraq maraqlı göstərilir. Qərbi Türkiyənin türk xalqları ilə iqtisadi, mədəni, siyasi əlaqələrinin fəallaşmasına o qədər də qısqançlıqla yanaşmır, hərçənd burada Qərbi dövlətlərinin özlərinin də ciddi iqtisadi və siyasi məqsədləri vardır. Bununla belə, Türkiyənin Qərbi aləminə iqtisadi, siyasi və hərbi bağlılığı Türkiyənin bu sahədə fəaliyyətinə Qərbin xeyir-duası üçün lazımı əsas verir. Digər tərəfdən, Qərbin Türkiyənin bu regionda roluna müsbət münasibəti xeyli dərəcədə islam fundamentalizmi deyilən amilin üstünlük qazana biləcəyi təhlükəsi ilə izah edilə bilər. Türkiyənin islam fundamentalizminə strateji və faktiki münasibəti Qərbi qane edir.

Bu məsələdə pantürkizm və panturanizm ideologiyasının hazırkı dövrdə müəyyən transformasiyanın da təsiri az olmamışdır. İndi türk ölkələrinin rəsmi dairələrində söhbət uzaq gələcəyin xülyası olan Turan dövlətindən yox, türk xalqlarının qarşılıqlı münasibətlərinin əməli vəzifələrindən gedir.

Yaponiyanın və Çinin türk dünyasına münasibətlərinə gəldikdə isə bu iki güdrətli və güclü potensiala malik Asiya ölkəsinin yeni yaranmış türk respublikalarına çox ehtiyatla, eyni zamanda nikbin yanaşdıqlarını aydın sezmək mümkündür.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzünə türk xalqlarının müxtəlif münasibəti, bəzən də torpağımızda təcavüzkarların törətdikləri vəhşiliklər qarşı xalqların sadəcə biganəlik göstərməsi, bəlkə də bu tarixin türk dünyasını çəkdiyi sınağın təzadı təzahürlərindən ilkidir. Bu çətinliklərə sinə gərmək, bu sınaqlardan uğurla çıxmaq türk dünyasından tarixin dərslərini unutmamaq şərti ilə müasir siyasətin ənginliklərində çeviklik, sərrastlıq, acı həqiqətlərin özünə düz baxmaq, şirin vədlərə, müvəqqəti güzəştlərə aldanmamaq, dostu düşməndən ayıra bilmək qabiliyyətini tələb edir.

*Bəhruz Abdullayev,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin beynəlxalq
münasibətlər kafedrasının müdiri, tarix elmləri doktoru, professor*

ERMƏNİSTANDA REAL İSTEHSALA VƏ İXRACATA HESABLANMIŞ İQTİSADİYYAT YOXDUR

İstisna deyil ki, faktiki separatizm ocağı olan və daha ciddi siyasi, sosial-iqtisadi problemlərə malik Dağlıq Qarabağda insan alveri problemi ciddi təhlükə hesab edilməyə başlayıb. Əks halda, bu tədbiri tutaq ki, Ermənistanda da keçirmək olardı. Yerli erməni əhalinin Dağlıq Qarabağı tərk etmək və daha yaxşı həyat şəraiti axtarmaq istəyi başadüşüləndir. Görünür ki, bu fonda əhalinin qadın qisminin iş dalınca bölgəni tərk etmə halları daha intensiv xarakter daşıyır. “DQR”in faktiki olaraq yalnız Ermənistanla “gömrük” məntəqəsinə malik olmasından çıxış edib deyə bilirik ki, yerli erməni qadınlarının əsas və ilkin dislokasiya məkanı elə sözügedən ölkə olur. Üstəlik, onu da əlavə edək ki, gerçəklikdə ortada heç bir “gömrük” məntəqəsi də yoxdur. Sadəcə olaraq, ermənilər əhalinin bölgəni tərk etmə tendensiyasından ehtiyatlanaraq prosesin qarşısını almaq məqsədilə müxtəlif tədbirlərə əl atmalı olurlar.

Ermənistan hazırda tək Dağlıq Qarabağın erməni qadınları deyil, həm də beynəlxalq terror şəbəkəsinin nümayəndələri üçün tranzit statusunu daşıyır. Yerevanda terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi ilə mübarizəyə dair seminar keçirilir, digər tərəfdən isə dünya mətbuatında İraqın şimalında qərarlaşmış PKK terrorçu təşkilatın üzvlərinin Ermənistana, oradansa Dağlıq Qarabağa köçmə perspektivləri barədə məlumatlar əks olunur. İlk belə informasiyanı Türkiyənin “Zaman” qəzeti yayıb.

Məlumatda bildirilir ki, Ankaranın kəşfiyyat orqanları PKK-çıların türk ordusunun zərbələrindən sonra dünyanın digər dövlətlərində özünə sığınacaq axtarmaları barədə informasiya əldə ediblər. Daha sonra bu barədə Türkiyənin “Akşam” qəzeti də məqalə dərc etdi və bildirdi ki, hazırda Ankara Bakı və Tbilisi arasında problemlə bağlı ciddi müzakirələr və məsləhətləşmələr gedir. Məlumatın dəqiqliyi güman ki, şübhə obyektinə ola bilməz, çünki bir neçə gün keçməsinə baxmayaraq Türkiyənin hökumət dairələri heç bir təkziblə çıxış etməyiblər. O da məlumdur ki, bir müddət əvvəl ABŞ-la Türkiyə arasında kəşfiyyat məlumatlarının mübadiləsinə dair anlaşma əldə olunub və bundan sonra Vaşinqton Ankaram PKK-nın dislokasiyası və hərəkət marşrutları barədə məlumatlarla təchiz etməyə başlayıb. Görünür, bu xəbər də həmin sözləşmənin nəticəsi kimi məlum olub. Əlavə edək ki, PKK-nın bazarlarını Dağlıq Qarabağ ərazisinə köçürmək niyyəti barədə informasiya Rusiyanın “Kommersant” qəzetində İraqın şimalında baş verən

proseslərlə bağlı dərc olunmuş məqalələrdən birində də tapıb. Başqa sözlə, məlumatın dezinformasiya olmasına dair şübhələrə yer yoxdur.

“Akşam” qəzetinin yazdığına görə, “PKK erməni diasporu ilə əlaqələr yaratmağa müvəffəq olub. Plana əsasən, terrorçular Avropa ölkələrindən birinə, oradan isə Ermənistanla gələcək, buradan Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərinə ötürülməklər. Mənbənin verdiyi məlumata əsasən, son zamanlar Ermənistan Dağlıq Qarabağda İraq və Suriyadan gəlmiş kürd mənşəli şəxsləri yerləşdirir. Digər bir xəbərə görə, Gürcüstan Prezidenti Mixail Saakaşvili də bu işdə Türkiyə və Azərbaycana dəstək verəcəyini bildirib. “Akşam” yazır ki, “terrorçular narkotiklərin dövriyyəsi ilə yanaşı, Ermənistanda çirkli pulların yuyulması ilə də məşğul olurlar”.

Türkiyə və Azərbaycan mətbuatının son günlər bu problemə yer ayırmaları ermənilərin narahatçılığına səbəb olub. Bu səbəbdən hətta Dağlıq Qarabağın “müdafiə nazirliyi”nin “mətbuat xidməti” xüsusi bəyanat da yayıb. Bəyanatda erməni tərəfin heç bir əsaslı dəlil-sübutuna rast gəlinmir, problemə üstüörtülü yanaşılır və bildirilir ki, “bu, Türkiyə və Azərbaycanın fantaziyasının məhsuludur”. “Mətbuat katibi” Senor Həsəryan deyib ki, bu məlumat həqiqətə uyğun deyil və Dağlıq Qarabağda PKK terrorçuları yoxdur.

Əslində, Ermənistan dünya terrorçuluğu üçün heç də yad yeri, Ermənistan-Dağlıq marşrutu isə yeni deyil. Hər kəsə məlumdur ki, dünyanın ilk və ən qəddar terror təşkilatları ermənilərə məxsus olub, bu gün siyasiləşmiş “Daşnaksütyun” partiyası kimi bir qurum kimi sırf terror üzərində qurulub, terroru mübarizə metodu kimi qəbul edən partiya nizamnaməsindəki müvafiq maddə yalnız son illərdə çıxarılıb. Bu günün özündə Ermənistan həbsxanalarında terror maddəsilə cəzasını çəkən daşnaklar var ki, onlar ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində rəhbərlikdə olan yaxud ictimaiyyətdə tanınmış ermənilərin özlərini qətlə yetirməklə məşğul olublar. Erməni terrorunun son mərhələ nümayəndələri iki il əvvəl həbs olunan Jiray Səfiyan və Vardan Malxazyandırlar ki, onlar Dağlıq Qarabağın işğalında yaxından iştirak ediblər, birinci Şuşanın alınmasında xüsusilə fəal olub, sonra Ermənistanda siyasi fəaliyyətə keçib və sonda Robert Koçaryan hakimiyyətinin devrilməsini qarşısına məqsəd qoyan planın üstündə tutulub. Robert Koçaryan-Serj Sarkisyan cütlüyü məgər terrorçu deyil? Halbuki Ermənistan dövlətinə rəhbərlik edirlər.

Bütövlükdə, bu şəxslər hələ üzdə olanlardır. Ermənistan hökumətində, parlamentində və xüsusilə də güc strukturlarında terror şəbəkəsindən keçmiş minlərlə şəxs var. Bu yaxınlarda Ermənistanda dünyada məşhur olmuş terrorçu Monte Melkonyanın anım günləri keçirildi. Melkonyan türklərə qarşı həyata

keçirilən terror aktlarının əsas ideoloqlarından biri kimi tanınıb, Fransada həbs edilib, sonra müəmmalı səbəblərlə azadlığa buraxılıb və Dağlıq Qarabağda peyda olub. Təbii ki, Ermənistan vasitəsilə, Azərbaycan əsgəri tərəfindən məhv edilən Melkonyan Yerevanda basdırılıb, ona “milli qəhrəman” adı verilib, özü də bu gün sülh tərəfdarı kimi çıxış edən Ermənistanın birinci prezidenti Levon Ter-Petrosyan tərəfindən.

Bu baxımdan, PKK-ın Ermənistanda və Dağlıq Qarabağda özünə sığınacaq tapması, yaxud tapmaq niyyəti qeyri-adi qarşılınmamalıdır. PKK-nın erməni diasporu ilə əlaqələri də son dövrün məhsulu deyil. Erməni diasporu Türkiyə və türklərlə maraqları zidd olan bütün dövlətlər, terrorçu təşkilatlarla həmişə sıx əlaqədə olub və bundan yararlanıb. Tək onu xatırlatmaq olar ki, terrorçu Abdulla Öcalanın tutulmamışdan əvvəl mümkün daldalanma yerlərindən biri kimi Ermənistan göstərilirdi. O, həbs olunanda Yerevanda yerli yezidi kürdləri tərəfindən etiraz aksiyaları keçirilmişdi. Bu məntiqlə, Türkiyə mətbuatında işıq üzü görmüş məlumat həqiqəti tam əks etdirir.

PKK-nın bazarlarının bir qisminin Ermənistan və Dağlıq Qarabağa köçürülməsinin mümkünlüyünü daha bir məntiq təsdiqləyə bilər. Söhbət ondan gedir ki, Ermənistanın sülh nizamlanması prosesində arqumentləri tükənir, Yerevanın səyləri nə siyasi-diplomatik, nə təbliğati sahədə əvvəlki effektini vermir. Azərbaycanın isə dünyada nüfuzu artır, regionda liderə çevrilir, iqtisadi qüdrəti yüksəlir, deməli, həm də hərbi və siyasi imkanları da çoxalır. Hərtərəfli təzyiq şəraitində Ermənistan bütün mümkün tədbirlərdən istifadə etmək istəyir. Hazırda belə vasitələrdən ən əsası həm ermənistanda, həm də Azərbaycanda keçiriləcək prezident seçkilərinin sülh prosesinə problem yaratması barədə bəhanədir. Bir ara Yerevan Kosova prezidentinə bərk bel bağlayırdı, lakin sonra gördü ki, dünya birliyi bu münaqişələr arasında oxşarlıq axtarmır və bərabərlik işarəsi qoymaq niyyətində deyil. Odur ki, perspektivdə PKK yardımı yerinə düşə bilər. Ermənistanın isə bu terrorçu təşkilatlarla əlaqə yaratması ciddi problem deyil. O ki, qaldı Yerevanda terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi və çirkli pulların yuyulması ilə mübarizəyə dair seminara, maraqlı bir nüansa diqqət yetirmək olar.

Ölkənin böhranlı iqtisadiyatında az-çox dinamikası ilə seçilən sahə banklardır. Təbii ki, Ermənistan banklarını Azərbaycanın maliyyə institutları ilə müqayisə etmək yersizdir. Ancaq tək-tük inkişafda olan sahələrdən biri kimi bankların ixtisaslaşma problemi maraq doğurur. Necə olur ki, ortada real istehsala və ixraca hesablanmış iqtisadiyyat yoxdur, banklar isə inkişaf edir? Yalnız diaspondan və Rusiyadan köçürülən pulların hesabınımı?

ERMƏNİ VANDALİZMİNİN QURBANLARI
təkcə dinc azərbaycanlılar deyil.
Quba yəhudiləri də erməni vəhşiliyinə məruz qalmışlar

Quba məzarlığı tədqiq olunduqca “əzabkeş” ermənilərin qəddar və quduz simasının yeni-yeni çalarları üzə çıxır. Dağ yəhudilərinin yaşadığı Qırmızı qəsəbə ilə üzübüz Qudyalçayın sahilindəki yamacda yerləşən şəhər stadionunda təmir işləri aparılarkən təsadüfən üzə çıxmış bu məzarlıq ilk öncə təmirçilərin və yerli sakinlərin diqqətini cəlb etmişdir. Bundan xəbər tutan rayon rəhbərliyi dərhal zəruri tədbirlər görmüş, ilk növbədə ərazinin mühafizəsi təşkil edilmişdir. Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun əməkdaşları ərazidə geniş qazıntı və tədqiqat işlərinə başlamışdır.

Ekspedisiyanın rəhbəri Qəhrəman Ağayevin komissiyaya verdiyi məlumata görə, indiyədək məzarlıqdan 135 insan kəlləsi tapılmışdır. Quba Rayon Prokurorluğunda faktla bağlı araşdırmalar aparılır. Aşkar edilmiş nümunələr ekspertiza üçün Ədliyyə Nazirliyinin Tibbi Ekspertiza və Patoloji Anatomiya Birliyinə göndərilmişdir.

Mütəxəssislər bu fikirdə yekdildirlər ki, kütləvi məzarlıqda aşkar edilmiş nümunələr vəhşi erməni-daşnak vandalizminin izləridir.

1918-ci ilin mart-aprel aylarında erməni millətçiləri daşnak, bolşevik, sosialist və bu kimi siyasi maskalar altında Azərbaycan xalqına qarşı kütləvi qırğın aksiyası təşkil etmişlər. Həmin dövrdə erməni hərbiçiləri təkcə Quba bölgəsində 10 mindən çox insanı qətlə yetirmiş, dinc əhali olmanın əzab və əziyyətlərə məruz qalmışdır. Zahirən kommunist, daxilən qatı millətçi olan Şaumyanın birbaşa göstərişi ilə qəddar daşnak Hamazaspin başçılıq etdiyi erməni hərbi qüvvələri Quba qəzasında 122 kəndi yandıraraq yerlə-yeksan etmişlər.

Quba rayonu dağ yəhudiləri dini icması idarə heyətinin sədri, 75 yaşlı Boris Sumanduyevin dediyinə görə, o vaxt qubada yaşayan dağ yəhudiləri də erməni vəhşiliyinə məruz qalmışdır. Hadisələrin baş verdiyi dövrlərdə Qubada və ətraf kəndlərdə 13 xalqın nümayəndəsi yaşayırdı. Məzarlıqda tapılan insan kəllələrinin ölçüləri göstərir ki, bu soyqırımı aktıdır, yəni qatillər heç kimə - uşaq, qoca, qadın, çağa, cavan və s. fərq qoymadan qarşılıqlarına çıxan hər kəsi qırmışlar. Təbii ki, gözlərini qan örtmüş qatillər bu ərazidə yaşayan insanların milli mənsubiyyətinin də fərqi varmamışlar. Bizim valideynlərimizin yaşadığı indiki Qırmızı qəsəbə yerləşdiyi məkana görə hadisələrin lap mərkəzində olmuş, bütün bu qırğın və qovğalar bizim doğmalardan da yan keçməmişdir.

Mən çox sonralar, sovet dövründə doğulmuşam. Rəhmətlik atam Yusif kişi isə 1911-ci ildə anadan olub. 1918-ci ildə mart qırğını günlərində onun cəmi 7 yaşı olub və təbii ki, bu hadisələrin mahiyyətini həmin dövrdə o dərk edə bilməzdi. Sonralar isə kommunist rejimi bu mövzuda söhbət edənləri, milli ayrı-seçkilik təbliğatı apararı “xalq düşməni” kimi bərk cəzalandırır və gedər-gəlməzə göndərirdi. Ona görə bizim dövrdə yaşayan nəsillər arasındakı təbii xalq yaddaşı zədələndi, arada böyük bir boşluq, manqurtluq dövrü yarandı. XX əsrin əvvəllərində inqilabi situasiyadan istifadə edib Azərbaycanda yaşayan xalqlara qarşı amansız zorakılıq etmiş millətçi erməni daşnakları sovet dönəmində əlüstü dəyişib “beynəlmiləçli” oldular və öz günahlarını arxivlərdə ört-basdır etdilər. Lakin Quba məzarlığı hər şeyi açıb üzə çıxartdı. Bu məzarlıq tarixin böyük ittiham məhkəməsidir və ondan hamı ibrət götürməli, nəticə çıxarmalıdır.

Qırmızı qəsəbə bələdiyyəsinin sədri Nisim Nisimov deyir ki, mənim atam Hilil Nisimov qəsəbənin “canlı ensiklopediyası” idi. O deyirdi ki, yəhudilər neçə əsrdir azərbaycanlılarla bir yerdə yaşayır. Biz dağ yəhudiləri 280 ildir burada, Qubanın gündəğanında məskən salmışıq. Birgə yaşayır, birgə kədərlənirik. Təbii fəlakətlərə də birgə sinə gəririk ictimai fəlakətlərə də. Sel gələndə, zəlzələ olanda, dolu düşəndə təbii fəlakət heç birimizə fərq qoymur. O cümlədən yağlı düşməni də bizi fərqləndirmir. Təbiətimiz, suyumuz, havamız eyni olduğu kimi, dostlarımız, düşmənlərimiz də birdir. Odur ki, Quba kütləvi soyqırımı məzarlığı da bizim şərikli dərdimizdir. Yəqin ki, gələcək elmi tədqiqatlar da bunu bir daha sübut edəcək. Qətlə yetirilənlər arasında kimin çox, kimin az olması isə mahiyyəti dəyişmir.

Quba məzarlığının azərbaycanlıların soyqırımı aktının nəticəsi olduğu tam elmi təsdiqini tapmışdır. Məzarlıq aşkar ediləndən 3 gün sonra - 2007-ci il aprelin 4-də AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun əməkdaşları bölgəyə ezam olunmuşlar. Aparılan arxeoloji qazıntı işləri nəticəsində məzarlıqda 1918-ci ilin Quba soyqırımı qurbanlarının basdırıldığı birmənalı təsdiqini tapmışdır. Ötən il iyul ayının 13-dən isə ərazidə geniş arxeoloji qazıntı işlərinə başlanılmışdır.

Quba soyqırımı ekspedisiyasının rəhbəri, AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, tarix elmləri namizədi Qəhrəman Ağayevin verdiyi məlumata görə amansızlıqla qətlə yetirilərək dərin quyulara basdırılmış dinc insanların torpaqdan təmizlənmiş, üzərində işgəncə izi bugüncə qalmış müxtəlif bədən sümükləri Quba soyqırımının miqyası və mahiyyəti barədə bir çox qaranlıq mətləblərdən xəbər verir. Qətləli zamanı insanların kəllə sümüklərinə müxtəlif küt və kəsici alətlərlə yetirilmiş ağır xəsarətlərin izləri

bugünün özündə də qabarıq görünür. Məzarlıqda bütöv insan skeletinə rast gəlinməməsi isə deməyə əsas verir ki, soyqırımı zamanı qətlə yetirilən insanların cəsədləri müxtəlif hissələrə parçalanıb. Quba qəzası əhalisinin qətləmə zamanı əsasən soyuq silahlardan - kəsici, deşici və küt alətlərdən istifadə edildiyindən arxeoloji qazıntı işləri zamanı güllə gilizləri tapılmayıb.

Məzarlıqdakı insan sümüklərini yaxından izləyərkən məlum olur ki, erməni cəlladları qətləmə zamanı əsasən balta və mismarlardan istifadə ediblər. 1918-ci ilin mayında erməni general Hamazaspin rəhbərliyi altında Qubanı işğal etmiş daşnak-erməni dəstələri bir neçə gün ərzində dinc əhalini öldürmək üçün xüsusi zorakılıqlara, işgəncə metodlarına əl atıblar. O dövrün şahidlərinin sözlərinə görə, azğınlaşmış silahlı dəstələr hətta ahıllara, qadınlara və qocalara da rəhm etməmiş, onları olmazın işgəncələrlə öldürməkdən həzz almışlar. Arxeoloq alimin bildirdiyinə görə, ermənilər çoxlu sayda dinc sakini vaxtı ilə Qudyalçaya yaxın ərazidə yerləşmiş hamamda buxarla boğaraq cəsədlərini arabalarda çay sahilinə gətirmişlər. Quyulardakı insan kəllələrinin əza sümüklərinin büzülməsi insanların məhz boğularaq öldürülməsinin əlamətidir. Eyni zamanda, Quba sakinlərinin böyük qismi məhz Qudyalçayın kənarına gətirilərək xüsusi amansızlıqla öldürülüb. Bu zaman onların alın hissəsinin sağ tərəfinə balta ilə zərbələr vurulub. Daha dəhşətli işgəncə forması isə mismarla insanların gicgah və beyin hissələrinin deşilməsi olub. Qazıntı işlər zamanı onlarla kəllə sümüyünü dəlib deşmiş, kустar formada hazırlamış mismarlar aşkar edilib.

Həmin dövrdə erməni vandalizminin qurbanları təkcə dinc azərbaycanlılar deyil, həm də digər millətlərin nümayəndələri də olmuşlar. Aparılmış arxeoloji qazıntılar zamanı onlarla kəllə sümüyünün digər millətlərə məxsus olması üzə çıxıb. Bu sırada yəhudi və ləzgilər üstünlük təşkil edirlər.

Tarixi faktlar göstərir ki, daşnak-bolşevik silahlı birləşmələrinin 1918-ci ilin martından etibarən azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdikləri dəhşətli soyqırımı aktının qurbanları sırasında Quba qəzasının sakinləri də olmuşlar. Həmin vaxt Xalq Komissarları Sovetinin sədri Stepan Şaumyan və hərbi komissar Korqanovun tapşırığı əsasında erməni generallar Hamazasp Azərbaycanın şimalında, Lalayan isə mərkəzi və cənub rayonlarında “sovet hakimiyyəti qurmaq” adı altında insanlara qarşı misli görünməmiş vəhşiliklər törətmişlər. Amansız üsullarla kütləvi qırğın törətmiş erməni general Hamazasp Şaumyana ünvanladığı məktubda təkcə Quba qəzasında 10 mindən artıq müsəlmanı qətlə yetirdiyini fəxrlə yazır. Müxtəlif tarixi mənbələrə əsasən, Hamazaspin başçılıq etdiyi hərbi dəstə Quba qəzasında ümumilikdə 40 minə yaxın dinc əhaliyə divan tutub. Təkcə Quba şəhərində 1800

uşaq, 2000-ə yaxın qoca və yaşlı qadın qətlə yetirilib. Həmin insanlardan 3 mini Qubanın şimal hissəsindəki Qudyalçay sahilində basdırılıb.

BDU-nun professoru, tarix elmləri doktoru Anar İsgəndərov tədqiqatlarında yazır ki, daşnak-bolşevik qoşunları Şamaxını işğal etdikdən sonra mayın əvvəllərində Quba qəzasına daxil olmuşlar. Xaçmazda yaşayan ermənilər əvvəlcədən bu barədə xəbərdar edilmiş, onlara xeyli əlavə silah və sursat göndərilmişdi. Quba faciəsi sırf siyasi məqsəd daşımış, qırğınlarda erməni daşnak qüvvələri ilə yanaşı, bolşevik əsgərləri də iştirak etmişlər. Bu qırğınlarda əsas məqsəd Azərbaycanda müsəlman əhalini məhv edərək sovet rejimi qırmaq idi. Buna rəhbərlik edən Şaumyan isə Cənubi Qafqazda, “böyük Ermənistan” dövləti yaratmaq üçün bütün imkanlardan istifadə edirdi.

Araşdırmalar göstərir ki, Quba qəzasında qırğınlar əvvəlcədən düşünülmüş və buna geniş hazırlıq işləri görülmüş. Həmin dövrdə qırğına başlamaq üçün bəhanə yalnız milli münaqişə ola bilərdi. Erməni daşnak qüvvələri dünyanın hər yerinə ermənilərin guya müsəlmanlar tərəfindən sıxışdırıldığı barədə teleqramlar göndərirdilər. Hamazasp Şaumyandan Quba qəzasında bütün müsəlmanları qırıb məhv etmək, yaşayış məntəqələrini dağıtmaq, sonra isə bu qırğını sünni və şiə məzhəbləri arasında toqquşma kimi qələmə vermək tapşırığını almışdı. Qubada yaşayan M.Kasparov, H.Hayrapetov, A.Mikoyan və A.Boqdanov tərəfindən göndərilmiş teleqramda iddia olunurdu ki, müsəlmanlar guya milli ədavət, milli qırğın törədir, erməni və rus kəndlərini dağıdır, kilsələrə od vurub yandırılar. 1918-ci il martın əvvəllərində əmlaklarını sataraq Qubadan tələsik çıxıb gedən varlı ermənilərdən bunun səbəbini soruşduqda onlar demişdilər ki, “sizinlə bizim aramıza nə isə gözlənilir, ona görə də komitə bizi geri çağırır”.

Ermənilər bolşeviklərin köməyi ilə Quba qəzasında üç dəfə qırğın törətmişlər. Qubaya hücum edənlər içərisində özünü bolşevik kimi qələmə verən və 2 min əsgərə başçılıq edən David Gelovanidən başqa, bolşevik Srurua da var idi. Onlardan əvvəl isə Muradyanın rəhbərlik etdiyi 2 min erməni əsgəri Quba qəzasında qırğın törətmişdi. Həmin dəstə Birinci dünya müharibəsində özünü rus çarizminin ən yaxın müttəfiqi kimi qələmə vermiş “Daşnaksütyun” partiyasının əsgərlərindən ibarət idi.

D.Gelovani Qubaya gələndə buradakı həbsxanada saxlanılan 200-dək erməni hərbi əsirini azadlığa buraxmışdı. Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının sənədlərindən və şahid ifadələrindən aydın olur ki, həbsxanadakılar ilin əvvəlində bölgədə vəhşiliklər törətmiş erməni əsgərlərinin bir hissəsi idi. O vaxt qusarın Kuzun kəndinin sakini, Türkiyədə təhsil almış nüfuzlu din xadimi Möhübəli

əfəndi, həmçinin Cağar kəndinin sakini Hətəm Sərkarov yeri əhalini erməni daşnaklarına qarşı mübarizəyə qaldırılmış, Cənubi Dağıstan ləzgilərindən də kömək alaraq işğalçıları darmadağın etmişlər. Muradyan 100 nəfər əsgərlə qaçıb canını qurtarmış, əsir düşmüş 200-dək daşnak Möhübəli əfəndinin tapşırığı ilə Quba həbsxanasına salınmışdı.

Təhqiqat materiallarından məlum olur ki, 1918-ci il mayın 1-də Qubaya girən daşnak-bolşevik birləşmələrinin sayı 5 mindən artıq idi. Ona görə də onlar silahsız dinc əhaliyə azğınlıqla divan tuta bilməmişdilər. Həmin azğınlığın miqyasını təsəvvür etmək üçün iki gün ərzində yalnız Quba şəhərində 4 minədək müsəlmanın öldürüldüyünü xatırlatmaq kifayətdir. Bu rəqəm Quba şəhər əhalisinin beşdə biri demək idi.

Hamzaspin azğınlığı nəticəsində 1918-ci ilin ilk beş ayı ərzində Quba qəzasında üst-üstə 10 mindən çox insan məhv edildi. 1918-ci ilin qırğınları zamanı daşnak-bolşevik birləşmələri Quba qəzasında 162 kəndi dağıtmışdılar. Həmin kəndlərdən 35-i bu gün də mövcud deyil.

Erməni generalı Hamzaspin Qubada azərbaycanlılara qarşı törətdiyi soyqırımının qarşısını isə Nuru paşanın rəhbərliyi altında Azərbaycana köməyə gəlmiş türk əsgərləri aldı. Qanlı dərə adlanan ərazidə üç gün davam edən döyüşlər ermənilərin darmadağın edilməsi ilə başa çatdı. Yerli əhali mayın 10-da Nuru paşanı və onun ordusunu Qubada böyük sevinc hissi ilə qarşıladı. Türk əsgərləri şəhərdə erməni dəstələrindən qalmış 96 silahlını tərkilah eləyib 18 ailəni qanlı düşmənin əlindən aldılar.

Quba soyqırımı 1918-ci ilin aprel-dekabr aylarında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin yaratdığı Fövqəladə İstintaq Komissiyası tərəfindən ciddi araşdırılmışdır. Bununla bağlı AMEA-nın müxbir üzvü, professor Azad Nəbiyevin Azərbaycan Dövlət Arxivindən əldə etdiyi məlumatlar xüsusilə maraq doğurur. Məlum olur ki, o illərdə istifadə olan polkovnik Hacı Ələkbər Quba sakinləri adından Fövqəladə İstintaq Komissiyasının sədri Ələkbər bəy Xasməmmədova aşağıdakı məzmununda məktub göndərmişdir:

“Cənab sədr!

Fövqəladə İstintaq Komissiyasının üzvləri! Sizə məlum olduğu kimi, erməni cəza dəstələri Bakdakı mart qırğınlarının daha dəhşətli bir davamını Quba qəzasında həyata keçirmişlər. İnsanlar amansızcasına qətlə yetirilmiş, əzab və əziyyətlərə düçar edilmiş, qan su yerinə axıdılmışdır. Təkcə Quba şəhərində üç mindən artıq körpə işgəncələrlə öldürülmüş, şəhərin böyük bir hissəsi məzaristanına çevrilmişdir.

...Mən neçə-neçə qanlı döyüşlərin iştirakçısı olmuşam. Rus-türk müharibələrində, Fin cəbhələrində, Birinci cahan müharibəsində çoxlu qanlı döyüşlər görmüşəm. 1917-ci ildə ömrümün son illərini sakit və rahat yaşamaq üçün doğulduğum Quba şəhərinə qayıtmışam. Əlimdə əsa, çar ordusunun istefa vermiş polkovniki libasında doğma vətənim məni yenidən öz qoynuna almışdır. Ancaq buradakı rahat həyatım uzun çəkmədi. Kaş mən başqa ölkəyə gedəydim. Vətənə qayıtmayıdım. Kaş mənim gözlərim erməni bıçağı ilə soyulmuş vətən övladlarının başlarını, kürəyindən soyulub saman təpilməmiş cəsədlərini, ana və bacılarımızın kəsilmiş döşlərini, hamilə gəlinlərimizin yırtılmış qarnından çıxıb qalmış, hələ də nəfəsi üstündə olan körpələrimizin bu acı taleyini görməyəydim.

Dünyanın heç bir məmləkətində, heç bir cahan savaşında belə qəddar əməllər görünməyib və tarix belə qəddarlıqlarla hələ rastlaşmamışdır. Qubadakı bu qanlı qırğını kifayət qədər təsdiqləyən faktlar, sənədlər və canlı şahidlər var.

Təcili olaraq Qubaya istintaq komissiyası göndərməyinizi, bu qətlərin təşkilatçısı və icraçısı olan Şaumyanın, Caparidzenin, hərbi komissar Korqanovun, qatil D.A.Selovanın, cəllad Hamazasp Ağacanyanın, onun köməkçisi Nikolayın və başqalarının qanlı əməllərinə görə həbs olunub hərbi tribunalara verilməsini təmin etməyi sizdən xahiş edirik. Bu müraciət Quba qəzasında nahaq yerə qanına qəltan edilən, ev-eşiyi xarabazara çevrilən on minlərlə qubalının fikrini ifadə edir.

Sizdən təcili tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edirik”.

Quba məzarlığı aşkar olunandan sonra Azərbaycanın dövlət rəsmiləri, Milli Məclisin deputatları, ayrı-ayrı ictimai-siyasi xadimlər, nüfuzlu ziyalılar buranı ziyarət ediblər. Milli Məclisin Sədri Oqtay Əsədovun AŞ PA prezidenti Luis Mariya de Ruçla birgə Quba məzarlığında olması isə daha mühüm və yadda qalan oldu. Şübhəsiz, Avropa Şurası kimi mötəbər təşkilatın Parlament Assambleyası sədrinin Quba məzarlığına baş çəkməsi və tarixi həqiqətləri öz gözü ilə görməsi təbliğatı baxımdan Azərbaycan üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Səfər zamanı Milli Məclisin sədri Oqtay Əsədov burada tədqiqat işlərinin genişləndirilməsi üçün beynəlxalq arxeoloqlar qrupunun cəlb edilməsi vacibliyini bildirib. “Qubada aşkarlanan məzarlıq dünyada tanındılmalı olan soyqırımdır. Lakin təəssüflər olsun ki, indiyə qədər bu məsələnin araşdırılması ilə yalnız yerli tarixçilər və arxeoloqlar məşğul olublar. Məzarlığın araşdırılmasına beynəlxalq arxeoloqlar cəlb olunmalıdır”, - deyərək Milli Məclisin Sədri vurğulayıb. AŞ PA prezidenti isə Quba məzarlığında şahidi olduğu hadisələrdən bərk sarsıldığını deyib. “Mən bunun kim tərəfindən törədildiyini deyərək bilmərəm. Amma bu, dəhşətli soyqırımdır və insanların vəhşicəsinə öldürüldüyünü öz gözlərimlə gördüm. Bununla bağlı AŞ

PA-da fəaliyyət göstərən xüsusi komissiyaya məlumat verəcəyəm ki, bu əraziyə baxış keçirsinlər”, - deyə Luis Mariya de Puç vurğulayıb.

Milli Məclisin deputatı Yevda Abramov isə Qubada yəhudilərin qətlə yetirilməsi ilə bağlı faktların İsrail Knessetinin gündəliyinə salınması üçün israili deputatlarla müzakirələrin aparıldığını bildirib. Qanlı dərə döyüşündə yəhudilərin ermənilər tərəfindən qətlə yetirilməsi barədə sənədləri artıq ABŞ Senatına təqdim etdiyini bildirən Yevda Abramov onlarla yəhudi ailəsinin ermənilər tərəfindən soyqırımına məruz qaldığını vurğulayıb. Onun sözlərinə görə, tarixi sənədlər ümumilikdə 1918-ci il hadisələri zamanı ermənilər tərəfindən 101 yəhudi ailəsinin qətləmə məruz qaldığını təsdiq edir.

Erməni faşizminin xislətini, gerçək mahiyyətini çılpalığı ilə açan Quba soyqırımını da məhz unudulması mümkün olmayan belə dəhşətli hadisələrdəndir. 90 il öncə belə amansız cinayətə rəvac vermiş ermənilər dünyanın ən əzəzil, qəddar və qaniçən milləti olduqlarını, terroru dövlət siyasətinə çevirdiklərini bir daha təsdiqləmişlər.

“Azərbaycan” qəzeti

AZƏRBAYCANIN APARDIĞI MÜBARİZƏ HAQQ-ƏDALƏT MÜBARİZƏSİDİR

Keçmişini unudanı gələcəyini topa-tüfəngə tutar, - deyiblər. Tarix boyu unutanlığımız bizə baha başa gəlib. Zaman-zaman itirmişik, itkilərimizə yansaq da, onu yenidən təkrarlamışıq, yenidən həmin səhvləri təkrar etmişik. Vaxtilə Göyçəni də, Zəngəzur mahalını da beləcə bağışlamışıq. Vətən, torpaq niskili bizi için-için göynətsə də, Sovet rejiminin “bir ailənin üzvüyük” prinsipindən kənara çıxma bilməmişik. Dəfələrlə, təkcə bir əsrdə dörd dəfə, soydaşlarımız öz doğma, dədə-baba ocaqlarından, ev-əşiklərindən deportasiyaya məruz qalıblar.

İrəvanda soydaşlarımıza divan tutublarsa, biz isə onlara “gözün üstə qaşın var” - deməmişik. Bir balaca xətirlərinə dəyən olubsa, həmin andaca havadarları tapılıb. Vaxtı ilə Azərbaycan KP MK-da işləyən bir nəfərin müsahibəsində deyilirdi ki, Mircəfər Bağırov birinci katib olanda bir erməni qadınını (MK-nın adı işçisi olub) işdən çıxarmışdı. Moskvadan Mikoyan Bağırova zəng vuraraq: “Sən orada milli ayrı-seçkilik edirsən”, - deyə etirazını bildirmişdi. Həmişə belə olub və Qarabağın erməniləşməsi siyasətini də, necə deyirlər, burnumuzun ucunu da görməmişik. Gevorkov kimilər uzun müddət Qarabağa rəhbərlik edib, sözün əsl mənasında, şovinst siyasəti aparıb, azərbaycanlıları daim gözümçixdiyə salıb...

Zaman göstərdi ki, erməniləşmə siyasəti bizə çox baha başa gəldi. Ayılında bircə onun şahidi olduq ki, evimizin yuxarı başında əyləşdirdiyimiz “qonaq” evimizi əlimizdən almaq istəyir. Elə də oldu. Azərbaycanın cənnət guşəsi sayılan Qarabağ əldən getdi.

1993-cü ildə xalqın yekdil tələbi, təkidi ilə ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev, Qarabağ məsələsinin həllində, yaranmış qarışıqlıqda çətinliklərlə

üzləşdi. Azərbaycan hərbi bir “poliqon”u xatırladırdı. Özbaşınalıq, hakimiyyət sizlik son həddə çatmışdı. Əli silahlı dəstələr, belə demək mümkünsə, qardaş qardaşla üz-üzə dayanmışdı. Nəhayət, böyük həyat təcrübəsinə, zəngin biliyə malik olan ümummilli liderimiz bu özbaşınalığa son nöqtə qoya bildi. Həmin zaman on vacib addım hesab olunan atəşkəsə nail oldu, heç nədən

hərbi təlim görməyən, silahla davranmağın nə olduğunu bilməyən gənclərimizi ölümün pəncəsindən qurtardı. Heydər Əliyev gözəl başa düşürdü ki, Azərbaycan təkcə erməni əsgərləri ilə yox, rus hərbi birləşmələri ilə də müharibə aparır.

Biləcəridən o yana səsi çatmayan Azərbaycan dünya qarşısında aciz qalmışdı. Bütün dünyaya “qanqal” kimi səpələnən ermənilər isə öz lobbilərinin gücü hesabına böyük ustalığ və bicliklə dünya ictimaiyyətini çox böyük məharətlə aldada bilirdi. Heç kəsə, heç yana səsiz çatmırdı, əslində bu səsi eşidən də yox idi. Heydər Əliyev Azərbaycan xəritəsini özü ilə birlikdə bütün dünyanı dolaşdı, əlində çubuq bütün dünyaya başa saldı ki, bizim dərdlərimiz nədir. Hər yerdə də erməni lobbisinin gücünü görəndə dahi şəxsiyyət bütün dünyaya səpələnən 50 milyonluq azərbaycanlılara üz tutdu, onları sınaq hədəfinə çəkdi. Bakıda Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayı çağırıldı. Bu, Azərbaycan üçün çox böyük tarixi hadisə idi.

Ümummilli liderimiz dünyada Azərbaycan diasporunun yaranmasını qarşıya vacib bir məsələ kimi qoydu. Az bir zaman ərzində Azərbaycanı dünyaya, dünyanı Azərbaycana tanıtdı. Və sübut etdi ki, işimiz haqq-ədalət işidir. Bizim heç kəsin torpağında gözümüz yoxdur. Dünyanı buna inandırdı. Amma nə etmək olardı, dünyanın özündə də bir haqsızlıq kabusu dolaşmaqdadır, dünya özü də həqiqəti eşitməkdə və görməkdə aciz və gücsüzdür.

Çox təəssüf ki, torpaqlarımız azad olunacağı günü ümumilli liderimiz görə bilmədi, necə deyirlər, başlanan işi sona çatdırma bilmədi.

Prezident İlham Əliyev 2003-cü ilin seçki kampaniyası dövründə elan etmişdi ki, əgər Azərbaycan xalqı ona etibar edərsə, ona səs verərsə, prezident kimi fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri - Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə həlli məsələsi, qaçqınların, məcburi köçkünlərin öz doğma yurd-yuvalarına qaytarılması olacaqdır. Öz sözlünə, verdiyi vədinə əməl edən prezident Qarabağ məsələsinin həllini daim diqqət mərkəzində saxlamış, bütün xarici səfərlərində, görüşlərində, dünya diplomatları ilə apardığı danışıqlarda həmişə Qarabağ münaqişəsini, qaçqın-köçkün problemini önə çəkmişdi.

“Dağlıq Qarabağ torpağı Azərbaycan torpağıdır. Azərbaycan torpaqlarında ikinci erməni dövlətinin yaranmasına heç vaxt imkan verməyəcəyik. Mən çox şadam ki, Azərbaycan cəmiyyətində bu məsələ ilə bağlı heç bir fikir ayrılığı yoxdur. Bəzi hallarda opponentlərimiz istəyirlər bizi tənqid etsinlər ki, Qarabağ məsələsi niyə həll olunmur. Ona görə həll olunmur ki, bizi qane etməyən razılaşmaya heç vaxt getməyəcəyik. Ona görə həll olunmur ki, bütün təzyiqlərə baxmayaraq, prezident kimi mən Azərbaycan dövlətinə, Azərbaycan xalqına sərf etməyən razılaşmalara getməyəcəyəm”. Bu fikirlərin müəllifi olan cənab İlham Əliyev prezident səlahiyyətlərini icra etdiyi dövr ərzində bütün istiqamətlər üzrə xalqa verdiyi vədləri yerinə yetirir, sözü ilə əməlinin düz olduğunu öz əməli işi ilə sübut etmişdir. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin Azərbaycan Respublikasının suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə riayət edilməsi əsasında diplomatik vasitələrin həlli, demək olar ki, cənab İlham Əliyevin xarici siyasətinin prioritetidir.

Azərbaycan Prezidenti bütün siyasi və diplomatik vasitələrdən istifadə edərək, problemin konstruktiv həllinə çalışdığını aydın və birmənalı şəkildə dünya ictimaiyyətinə nümayiş etdirir. “Nə vaxt Azərbaycanın işğal olunmuş torpaqları düşmən tapdağından qurtaracaq, məcburi köçkünlərimiz öz isti ocaqlarına qayıdacaq, bax onda Dağlıq Qarabağın statusuna baxılacaq”, - söyləyən ölkə başçısı həmişə Azərbaycanın mövqeyinin beynəlxalq hüquq normalarına əsaslandığını, apardığımız mübarizənin haqq və ədalətli olduğunu söyləmişdir. Ermənistanın isə konstruktiv danışıqlardan boyun qaçırmaması, işğalçılıq siyasətini durmadan davam etdirməsi beynəlxalq təşkilatların, bir sözlə bütün dünyanın diqqətindən yayınmır. Münaqişə ilə bağlı məsələnin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyasının 59-cu sessiyasının gündəliyinə salınması, Avropa Şurasının 2005-ci il yanvar sessiyasında Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq

Qarabağ münaqişəsilə bağlı qəbul edilən qətnamədə Azərbaycan torpaqlarının ermənilər tərəfindən işğal olunma faktının təsdiqlənməsi, eyni zamanda, BMT-nin Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı qəbul etdiyi dörd qətnamənin yerinə yetirilməsi tələbinin səslənməsi Azərbaycan diplomatiyasının xarici siyasət sahəsində əldə etdiyi ən mühüm nailiyyətlərindən sayıla bilər. Mənfur düşmənlərimiz həmişə bizi provokasiyalara çəksə də, Azərbaycan xalqı sülh tərəfdarı olmuş və bu problemi sülh yolu ilə həll etmək niyyətində olduğunu bildirmişdir. Azərbaycan Prezidenti də həmişə öz xalqının fikir və mövqeyini nəzərə almışdır. Dəfələrlə ən yüksək səviyyəli görüşlərində Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi yalnız və yalnız Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində öz həllini tapa bilər, - söyləməklə prinsipial mövqedə olmasını bir daha sübut etmişdir. Amma çox təəssüf ki, Ermənistanın qeyri-konstruktiv mövqeyi, danışıqların hər dəfə bir bəhanə ilə yarımçıq kəsilməsi, həmin ölkənin prezidentlərinin qeyri-ciddi mövqeyi bu məsələnin sülh yolu ilə həllinə imkan vermir. Bütün bunlar dünya ictimaiyyətinin, xüsusilə bu məsələdə maraqlı tərəf kimi çıxış edən dünyanın aparıcı dövlətlərinin də ümidlərini puça çıxarır. Aydındır ki, bu münaqişə indi təkə Azərbaycan və erməni xalqının problemi deyil, beynəlxalq ictimaiyyətin problemi olmuşdur.

Hazırda dünyanın maraqlarının cəmləşdiyi mərkəzlərdən biri də Qərbi-Şərqi dahlizində yerləşən Xəzər hövzəsidir. Xəzərin sərvətlərinin dünyaya çıxışı - Azərbaycan ərazisi ilə, Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum kəmərləri vasitəsilə həyata keçirilir. Odur ki, Qarabağ problemi beynəlxalq aləmin təhlükəsizliyinə, iqtisadi maraqlara qarşı yönələn təhlükədir. Deməli, bu problemin sülh yolu ilə həllinə bütün dünya maraqlıdır.

Göründüyü kimi, bu gün Azərbaycan sürətlə inkişaf edir, regionun ən güclü dövlətinə çevrilir. Cənubi Qafqaz regionunda həyata keçirilən beynəlxalq layihələrdə yalnız iştirakçı yox, sözün əsl mənasında, söz sahibi kimi çıxış edir. Deməli, Azərbaycan problemi beynəlxalq hüquq normaları əsasında həll etmək və ərazi bütövlüyünün bərpa etmək üçün həm mənəvi, həm hüquqi, həm də hərbi imkanlara malikdir. Prezident İlham Əliyev demişdir: “Beş il bundan əvvəl Ermənistan və Azərbaycanın iqtisadiyyatı təxminən eyni səviyyədə idi. Bu gün bizim iqtisadiyyatımız onların iqtisadiyyatından 7 dəfə böyükdür. Beş il bundan əvvəl büdcə xərclərimiz təxminən eyni idi. Bu gün bu sahədə 7 dəfə fərq var. Azərbaycan dünya və Avropa üçün əhəmiyyətli ölkəyə çevrilir. Azərbaycan çox zəngin neft, qaz ehtiyatlarına malikdir.

Hamı artıq bilir ki, dünyanın gündəliyində enerji məsələləri bir nömrəli məsələlərdir. İndi enerji məsələlərini beynəlxalq təşkilatlarda və aparıcı ölkələrdə təhlükəsizlik məsələsi kimi qəbul edirlər. Bu resurslar bizdə var. Biz artıq dünyanın, Avropanın təhlükəsizliyi üçün işlər görürük. Biz Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum kimi nəhəng layihələri icra etmişik. Biz nəqliyyat üçün tranzit ölkəyə çevrilirik. Ermənistanda bunların heç biri yoxdur və gələcək inkişaf perspektivləri də yoxdur, iqtisadi inkişaf üçün heç bir zəmin yoxdur”.

Əslində heç bir ölkə tərəfindən müstəqil respublika kimi qəbul edilməyən Dağlıq Qarabağ artıq dünya birliyində müstəqil respublika kimi yox, Azərbaycanın tərkib hissəsi kimi tanınır və belə qəbul olunur. Odur ki, bu vaxta kimi Dağlıq Qarabağda keçirilən bütün seçkilər beynəlxalq qurumlar tərəfindən tanınmayıb. Dünyanın super dövlətləri - ABŞ, Fransa kimi, NATO, Avropa İttifaqı, İslam Konfransı Təşkilatı kimi nüfuzlu beynəlxalq təşkilatları birmənalı olaraq Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə hörmətlə yanaşmış, Dağlıq Qarabağ münaqişəsini ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində, sülh yolu ilə həlli prosesini dəstəklədiklərini bəyan etmişlər. Separatçıların Dağlıq Qarabağda bu günədək keçirdikləri bütün seçkilər dünyanın gülüş hədəfinə çevrilmiş, sanki bir uşaq oyunu kimi qəbul olunmuşdur. ABŞ-ın Dövlət Departamenti dəfələrlə belə bir bəyanatla çıxış etmişdir: “Birləşmiş Ştatlar “Dağlıq Qarabağ Respublikası”nı və orada keçirilən “seçkilər”i tanımır, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə hörmətlə yanaşır”. Həmçinin İslam Konfransı Təşkilatı da bəyanat yaymışdır ki, Azərbaycanın Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş Dağlıq Qarabağ bölgəsində qondarma seçkilər beynəlxalq hüquq normalarının və prinsiplərinin kobud şəkildə pozulmasıdır, davam edən sülh danışıqlarına əngəl törədir. Bu səbəbdən seçki və onun nəticələri heç bir hüquqi qüvvəyə malik deyildir.

Bunlar göstərir ki, bütün dünya Dağlıq Qarabağ bölgəsini və onun ətrafında baş verən münaqişənin Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə hörmət, beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığı səviyyəsində yanaşır.

İndi Azərbaycan tək-cə iqtisadi göstəricilərinin artımına deyil, hərbi qüdrətinin möhkəmlənməsinə çalışır. Qüdrətli ordusu olan ölkə heç vaxt basılmaz. Əgər sabah lazım gəlsə, işğal olunmuş torpaqlarımızı ordumuzun gücü ilə azad etməyə qadir olmalıyıq. Gec-tez məcuri köçkünlərimiz öz doğma yurdlarına, isti od-ocaqlarına qayıtmalıdır. Mənfur qonşular Azərbaycan torpağında yeni erməni dövləti yaratmaq fikrindən əl çəkməli, dünya birliyinin fikrinə hörmətsiz münasibətə birdəfəlik son qoymalıdır.

Bu, həm də ümumilikdə xalqımızın fikridir. Bizim heç vaxt özgə torpağında, var-dövlətində gözümüz olmayıb. Tarix boyu parçalanmaya, yersiz hücumlara, haqsızlığa düşər olmuşuq. Zaman-zaman kəsilə-kəsilə sərhədlərimiz 114 min kv. kmdən 86,5 kv.km-ə endirilib. Ürəyimizin yumşaqlığı, qəlbimizin genişliyi həmişə başımıza bəla olub. Dünya qarşısında ağlaya-ağlaya özlərini rəzil, yazıq göstərən ermənilərə öz torpağımızda yer verib onları dövlət elədik. Ancaq çox təəssülər olsun ki, onların heç vaxt məkrli niyyətlərini, Xəzər-Qara dəniz əhatəsində qurmaq istədikləri dövlət xülyasını anlamamışıq, gec də olsa, anladıq. Nəhayət, anladıq ki, torpaq, vətən yada etibar ediləsi deyil, onu özümüz, özü də göz bəbəyimiz kimi qorumalıyıq...

Bu gün prezident İlham Əliyev Ali Baş Komandan olaraq qan, müharibə yolu yox, sülh yolunu seçir, xalqını faciəyə sürükləmək istəmir. Söz yox, əgər danışıqlar öz səmərəsini verməsə, təbii ki, Azərbaycan başqa variantları nəzərdən keçirəcək, işğal altında olan torpaqlarını nəyin bahasına olursa, olsun, azad edəcəkdir.

Deyirlər haqq nazilsə də, heç vaxt üzülməyib. Bu gün Azərbaycanın apardığı mübarizə haqq-ədalət mübarizəsidir. Gec-tez qalibiyyət bizimlə olacaq. Bəlkə də bu münaqişənin bitəcəyi tarixi söyləmək çox çətinidir, ancaq bu mübarizənin qələbə ilə başa çatacağı gün heç də uzaqda deyil. Alqışlanmalıdır ki, indi Azərbaycanda Müdafiə Sənayesi Nazirliyi yaradılmışdır. Məlum olduğu kimi, bəzi hərbi avadanlıqların istehsalına öz ölkəmizdə başlanılacaqdır. Odur ki, Azərbaycanın sürətlə inkişafından qorxuya düşən ermənilər istənilən anda daxili sabitliyimizin pozulmasına ciddi-cəhdlə çalışır, dünya dövlətləri qarşısında Azərbaycanı gözdən salmağa, ölkəmizə siyasi təzyiqlər göstərməyə çalışırlar. Lakin bu cəhdlər boş çıxır, düşmənlərimizin xarici havadarlarının da ətlərindən əlləri üzülür, özləri gülünc vəziyyətdə qalırlar. Tarix boyu güclü ordusu, möhkəm sərhədi olan ölkə yağı düşmən tapdağında qalmayıb. İndi Azərbaycanın güclü orduya ehtiyacı var. Ərazisinin 20 faizi işğal altında olması, 1 milyondan çox vətəndaşının öz ata-baba yurdundan didərgin düşməsi deməyə əsas verir ki, ölkədə ordu quruculuğuna böyük diqqət yetirilməsi çox vacibdir. Möhtərəm İlham Əliyev bütün bu amilləri nəzərə alaraq, həmişə ordu quruculuğu məsələsini vacib bir məsələ kimi ön plana çəkmişdir.

Əgər 2003-cü ildə Azərbaycanın hərbi xərcləri 135 milyon dollar olmuşdusa, 2007-ci ildə bu məbləğ 1 milyard dollara çatdırılmışdır. Demək, Azərbaycanda dövlət büdcəsində hərbi xərclər birinci yer tutur. Elə düşmənlərimizi də qorxuya salan budur.

Bir daha əminliklə deməliyəm ki, işğal altında olan torpaq-aramız cənab Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə azad olacaq, Azərbaycan tam şəkildə öz suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə nail olacaqdır.

Xalqımız üçün ən ağır problem olan Ermənistan-Azərbaycan-Dağlıq Qarabağ problemi ölkə prezidentini daim narahat edir. Mövcud vəziyyətlə barışmayan İlham Əliyev özünün möhkəm və qətiyyətli mövqeyini də ortaya qoyur: “Heç kəsə sirr deyil ki, iqtisadi cəhətdən zəif ölkələrdə güclü ordu olmur. Yalnız iqtisadi cəhətdən güclü olan ölkələr güclü orduya malik olurlar. Bizim də vəzifəmiz budur. Biz ölkəmizi gücləndirəcəm, zənginləşdirəcəm. Ölkəmiz sürətlə inkişaf edəcək və yaranmış iqtisadi potensial, o cümlədən bəlkə də, ilk növbədə, ordu quruculuğuna sərf olunacaqdır.

Ölkəmiz müharibə şəraitindədir. Bizim işimiz haqq işidir. Biz heç kəsin torpağını işğal etməmişik, heç kəsin torpağında da gözümüz yoxdur. Bizim ərazi bütövlüyümüz pozulubdur, torpaqlarımız işğal altındadır. Azərbaycan xalqı, Azərbaycan ordusu hər an öz ərazi bütövlüyünü bərpa etmək üçün lazımı addımlar ata bilər. Bizim buna haqqımız çatır. Beynəlxalq hüquq normaları da bizə belə bir imkan yaradır. Ermənistan bütün beynəlxalq normaları pozubdur. Artıq dünyada bu məsələ ilə əlaqədar ictimai rəy formalaşmışdır. Deyə bilərəm ki, bu ictimai rəy ədaləti əks etdirən rəydir, bizim üçün müsbət rəydir. Azərbaycanın tələbləri artıq böyük diqqətlə qarşılır və biz görürük ki, beynəlxalq ictimaiyyət, dünyanın aparıcı ölkələri bu məsələyə daha ədalətli yanaşmağa başlamışlar.

Biz ümid edirik ki, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü danışıqlar yolu ilə bərpa olunacaqdır. Biz buna çalışacağıq və sülh danışıqlarına sadıq. Ancaq, eyni zamanda, Azərbaycan xalqı heç vaxt torpaqlarının itirilməsi ilə barışmayacaqdır. Əgər biz görsək ki, danışıqların heç bir nəticəsi yoxdur, bütün vasitələrdən istifadə edib torpaqlarımızı azad edəcəm. Bunu etmək üçün güclü ordu lazımdır, vətənpərvərlik ruhu lazımdır, xalqın birliyi, iradəsi lazımdır. Bunların da hamısı var”.

Daha sonra prezident demişdir:

“Orduya ayrılan xərclər hər il artır. Büdcədə nəzərdə tutulmuş xərclər artır. Bundan sonra da orduya ayrılan vəsaitlər artacaqdır. Azərbaycanın iqtisadi potensialı güclənir. Ölkə zəngin ölkəyə çevriləcəkdir. Əlbəttə, bütün başqa

sahələrlə yanaşı, ordu quruculuğunda da böyük addımlar atılacaqdır. Biz öz ordu, hərbi potensialımızı gücləndirməliyik. Artıq bu istiqamətdə çox önəmli addımlar atılır.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə bu istiqamətdə çox önəmli, demək olar ki, həlledici addımlar atılmışdır. Bu siyasət bundan sonra da davam etdiriləcəkdir. Bizim ordu istənilən vaxtda torpaqlarımızı düşməndən azad etməyə qadirdir. Amma biz istəyirik ki, ordumuz daha da güclü olsun. Orduda xidmət edən zabıtların, əsgərlərin şəraiti daha da yaxşı olsun. Orduya qayğı var və bundan sonra da olacaqdır”.

Artıq beş ilə yaxındır ki, Azərbaycanda hər hansı məsələlərin müzakirəsi zamanı İlham Əliyev faktoruna müraciət olunur. Həm ölkə prezidenti, həm də ziyalı, vətəndan kimi Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında bu qısa, lakin uğurlu həyat təcrübəsi İlham Əliyevə istinad edənlərin sayını günbəgün artırır. Təbii ki, bütün bunlar Heydər Əliyev siyasətinin davamının təntənəsidir. Bu siyasi kurs məhz Heydər Əliyev tərəfindən başlanmışdır.

*Namiq Əsgərov,
“Kinq-boks” federasiyasının vitse-prezidenti*

AZƏRBAYCANIN QƏTIYYƏTLİ VƏ ÇEVİK DİPLOMATİYASI

Münaqişənin həllinə beynəlxalq səviyyədə yönəlmiş səylərin güclənməsi, ATƏT-in Minsk qrupu səviyyəsində danışıqların konkret həll formatında aparılması rəsmi Bakının mühüm siyasi-psixoloji üstünlüyü kimi diqqəti çəkir. Cənab İlham Əliyev münaqişənin yalnız Azərbaycanın ərazi bütövlüyü və suverenliyi çərçivəsində həllini mümkün saydığını, sülh danışıqlarının da yalnız bu formatda aparıla biləcəyini qətiyyətlə vurğulayaraq bir daha aydın və qətiyyətli mövqe ortaya qoymuşdur. “...Bizim tələbimiz ondan ibarətdir ki, işğal olunmuş bütün torpaqlar heç bir şərt qoyulmadan azad olunmalıdır. Düzdür, əvvəlki mərhələlərdə təkliflər ondan ibarət idi ki, 5 rayon azad olunsun. Kəlbəcər və Laçın rayonları qalsın, gələcək danışıqların mövzusunə çevrilsin. Biz buna heç vaxt razılıq verməmişik. Çünki biz heç vaxt imkan verə bilmərik ki, Kəlbəcər və Laçının Azərbaycana qaytarılması hansısa şərtlərlə uyğunlaşdırılsın. Ona görə danışıqların indiki mərhələsində ümumi razılaşma var ki, 7 rayon işğalçı qüvvələrdən təmizlənsin, Azərbaycana qaytarılıb. Əlbəttə, biz başa düşürük ki, bunu mərhələli yolla edə bilərik, amma bu mərhələ çox uzana bilməz” deyən Prezident

İlham Əliyev Ermənistanla aparılan danışıqların nəticə verməyəcəyi təqdirdə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpası üçün digər zəruri vasitələrdən, konkret desək, hərbi yoldan istifadə olunması məsələsinin müzakirəyə çıxarılacağını açıq bəyan etmişdir. Bu qətiyyətli bəyanatı ilə Prezident İlham Əliyev Azərbaycandan güzəşt umanlara sərt mesaj ünvanlamış, xalqın heç zaman ərazi itkisi ilə barışmayacağını bir daha izhar etdirmişdir. Sentyabr ayında qaçqınların problemlərinə həsr olunmuş son müşavirə təsdiqləmişdir ki, rəsm Bakı Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin keyfiyyətə yeni mərhələyə transformasiyasını və siyasi-hərbi yolla həllini hər an gündəmə gətirə bilər.

Azərbaycan iqtidarının həyata keçirdiyi qətiyyətli və çevik diplomatiya ölkəmizin danışıqlar prosesinə psixoloji-siyasi üstünlüyünü təmin etmişdir. Artıq Minsk Qrupunun hazırladığı bütün həll variantlarında Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün önə çəkilməsi özlüyündə Ermənistana dolaylı təsir vasitəsi kimi diqqəti cəlb edir. Rəsmi Yerevan 2004-2007-ci illərdə ciddi diplomatik təpki qarşısında münaqişənin mərhələli həlli ilə bağlı müzakirələrə qatılmağa məcbur olmuşdur. Təcavüzkar dövlətin “Praqa prosesi” yəni “mərhələli həll” modeli ətrafında danışıqları davam etdirməsi rəsmi Bakının mühüm diplomatik nailiyyətlərindən biri kimi vurğulanmalıdır. Azərbaycanın hər zaman israr etdiyi yanaşma - məsələnin mərhələli həlli prinsipi Minsk qrupu tərəfindən dəstəklənir və danışıqları aparan tərəflər – Ermənistan və Azərbaycan bu prosesin iştirakçılarıdır. “Praqa prosesi” termini, sadəcə, “mərhələli həll” sözünün əvəzinə işlədilər, erməniləri və Ermənistanı qıcıqlandırmamaq məqsədi daşıyan diplomatik ibarətdir. Prezident İlham Əliyev həmsədrlərin iştirakı ilə keçirilən danışıqların ərazi bütövlüyünü prinsipi çərçivəsində aparılmasını da haqlı olaraq Azərbaycanın mühüm uğuru kimi dəyərləndirir.

Münaqişənin yalnız Azərbaycanın ərazi bütövlüyü və suverenliyi formatında konkret nəticəyə gətirib çıxara biləcəyini artıq təcavüzkar dövlətin radikal siyasi dairələri də etiraf edir. Ermənistan rəhbərliyində təmsil olunmuş yüksək vəzifəli şəxslər bu ölkənin Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanıması zəruriliyi barədə danışıq, arqessiv ritorikadan geri çəkilməyə başlayırlar. Ermənistanın baş naziri, prezidentliyə real namizəd Serj Sarkisyan Avropa Birliyinin Cənubi Qafqaz üzrə xüsusi nümayəndəsi Piter Semnebi ilə görüşündə bildirmişdir ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə həlli imkanları tükənməmişdir. Sarkisyanın sözlərinə görə, bunun üçün Ermənistanın Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü, Azərbaycanın isə “Dağlıq Qarabağ xalqının öz müəddəratını təyin etmə” hüququnu tanıması vacibdir.

Nə qədər qərribə səslənsə belə, Sarkisyanın bu bəyanatı onun Azərbaycanın rəsmi mövqeyi ilə hesablaşdığına dəlalət edir. Əslində, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Ermənistanın Azərbaycanın ərazi bütövlüyü və suverenliyini tanıması müqabilində rəsmi Bakının da Dağlıq Qarabağa ən yüksək status verməyə hazır olduğunu dəfələrlə bəyan etmişdir. Dağlıq Qarabağ ermənilərinin öz müqəddəratını təyinetmə hüququna gəlincə, rəsmi Bakı bu hüquqa hörmətlə yanaşır. Milli özünü-təyin - öz müqəddəratını təyinetmə prinsipi hər bir xalqın beynəlxalq hüquqda təsbit olunmuş müstəsna hüququdur. Lakin beynəlxalq normalara görə, müstəqil dövləti olmayan xalqlar da müəyyən hüquqi çərçivədə müqəddəratlarını təyin etmək iddiası ilə çıxış edə bilirlər. Erməni xalqının isə müstəqil dövləti var və bu baxımdan, Dağlıq Qarabağdakı separatçı erməni rejiminin belə bir iddia ilə çıxış etməsinin hüquqi-siyasi əsasları yoxdur: “Azərbaycan ikinci erməni dövlətinin yaradılmasına heç vaxt razılıq verməyəcəkdir. Dağlıq Qarabağda yaşayan insanlara, ermənilərə və oraya qayıdacaq azərbaycanlılara yüksək özünüidarə statusu verilə bilər. Bu barədə də danışıqlar zamanı bütün mərhələlərdə - 1990-cı illərdə, indiki zəmanədə dəfələrlə Azərbaycan rəhbərliyi öz sözünü demişdir. Dünyada və Avropada olan ən yüksək muxtariyyət statusu öyrənilə bilər, - daha doğrusu, biz buna hazırıq, biz buna gedəcəyik və Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa ediləcə, eyni zamanda, nəhayət, bölgədə sülh yaranacaq və iki ölkə arasında gələcəkdə münasibətlər normallaşa bilər”.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev hesab edir ki, Dağlıq Qarabağ ermənilərinin “öz müqəddəratını təyin etməsi” iddiası reallıqdan tamamilə uzaqdır. Cənab İlham Əliyevə görə, SSRİ dağılıqdan sonra separatizm postsovet məkanında inanılmaz dərəcədə siyasətin aparıcı amilinə çevrilmiş, bəzi hallarda hətta “milli-azadlıq hərəkatı” kimi qondarma və saxta məzmun almışdır. Reallıqda isə bu münaqişələrin kökündə millətlərin öz müqəddəratını təyin etməsi arzusu deyil, ərazi ilhaqı, təcavüzkarlıq niyyəti dayanır.

Ermənistan prezidenti Serj Sarkisyanın son açıqlaması təcavüzkar dövlətdə Azərbaycan Prezidentinin mövqeyinin qəbul olunduğunu, realist düşüncə nümayiş etdirən, yaranmış vəziyyətdən, beynəlxalq praktikanın və regionda qüvvələr nisbətinin dəyişməsi reallıqlarından düzgün nəticə çıxaran siyasətçilərin mövqeyinin gücləndiyini göstərir. Serj Sarkisyanın elə həmin görüşdə “siyasətçilər özlərində cəsarət tapıb xalqa həqiqəti deməlidirlər” fikri bir daha bunu sübut edir. Bir çox Ermənistan rəsmilərinin mövqeyi, bəyanatları artıq kəskinliyi ilə seçilmir, onlar dünya siyasətinin reallıqlarına, uyğun hərəkət etməyə başlayıblar. 2008-ci ilə

Ermənistanda prezident seçkilərinin keçiriləcəyini, ənənəvi olaraq seçkilər dövründə Ermənistan hakimiyyətinin və müxalifətinin Dağlıq Qarabağ kartından istifadə etdiyini nəzərə alsaq, təcavüzkar dövlətin siyasətçilərinin və vəziyyətə təsir etmək imkanları geniş olan bir sıra rəhbər dairələrin mövqeyində dəyişikliklərin səbəblərini təsvir etmək mümkündür.

Bu, bir daha göstərir ki, Azərbaycanın haqlı və prinsipial mövqeyi getdikcə güclənir. Bu günə kimi Dağlıq Qarabağ məsələsi ilə bağlı danışıqlar məhz Azərbaycanın ərazi bütövlüyü kontekstində aparılmış və Azərbaycan Prezidentinin, diplomatiyasının səyləri artıq bəhrəsini verməyə başlamışdır. Beynəlxalq arenada Azərbaycanın mövqeyi gücləndikcə, ölkəmizin haqlı mövqeyi daha geniş dəstək qazandıqca, beynəlxalq təşkilatların, aparıcı dövlətlərin Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanıyan bəyanatlarının sayı artdıqca, erməni lobbisinin səyləri iflasa uğrayır, onun beynəlxalq arenada, həmçinin Ermənistanın özündə ictimai rəyi çəşdirmə imkanları tükənir.

Gözləyirdilər, amma yanılmışdılar. Üstəlik, Terri Devis bir daha təsdiqləmişdir ki, beynəlxalq birlik Dağlıq Qarabağı Azərbaycanın işğal altında olan torpağı kimi tanıyır və orada keçirilməsi nəzərdə tutulan qondarma “prezident seçkiləri” qanunsuzdur. Terri Devis müstəqillik əldə etmiş İngiltərə müstəmləkələri ilə Qarabağ arasında oxşarlıq olduğunu iddia edən erməni siyasətçilərinə xatırlatmışdır ki, Qarabağ müstəmləkə deyil, Azərbaycanın bir hissəsidir. O, daha sonra əlavə etmişdir ki, ölkəsinin tarixində “bir müstəsna hal olmuşdur - Şimali İrlandiyanın Birləşmiş Krallıqdan ayrılmasına imkan verilməmişdir”.

Avropa Şurasının Baş katibi bu yaxınlarda demişdir: “Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə ATƏT-in Minsk qrupu məşğuldur, Avropa Şurası bilavasitə bu məsələ ilə məşğul olmur.

Bundan əlavə, həmin problemin ətrafında çətinliklər çoxdur. Regionda o qədər seçkilər keçirilir ki, münaqişənin tənzimlənməsi çətinləşir. Ermənistanda seçkilərin gedişində əldə edilmiş nisbətən yaxşı nəticələr bu məsələnin həllinə müsbət təsir göstərə bilər”. O, qondarma “DQR”-də keçirilən seçkiləri bir daha pisləmişdir: “Dünya ictimaiyyəti Dağlıq Qarabağı tanımır, o, ayrıca bir ölkə deyil, orada keçirilən seçkilər tanınmayıb və tanınmayacaqdır”.

Görünür, ermənilər Avropa Şurasında hay-küylə nəyəsə nail olmağa qərara almışlar, belə olmasaydı, onların Yerevanda keçirilən mətbuat konfransda Aİ-nin baş katibinə həmlələrini necə izah etmək olar?

Həmin mitinqdə deyilmişdir: “Terri Devisin Azərbaycan neftində ciddi şəxsi marağı var, ona görə də Ermənistanda bu cür bəyanatlarla çıxış edir...”

“DQR” separatçılarının lideri də buna oxşar fikirlər söyləmişdir: “Terri Devisin bəyanatları erməni xalqının mənafələrinə uyğun deyildir”. Guya Ermənistanın indiki hakim dairələrinin əməlləri, “özgə cür düşünmək” hallarının qarşısının qətiyyətlə alınması, yuxarı eşelonun elektrota münasibətdə yeritdiyi siyasət erməni xalqının mənafələrinə zidd deyildir. Bəlkə Ermənistanın başlıca və çox güman ki, yeganə həqiqi düşmənləri olan daşnakların öz ölkəsini məruz qoyduğu regional iqtisadi izolyasiya bu xalqın mənafələrinə uyğundur.

Ermənistanın baş naziri Serj Sarkisyan Qarabağ probleminin tənzimlənməsi barədə erməni tərəfin mövqeyini bu yaxınlarda belə səsləndirmişdir: “Dağlıq Qarabağ xalqının öz müqəddəratını təyin etmək hüquqi beynəlxalq miqyasda tanınmalı və bu hüququn reallaşdırılması üçün şərait yaradılmalıdır. Ermənistan və “DQR-ın müştərək sərhədi olmalı” və “DQR” əhalisinin və onun sərhədlərinin təhlükəsizliyi təmin edilməlidir. Serj Sarkisyan bu məsələdə erməni tərəfin mövqeyini bəyan edərkən, deyəsən, bir detallı dəqiqləşdirməyi yaddan çıxarmışdır.

O, “Dağlıq Qarabağ xalqı” dedikdə nəyi nəzərdə tutur? Deyəcəksiniz ki, bu, onsuz da aydındır. Haqlısınız, aydın olmağına aydındır, lakin hüquqi qaydalara müvafiq deyildir - əlbəttə, əgər Serj Sarkisyanın bu anlayışlardan, ümumiyyətlə, xəbəri varsa. Bəs öz torpaqlarından, əsrlər boyu ata-babalarına mənsub olmuş tarixi vətənidən qovulmuş azərbaycanlıların hüquqları necə olsun?

Nədənsə, bu faktı nəzərə almırlar.

“DQR” separatçılarının lideri Bako Saakyan hesab edir ki, bu qondarma “respublikada” iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi onun beynəlxalq birlik tərəfindən tanınmasına nail olmağa imkan verir: “Biz yaxşı başa düşürük ki, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş, səmərəli idarəetmə sistemi və güclü ordusu olan ölkənin (?) sivilizasiyalı dünyada ləyaqətlə təmsil olunmaq və beynəlxalq birlik tərəfindən tanınmağa nail olmaq şansı çoxdur”. Görəsən, hansı iqtisadiyyatın inkişafından söhbət gedir? Hərçənd Saakyan daha sonra əsas sektor kimi kənd təsərrüfatının adını çəkmişdir. Nə deyəsən, tut arığı çəkilməsinə və ən başlıcası, bu məhsulun istehlakına görə onlar, həqiqətən birinci yeri tuturlar.

Bako Saakyan dünya ermənilərinin “Hayastan” fondu tərəfindən Los-Ancelesdə təşkil edilmiş təqdimat mərasimindəki çıxışında demişdir ki, Dağlıq Qarabağ heç vaxt Azərbaycanın tərkib hissəsinə çevrilməyəcəkdir. Onun oraya səfərindən məqsəd isə diaspondan pul dilənmək idi: “Biz artıq formalaşmış ənənələri davam etdirərək Arsax (onlar Dağlıq Qarabağı belə adlandırırlar) ilə diaspor arasında əməkdaşlığı müvafiq səviyyəyə çatdırıb bilirik. Əminəm ki, biz Arsaxın hər bir erməninin fəxrinə çevrilməsi, onun həmişə müstəqil, qüdrətli və

ermənilərinki olması üçün lazım olan hər şeyi birlikdə edəcəyik". Görünür, qarşılıqlı əməkdaşlıq dedikdə pul dilənməyi başa düşmək lazımdır: dünya ermənilərinin "Hayastan" fondu Ermənistanın və Dağlıq Qarabağın kəndləri üçün artıq 1,4 milyon avro vəsait toplanmışdır. Avropa fonetonunun (15-18 noyabr) nəticələrinə görə, 1,1 milyon avro toplanmışdır. Argentinada foneton nəticəsində 250 min dollar yığılmışdır. Bu da son hədd deyildir. Valyuta toplanması davam edir. Xatırladaq ki, 2006-cı il noyabrın 23-də keçirilmiş telemarafon zamanı 13,7 milyon dollar ianə edilmişdir. Bu pulların silah alınması və miskin bir görkəm alaraq xaricdəki soydaşlarına əl açan, onların gözlərini yaşardan, eyni zamanda öz separatçılıq hərəkatlarına azərbaycanlılarla birgə yaşamağın mümkün olmaması ilə bəraət qazandırməğa çalışan dünya miqyaslı dilənçi Bako Saakyanın arzuladığı "güclü ordu" yaradılmasına sərf edilməyəcəyinə heç bir zəmanət yoxdur.

Ermənistanın baş naziri bu məsələdə daha irəli gedərək, Qarabağ münaqişəsinin səbəbini dini amillə izah etmişdir.

"Biz uzun müddət bu amili nəzərə almamağa, onun barəsində danışmamağa, çalışmışıq, özü də tək-cə Türkiyə ilə münasibətlərdə deyil, qonşu Azərbaycanla münasibətlərdə də. Lakin bizim istəyimizə rəğmən, bu amil mövcuddur və o, kifayət qədər sanballı amildir. Əgər bu məsələyə minilliklər kəsiyində baxsaq, bəlkə də, bizim münaqişənin yeganə səbəbi dini amildən ibarətdir". Bu sözlər Serj Sarkisyanın "Los Angeles Times" qəzetinin redaksiya surası üzvləri ilə görüşünün stenoqramından götürülmüşdür.

Ermənistanın baş naziri sonradan özünün bu sözlərindən imtina edərək bildirmişdir ki, onun dediklərini düzgün yazmamışlar ki, Qarabağ problemi dini zəminə malikdir. Lakin onun iddiasına görə, Qarabağ mübarizəsində dini amil də vardır. Ermənistandakı bütün kütləvi informasiya vasitələri və ABŞ-ın bəzi nəşrləri onun bu sözlərini sitat gətirmişdir. Bununla da xoruzun quyruğu göründü.

"İsrail-Azərbaycan" Beynəlxalq Assosiyasının baş direktoru Lev Spivak bu "problem" barədə öz mövqeyini belə səciyyəyləndirmişdir. "Tolerantlıq" - Azərbaycan xalqının səciyyəvi cəhətdir və bu fikrə yalnız obyektiv informasiyaya malik olmayan adam etiraz edə bilər. Statistik məlumatlara görə, Azərbaycanda 141 xalqın nümayəndələri yaşayır, onlardan 22-si yığcam halda məskunlaşmışdır. Səciyyəvi haldır ki, əsrlər boyu etnik azərbaycanlılarla yanaşı yaşayan bu xalqlar assimilyasiyaya məruz qalmamışdır, onların hər biri öz dilini, ənənələrini, mədəniyyətini qoruyub saxlamışdır".

İndi isə Azərbaycan dağ yəhudiləri icmasının sədri Semyon İxilovun bu barədə fikirləri ilə tanış olun: "Bizdə tolerantlıq o qədər yüksəkdir ki, o, bütün

dünya üçün nümunədir. Dinlərarası münaqişələrə gəldikdə isə, mən bu yaşında Azərbaycanda belə münaqişələr olmasını xatırlamıram. Necə demək olar ki, Azərbaycanda hansısa bir dinə təzyiq göstərilir? Məgər bu həqiqətdir? Hamımızın yaxşı yadındadır ki, ermənilər burada hamıdan yaxşı yaşayırdılar: Onların Bakının ən yaxşı rayonlarındakı ən yaxşı mənzillərdə yaşayırdı, idarəetmə orqanlarında, tikintidə, xidmətlər sahəsində, iri sexlərdə rəhbər vəzifələr tuturdular...”

Noyabrın 16-da Bakıda Beynəlxalq tolerantlıq gününə həsr edilmiş konfrans keçirilmişdir.

Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədri A.Paşazadə öz çıxışında demişdir, “Etnik və dini cəhətdən rəngarəng dövlət olan ölkəmizdə azərbaycanlılarla yanaşı, müxtəlif başqa millətlərin nümayəndələri də əsrlər boyu yaşamışlar. Son günlər Ermənistanın rəhbər dairələri Qarabağ probleminin guya din amili ilə bağlı olması barədə tamamilə cəfəng sərəmsəm fikirlərə söyləyirlər”. A.Paşazadə ermənilərin bu məkrli hərəkətlərinə katolikos I Vazgenin sözləri ilə cavab vermişdir: “Qarabağ münaqişəsinin dinlərarası konflikt kimi təqdim olunması cəhdləri qəti yolverilməzdir və bunu edənlər Yaradan qarşısında ən ağır günah işlətməmiş olurlar”.

Hədsiz ambisiyaları ucbatından özləri özlərini çıxılmaz vəziyyətə salmış ermənilər onların fikrincə, sonuncu dəlilə - XXI əsr üçün əsla məqbul olmayan din amilinə əl atmağı qərara almış və islam ilə xristianlıq arasında qarşıdurma yaratmaq həddinə yuvarlanmışlar. Görünür ki, onlar dünyada baş verən proseslərdən bixəbərdirlər və inkişaf etmiş dövlətlərin xüsusi əhəmiyyət verdiyi prinsiplərdən çox uzaq düşmüşlər.

İsraildəki “IC public relations research” institutunun direktoru, informatika üzrə professor Lev Spivak Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi probleminə danışıqdan demişdir: “Separatçı və terrorçu təşkilatların əksəriyyəti öz hərəkətlərinə bəzən çox bəlağətli və inandırıcı təsir bağışlayan tarixi ritorika ilə bəraət qazandırmayı üstün tutur, bu halda “azadlıq”, “ədalət”, “tapdalanmış milli ləyaqət” və s. kimi yüksək anlayışlardan bacarıqla istifadə edirlər. bizim ulu babalarımız separatçılarla heç vaxt danışıq aparmamışlar”.

Məlum olmuşdur ki, siyasi tədbirlər üzrə Ermənistan-Amerika komissiyası (ARMENPAC) əsasən ABŞ prezidenti vəzifəsinə namizədlərə göndərilməsi nəzərdə tutulan anketlər hazırlamışdır. Həmin namizədlər ermənilər üçün “Həyatı əhəmiyyət” kəsb edən “erməni soyqırımı”, “Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tənzimlənməsi” və bir sıra başqa məsələlər barədə özlərinin dəqiq mövqeyini göstərməlidirlər. Doğrudan da, həyasızlığın həddi olmazmı...

Noyabrın 20-də Yerevanda keçirilən mətbuat konfransında Ermənistanın sabiq baş naziri, Milli Demokratik İttifaqın lideri Vazgen Manukyan Ermənistanın indiki iqtidarını tənqid edərək demişdir: “Bu gün Azərbaycan Ermənistandan çox-çox üstündür. İlk növbədə onun nefti və nüfuzlu dostları var, iqtisadiyyat sürətlə inkişaf edir. Azərbaycan o qədər güclənə bilər ki, Ermənistan bir anda marginal ölkəyə çevrilər və onda Qarabağ məsələsi öz-özünə həll edilər”.

Rüstəm Qaraxanlı

ERMƏNİSTANIN BEYNƏLXALQ HUMANİTAR HÜQUQUQUN NORMA VƏ PRİNSİPLƏRİNİ KOBUDCASINA POZDUĞUNU TARİXİ FAKTLAR DA TƏSDİQLƏYİR

Bəşəriyyətin başını qara kabus kimi bürüyən, insanlığa və türk dünyasına qarşı yönələn erməni terroru, vandalizmi Azərbaycan tarixində qanlı izlər buraxmışdır. Həqiqət budur ki, “Böyük Ermənistan”, “Dənizdən-dənizə” xülyası ilə yaşayan ermənilər öz “arzu” və “ideyalarını” reallaşdırmaq üçün terror və soyqırımı “milli mübarizə” yoluna və dövlət siyasətinə çevirmişlər.

Yaxın keçmişdə, 1988-ci ildə ermənilər azərbaycanlılara qarşı növbəti işğalçılıq siyasətini, soyqırımı, hərbi təcavüzü həyata keçirmişlər. Bəşər tarixində törədilməyən və analoqu olmayan cinayətləri, etnik təmizləmə, soyqırım, vandalizm aktları törətmiş, azərbaycanlıların tarixi ərazilərindən izini silməyə, itirməyə çalışmışdır. Ermənistan bu gün ərazisi beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən tanınan, qəbul edilən ərazimizin 20 faizini işğal etmiş, həmin ərazilərdə vəhşiliklər törətmişlər.

Erməni təcavüzünün törətdiyi ən ağır cinayətlərdən biri də məhz əsir, girov və itkinlərlə bağlıdır. Azərbaycan Respublikası ədalətsiz müharibənin qurbanına çevrilmiş vətəndaşlarının taleyi ilə bağlı məsələlərin həlli məqsədilə müvafiq beynəlxalq konvensiyalara qoşulmuş və sənədlərdən irəli gələn öhdəlikləri yerinə yetirərək 1993-cü ildə əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyası yaradılmışdır. Belə bir mötəbər təşkilatın yaradılması erməni təcavüzü nəticəsində əsir, girov götürülmüş, eləcə də itkin düşmüş vətəndaşlarla bağlı dövlət siyasətini mərkəzdən sistemli şəkildə təşkil etmək məqsədindən irəli gəlmişdir.

Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının katibi Şahin Sayılovun məlumatına görə, Ermənistan Azərbaycan torpaqlarını işğal edərkən qarşısına qoyduğu ən “başlıca məqsədi”ni Dağlıq

Qarabağı və ətraf əraziləri azərbaycanlılardan “təmizləmək” olmuşdur. Bu məqsədlə onlar işğalçı ordunun əlindən qaçıb qurtara bilməyənləri qəddarlıqla qətlə yetirmiş, bir hissəsini isə əsir və girov götürərək faşizmin vaxtilə əsirlərə yaratdığı şərtlərdən daha ağır vəziyyətdə saxlamışlar.

Ermənistanın müharibə zamanı beynəlxalq humanitar hüququn norma və prinsiplərini kobud şəkildə pozduğunu danılmaz tarixi faktlar da təsdiqləyir. 1993-cü ilin aprel ayının 1-də Ermənistan silahlı birləşmələrinin Azərbaycanın Kəlbəcər rayonuna genişmiqyaslı hücumu zamanı Ermənistanın Vardenis rayonundakı radiostansiyadan (“QSM-7”) Kəlbəcər döyüş bölgəsindəki radiostansiyaya (“Uraqa”) bölgədəki bütün səyyar radiostansiyalara çatdırmaq üçün təcili əmr verilmişdi. Əmrdə əsir və girov götürülmüş Azərbaycan vətəndaşlarını, o cümlədən qocaları, qadınları və uşaqları təcili məhv edib basdırmaq tələb olunurdu. Ermənilərin bunda məqsədi azərbaycanlılar barəsində törətdikləri vəhşiliklərin izlərini həmin vaxt döyüş bölgəsinə gələn beynəlxalq nümayəndə heyətindən, o cümlədən jurnalistlərdən gizlətmək idi. Erməni hərbi birləşmələri komandirlərinin efirdəki bu radiodanışıqları Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi tərəfindən lentə alınmışdır.

Ermənilər əsir və girov götürdükləri Azərbaycan vətəndaşlarına olmanın əzab və işgəncələr verməklə yanaşı, onları qətlə yetirməkdən də çəkinməmişlər. 16 fevral 1994-cü ildə Ermənistanın Xarici İşlər Nazirliyi guya qaçmağa cəhd edərkən atışma zamanı 8 azərbaycanlı hərbi əsirin öldürüldüyünü bəyan etmişdir. Bakıda meyitlər üzərində keçirilən məhkəmə tibbi ekspertizası zamanı isə Beynəlxalq Hüquq və Sosial Təbabət Akademiyası Rəyasət Heyətinin və Böyük Britaniyanın “Həkimlər insan hüquqları uğrunda” təşkilatının üzvü, professor Derrik Paunder azərbaycanlı hərbi əsirlərin eyni silahdan (tapança) gicgah nahiyəsinə yaxın məsafədən açılan atəş nəticəsində qətlə yetirildiyini bildirmiş, əsirlərin guya “qaçmağa cəhd edərkən öldürülməsi” fikrini rədd etmişdir.

Dövlət Komissiyasında ermənilər tərəfindən törədilmiş bu cür vəhşilikləri təsdiq edən yüzlərlə fakt toplanmışdır. Dövlət Komissiyası fəaliyyətdə olduğu müddətdə qarşısına qoyulmuş vəzifənin yerinə yetirilməsi üçün bütün vasitələrdən istifadə etməyə çalışmışdır. Əsir və girov götürülmüş, itkin düşmüş vətəndaşlarımızla bağlı faktların beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılması üçün komissiya tərəfindən bütün zəruri tədbirlər həyata keçirilir.

2006-cı il aprel ayının 3-də əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının sədri Eldar Mahmudov Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin prezidenti Yakob Kellenberqeri, qurumun Avropa üzrə

əməliyyat bölməsinin rəhbəri xanım İzabel Barranı və Azərbaycandakı nümayəndəliyinin rəhbəri xanım Merri Verntsi, habelə digər məsul şəxsləri qəbul etmişdir.

Görüşlərdə Dövlət Komissiyasının fəaliyyəti, əsir və girov götürülmüş şəxslərin azad olunması, itkinlərin axtarışı istiqamətində görülən işlər, Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsi ilə əməkdaşlığın daha da genişləndirilməsi, hər iki qurumda olan siyahılar üzrə fərqlənən aradan qaldırılması istiqamətində ilkin nəticələr əsas müzakirə predmeti olmuşdur. Həmçinin BQXK tərəfindən təqdim olunmuş “Dağlıq Qarabağ münafişəsi ilə bağlı itkin düşmüş şəxslərin axtarışının təşkil edilməsi haqqında” memorandum layihəsi müzakirə olunmuş, gələcək fəaliyyət istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin prezidenti Yakob Kellenberqer Dövlət Komissiyasının daha səmərəli fəaliyyət göstərdiyini, bu sahədə görülən işlərin təqdirəlayiq olduğunu bildirmişdir.

Komissiya sədri Eldar Mahmudovun ötən ilin yekunları ilə əlaqədar iclasdakı bir fikrini xatırlatmaq yerinə düşərdi: “Ölkə rəhbərliyinin narahatlığı və qətiyyətli mövqe tələbi heç də təsadüfi deyil. Ermənistan öz ambisiyalarını həyata keçirmək üçün geniş miqyaslı, ardıcıl və düşünülmüş siyasət aparır. Dövlət strukturları, qeyri-hökumət təşkilatları və diaspora bir mövqedən çıxış edirlər. Ermənistanın əsrlər boyu soyqırım, təcavüzə məruz qalması barədə beynəlxalq ictimaiyyətdə yanlış rəy yaradılmasına səylər göstərilir və bunun üçün bütün vasitələrdən istifadə olunur. Bir yandan Dağlıq Qarabağ problemi qabardılır, digər tərəfdən Naxçıvana və Şərqi Türkiyəyə qarşı ərazi iddiaları irəli sürülür, həmçinin guya hazırda Azərbaycan Respublikasına məxsus torpaqlarda “qədim erməni” mədəni və dini abidələrinin dağıdılması barədə hay-küy qaldırılır. Beynəlxalq aləm bir növ dilemma qarşısında qoyulur. Bu gün biz növbəti dəfə tarixi sınaq qarşısındaıyıq və bu sınaqdan uğurla çıxmalıyıq. Bizim müdrik, qətiyyətli dövlət başçımız və vətənpərvər xalqımız var. Bütün qüvvələr, imkan və vasitələr səfərbər olunmalı, bir məqsəd ətrafında birləşməlidir!”

Bu müddət ərzində itkinlərin taleyinin müəyyən olunması, əsir və girov götürülmüş şəxslərin azad edilməsi istiqamətində beynəlxalq təşkilatlarla işin düzgün qurulması üçün səylər artırılmış, onlarla mütəmadi əlaqələr saxlanılmış, görüşlər keçirilmiş, müzakirələr aparılmışdır. 2006-cı il ərzində Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsi ilə 30-dan artıq görüş keçirilmiş, “Ante mortem” proqramı (bu məqsədlə toplanılması nəzərdə tutulan məlumatlar meyitlərin ekskumasiyası zamanı DNT analizləri ilə tutuşdurmağa və nəticələrin əldə olunmasına imkan verəcək. Məlumatlar itkin düşmüş şəxsin itkin düşməmişdən əvvəlki dövrünü əhatə

edir, eyni zamanda, onun yaxın qohumlarına aid olur) çərçivəsində görüləcək işlər barədə fikir mübadiləsi aparılmış, itkinlərin hər iki qurumda olan siyahıları arasındakı fərqin aradan qaldırılması, əməkdaşlığın daha da səmərəli qurulması üçün təkliflər müzakirə olunmuşdur. Həmçinin görülmüş işlər nəzərdən keçirilmiş, əsir düşmüş 5 erməni və 2 azərbaycanlının azad olunması istiqamətində tədbirlər görülmüşdür (ümumiyyətlə, təkcə son iki il ərzində 9 azərbaycanlı, 13 erməni azad olunmuşdur).

2006-cı il ərzində Əsir və girovların azad edilməsi, itkinlərin axtarışı üzrə Beynəlxalq İşçi qrupunun həmsədrləri Bernhard Klazen (Almaniya), Svetlana Qannuşkina (Rusiya) və Paata Zakaraşvili (Gürcüstan) Azərbaycan və Ermənistanla səfər etmiş, onlar komissiyada qəbul edilmişlər.

Ötən il həmçinin İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsində Azərbaycan Respublikasının maraqlarını müdafiə edən vəkillər - Qabriel Lanski, Malkolm Shou və Lan Brounli ilə Dövlət Komissiyasında görüş keçirilmiş, onlara Ermənistanın təcavüzü zamanı törədilmiş cinayətlər barədə ətraflı məlumatlar, itkin düşmüş şəxs kimi qeydiyyatda alınmış, həmçinin əsir və girov götürülməsi barədə faktlar olan şəxslər barədə materiallar təqdim edilmişdir.

Şahin Sayılovun məlumatına görə, Xocalı soyqırımının ildönümü ilə əlaqədar Dünya Azərbaycanlıları Konqresi ilə birlikdə tədbirlər hazırlanmışdır. Fevral ayının 20-də Bakı şəhərində Şəhidlər xiyabanında başlayan tədbir Türkiyənin İstanbul şəhərindəki “Taksim meydanı”nda mitinqlə davam etdirilmiş, Belçikanın Brüssel şəhərində konfrans, Parlamentin inzibati binasının və Hollandiyanın Haaqa şəhərində Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin qarşısında mitinqlərin keçirilməsi ilə yekunlaşmışdır. Silsilə tədbirlərin yüksək səviyyədə təşkili üçün Dövlət Komissiyasının işçi qrupu tərəfindən Xocalı faciəsini əks etdirən plakatlar, transparantlar, müxtəlif ölçülü bayraqlar, fotosəkillər, broşür və kitablar, kompakt disklər hazırlanaraq yayılmışdır.

“31 Mart azərbaycanlıların soyqırımını günü” ilə bağlı Türkiyədə təşkil olunmuş tədbirlərdə, İstanbulun “Fateh” meydanında keçirilmiş mitinqdə, “Ermənilərin türklərə qarşı soyqırımını və Türkiyə-Azərbaycan münasibətlərinin gələcəyi simpoziumu”nda Dövlət Komissiyasının materialları əsasında ermənilər tərəfindən azərbaycanlılara qarşı törədilmiş soyqırım, terror və işğal siyasəti barədə çıxış edilmiş, əsir və girov götürülmüş insanların ermənilər tərəfindən gizlədilməsi, komissiyanın bu sahədə gördüyü işlər haqqında məlumat verilmişdir.

24 aprel “erməni soyqırımını”nın ildönümü ilə bağlı qabaqleyici tədbir kimi “Nyu-York Azərbaycanlıları Assosiasiyası”nın bu şəhərdə yaşayan türklərin və

azərbaycanlıların birgə iştirakı ilə 22 aprel 2006-cı il tarixdə təşkil etdiyi tədbirə Dövlət Komissiyası tərəfindən hərtərəfli köməklik göstərilmiş, Xaricdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin xətti ilə Türkiyədə keçirilmiş “Dünya azərbaycanlıları ziyalılarının forumu”nda Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü nəticəsində törədilmiş cinayət faktları ilə bağlı məruzə edilmiş, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi və Dövlət Komissiyasının materialları əsasında hazırlanmış “Erməni terroru” adlı film nümayiş etdirilmişdir.

Ötən ilin noyabr-dekabr aylarında Dünya Azərbaycanlıları Konqresi tərəfindən Türkiyənin İstanbul şəhərində təşkil edilmiş “Xocalı soyqırımı” adlı elmi konfransda, Avrasiya Strateji Araşdırmalar və Türk Dünyası İnsan Hüquqları mərkəzləri tərəfindən Türkiyənin Ankara şəhərində təşkil olunmuş “Erməni terroru” adlı tədbirdə komissiyanın işçi qrupunun əməkdaşları təmsil olunmuşlar.

Hollandiyada və Fransada Azərbaycan və türk diaspor təşkilatları ilə əlaqələrin yaradılması, Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü zamanı törədilmiş cinayət faktları ilə onların yaxından tanış edilməsi, həmçinin Dövlət Komissiyası tərəfindən hazırlanmış təbliğat materiallarının yayılması məqsədi ilə müxtəlif səviyyələrdə görüşlər keçirilmişdir. Komissiyanın əməkdaşları “dəyirmi masa”larda, konfranslarda iştirak edərək məruzə və çıxışlar etmişlər. Səfərlər zamanı həmçinin əsir, girov və itkin problemi ilə məşğul olan tanınmış jurnalistlərlə görüşlər keçirilərək onlara ətraflı məlumatlar və vəsaitlər təqdim olunmuş, gələcəkdə filmlərin hazırlanması üçün əməkdaşlıq edilməsinin zəruriliyi vurğulanmışdır.

2006-cı ilin sentyabr ayında Belçikanın beynəlxalq humanitar hüquq üzrə idarələrarası komissiyasının Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsi ilə birlikdə itkin düşmüş şəxslərin talelərinin aydınlaşdırılmasının mexanizmləri və hüquqi tədbirlərlə bağlı Brüssel şəhərində keçirilmiş Avropa simpoziumunda Dövlət Komissiyasının yaradılması tarixi, keçdiyi yol, osir, itkin düşmüş və girov götürülmüş şəxslər, onlarla bağlı statistika, axtarış tədbirləri, siyahılarla iş, həmçinin erməni əsirliyində azərbaycanlılara qarşı qeyri-insani münasibət, beynəlxalq humanitar hüquq normalarının ziddinə olaraq onların bir-birinə qarşı cinayət törətməyə, Azərbaycanın tarixi-mədəni abidələrini dağıtmağa, vandalizm aktlarında iştiraka məcbur edilmələri barədə geniş məlumatlar vermişlər.

Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin vasitəçiliyi ilə Azərbaycanın və Ermənistanın Dövlət Komissiyaları işçi qrupu rəhbərlərinin görüşü keçirilmişdir. İtkinlərin axtarışı işinin fəallaşdırılması, bu sahədə informasiya mübadiləsi və qarşıya çıxan çətinliklərin aradan qaldırılması, siyahılar üzrə işin təşkili və

təkmilləşdirilməsi, eyni vaxtda hər iki ölkə ərazisində monitorinqin keçirilməsi, əsirlikdə saxlanılanlar barədə məlumatların gecikdirilmədən verilməsi, zərurət yarandığı tədbirdə üçüncü ölkə ərazisində birbaşa görüşlərin təşkili və azad olunmuş şəxslərə aid siyahılar üzərində dəqiqləşdirmə işinin aparılması müzakirə mövzusu olmuşdur.

Ümumiyyətlə, erməni terroru, əsir-girov problemləri, Xocalı soyqırımı ilə bağlı respublikada və xarici ölkələrdə keçirilmiş 20-dən çox “dəyirmi masa”da və toplantıda Dövlət Komissiyasının üzvləri də iştirak etmiş, onların vasitəsi ilə müxtəlif materiallar yayılmışdır.

2006-cı ildə itkin düşmüş şəxslərin axtarışı ilə bağlı işlər daha çox canlanmışdır. Onların axtarışı istiqamətində aparılmış araşdırmalar nəticəsində il ərzində Dövlət Komissiyasında itkin kimi qeydiyyatdan keçən 122 nəfərin taleyi müəyyən olunmuş, adları siyahıdan çıxarılmışdır. Onlardan 37 nəfərin sağ, 25 nəfərin döyüşlərin gedişində həlak olduğu, yaxınları tərəfindən tanınaraq dəfn edildiyi, 60 nəfərin adının siyahıdan təkrar keçdiyi müəyyənləşdirilmişdir. 7 nəfərin itkin düşdüyü aşkar edilmiş, adı müvafiq siyahıya salınmışdır. Hazırda (1 mart 2007-ci il tarixə olan statistika) Dövlət Komissiyasının qeydiyyatında 4499 nəfər itkin düşmüş şəxs vardır.

Dövlət Komissiyasında olan məlumatların dəqiqləşdirilməsi və itkin düşmüş şəxslərin axtarışı ilə əlaqədar müxtəlif dövlət orqanlarına və beynəlxalq təşkilatlara 702 nəfər barədə sorğular göndərilmiş, əlavə məlumatlar toplanmış, təhlil edilərək sistemləşdirilmişdir. Dövlət Komissiyasının itkinlər siyahısında adları keçən, lakin qohumları tərəfindən müraciət olunmadığından Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsində itkin kimi qeydiyyata alınmamış şəxslərin siyahısı üzrə təhlil işi davam etdirilmiş, həmin şəxslərlə bağlı Dövlət Komissiyasına daxil olmuş müraciətlər təkrar araşdırılmışdır. 286 nəfərlə bağlı məlumatlar (yaxın qohumlarının ünvanı, əlaqə telefonları, itkin düşməsi barədə informasiyanın mənbəyi) BQXK-ya təqdim olunmuşdur. Həmçinin yaxın qohumlarının ünvanlarının təkrar dəqiqləşdirilməsi məqsədi ilə BQXK-dan 181 nəfər itkin düşmüş şəxsə aid daxil olmuş siyahı dəqiqləşdirilib onlara göndərilmişdir.

Dövlət Komissiyasında itkin düşmüş 50-dən artıq vətəndaşın valideynləri tərəfindən Azərbaycan Respublikası Prezidentinə, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyevaya, Dövlət Komissiyasının sədrinə və digər dövlət orqanlarına ünvanlanmış ərizələrə baxılmış, qaldırılmış məsələlər araşdırılmış, görülmüş işlərlə əlaqədar aidiyyəti orqanlara və vətəndaşlara məlumatlar verilmişdir. Həmçinin Dövlət Komissiyasına müraciət etmiş 289 nəfər

itkinin qohumları işçi qrupunda qəbul olunmuş, onlara yaxınlarının axtarışı ilə əlaqədar görülmüş işlər barədə ətraflı məlumatlar verilmiş, itkin düşmə şəraitləri barədə əlavə məlumatlar alınaraq sənədləşdirilmiş, anket vərəqələri doldurulmuşdur. Ümumiyyətlə, vətəndaşların qəbuluna və onların yazılı müraciətlərinə həssaslıqla yanaşılır, bu məsələ komissiya sədrinin gündəlik diqqət mərkəzindədir.

Ümumən 1988-2007-ci illər ərzində 1390 Azərbaycan vətəndaşı erməni əsir-girovluğundan azad edilmişdir. Onlardan 167 nəfəri uşaq, 342 nəfəri qadın, 288 nəfəri isə qocalar olmuşdur. Qeyd olunan 1390 nəfərdən yalnız 24 nəfəri törətdikləri konkret cinayət əməllərinə görə məsuliyyətə cəlb edilmişdir. Əsir və girovluq dövründə Ermənistanın xüsusi xidmət orqanları tərəfindən məcburiyyət qarşısında məxfi əməkdaşlığa cəlb edilmiş 100-dən çox şəxs isə qayıtdıqdan sonra bu faktı etiraf etdiyi üçün cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmamışdır.

Göründüyü kimi, erməni təcavüzünün ölkəmizə vurduğu yaraların aradan qaldırılması üçün düşünülmüş, sistemli və məqsədyönlü fəaliyyət göstərilməsi zəruridir. Bu fəaliyyət bütün sahələri əhatə etməli, hər bir Azərbaycan vətəndaşının vətənpərvərlik borcu olmalıdır. Möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyev demişdir: “Azərbaycanın haqq işi, Azərbaycanın siyasəti və görülmüş bütün işlər, atılmış addımlar, bizim bu məsələyə yanaşmamız Ermənistan Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ədalətli şəkildə həllinə gətirib çıxaracaqdır... Milli təhlükəsizlik orqanlarının bu istiqamətdə gördüyü və görəcəyi işlər böyük əhəmiyyət kəsb edir”.

RƏSMİ BAKI REAL VƏZİYYƏTİ DÜZGÜN DƏYƏRLƏNDİRİR

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Cənubi Qafqazda sülh və təhlükəsizliyi təhdid edən Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüquq normalarına və xalqımızın milli mənafeyinə uyğun həlli istiqamətindəki fəaliyyəti 2007-ci ildə daha da intensivləşmişdir. Münaqişənin həlli strategiyası ilə bağlı ulu öndərimiz Heydər Əliyevin beynəlxalq hüquq normalarına əsaslanmaqla müəyyənləşdirdiyi prinsiplərdən çıxış edən dövlət başçısı cənab İlham Əliyev yeni siyasi mexanizmlərin tətbiqi yolu ilə prosesi Azərbaycanın milli maraqlarına uyğun irəliyə aparmağa müvəffəq olmuşdur. Ermənistanın ölkəmizə qarşı hərbi təcavüzü nəticəsində doğma torpaqlarından didərgin düşmüş soydaşlarımızın problemlərinin müzakirəsinə həsr olunmuş son müşavirədə Prezident İlham Əliyev münaqişənin həlli ilə bağlı aparılan danışıqlara bir daha

aydınlıq gətirmiş, müəyyən qərəzli qüvvələrin əsassız fərziyyələrinə birdəfəlik son qoymuşdur. Dövlət başçısının dərin məzmunlu çıxışı növbəti dəfə təsdiqləmişdir ki, danışıqlar prosesi məhz Azərbaycanın milli maraqlarına cavab verən prinsiplər çərçivəsində aparılır.

Rəsmi baki real vəziyyəti düzgün dəyərləndirərək, münafişənin həlli prosesinə təsir amillərini gücləndirmək siyasətinə üstünlük verir. 2007-ci ildə bu prosesdə müəyyən canlanma müşahidə olunur. Belə ki, münafişənin həllinə beynəlxalq səviyyədə yönəlmiş səylərin güclənməsi, ATƏT-in Minsk qrupu səviyyəsində danışıqların konkret həll formatında aparılması rəsmi Bakının mühüm siyasi-psixoloji üstünlüyü kimi diqqəti çəkir. Cənab İlham Əliyev son müşavirədə çıxış edərkən münafişənin yalnız Azərbaycanın ərazi bütövlüyü və suverenliyi çərçivəsində həllini mümkün saydığını, sülh danışıqlarının da yalnız bu yönümdə aparıla biləcəyini qətiyyətlə vurğulayaraq bir daha aydın və qətiyyətli mövqə ortaya qoymuşdur: "...Bizim tələbimiz ondan ibarətdir ki, işğal olunmuş bütün torpaqlar heç bir şərt qoyulmadan azad olunmalıdır. Düzdür, əvvəlki mərhələlərdə təkliflər ondan ibarət idi ki, 5 rayon azad olunsun, Kəlbəcər və Laçın rayonları qalsın, gələcək danışıqların mövzusunda çevrilsin. Biz buna heç vaxt razılıq verməmişik. Çünki biz heç vaxt imkan verə bilmərik ki, Kəlbəcər və Laçının Azərbaycana qaytarılması hansısa şərtlərlə uyğunlaşdırılsın. Ona görə danışıqların indiki mərhələsində ümumi razılaşma var ki, 7 rayon işğalçı qüvvələrdən təmizlənir, Azərbaycana qaytarılır.

Prezident İlham Əliyevin dəfələrlə bildirdiyi kimi, təcavüzkar ölkə Azərbaycanın çox güclü, mobil və peşəkar orduya malik olduğunu aşkar duymalı və bu, psixoloji təsir amili aparılan danışıqların pozitiv məcrada getməsinə təmin etməlidir. Bununla yanaşı, Azərbaycan haqlı mövqeyini bundan sonra da müxtəlif beynəlxalq təşkilatlarda müdafiə etmək, Ermənistanın təcavüzkar siyasətinin daha global miqyasda ifşasına nail olmaq, ideoloji-təbliğati sahəsində psixoloji üstünlüyü ələ almaq üçün diplomatik fəaliyyətini davam etdirməlidir. Prezident İlham Əliyevin 2007-ci ildə münafişənin həlli istiqamətində yeritdiyi siyasətin əsas mahiyyəti yenə də Ermənistanın mövqeyinin beynəlxalq hüquq baxımından əsassızlığını sübuta yetirmək, təcavüzkar ölkəni Cənubi Qafqazdakı dinamik inkişaf prosesindən, global enerji - kommunikasiya layihələrindən təcrid etmək, ən nəhayət, Azərbaycanın iqtisadi-hərbi qüdrətini artırmaqla qarşı tərəfin mövqeyinə təsir göstərməkdən ibarət olmuşdur. Dövlət başçısı İlham Əliyev qaçqınların problemlərinə həsr olunmuş son müşavirədə münafişənin hərbi yolu həlli variantının aktuallaşa biləcəyini istisna etməmişdir: "...Hərbi sahədə biz tam

hazırq ki, öz doğma torpaqlarımızı işğalçılardan azad edək. Bundan sonra da hazırlaşacağıq, hərbi qüdrətimizi daha da artıracağıq və elə edəcəyik ki, bizim ordumuz Ermənistanın ordusundan on dəfə güclü olsun. Bu vəzifə qoyulub və biz buna nail olacağıq. Bizim gördüyümüz işlərin tarixi də göstərir, qarşıya hansı vəzifəni qoyuruqsa, onu da həll edirik. Vaxtilə mən deyəndə ki, bizim hərbi xərclərimiz bir milyard dollar olacaq, bəziləri buna inanmırdı. Amma indi bu reallıqlar və bu da son hədd deyildir. Biz həm peşəkarlığı artırırıq, hazırlığı artırırıq, həm də maddi-texniki bazanı artırırıq və hazırlaşırıq”.

Azərbaycanın iqtisadi cəhətdən gücləndirmək, respublikamızın hərbi büdcəsinin əhəmiyyətli dərəcədə artması fonunda danışıqlar prosesi də keyfiyyətcə yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Ermənistan rəsmilərinin ictimai rəyə hesablanmış ənənəvi və populist bəyanatlarına rəğmən, son 4 ildə təcavüzkar dövlətin mövqeyində ciddi diplomatik geriləmələr müşahidə edilmişdir. Rəsmi Yerevan 2004-2007-ci illərdə ciddi diplomatik təpkiilər qarşısında münafiqənin mərhələli həlli ilə bağlı müzakirələrə qatılmağa məcbur olmuşdur. Təcavüzkar dövlətin “Praqa prosesi”, yəni “mərhələli həll” modeli ətrafında danışıqları davam etdirməsi rəsmi Bakının mühüm diplomatik nailiyyətlərindən biri kimi vurğulanmalıdır. Məsələnin mərhələli həlli prinsipi Minsk qrupu tərəfindən dəstəklənir və danışıqları aparan tərəflər - Ermənistan və Azərbaycan bu prosesin iştirakçısıdır. Prezident İlham Əliyev həmsədrlərin iştirakı ilə keçirilən danışıqların ərazi bütövlüyü prinsipi çərçivəsində aparılmasını da haqlı olaraq Azərbaycanın mühüm uğuru kimi dəyərləndirir.

Müasir dövrdə iqtisadi maraqların daha üstün mövqelərə çıxdığını nəzərə alsaq, münafiqənin həllində hansı tərəfin daha böyük təsir imkanlarına malik olduğunu təxmin etmək çətin deyil. Üstəlik, Ermənistanın təcavüzü ilə üzləmiş Azərbaycanda yüksək döyüş qabiliyyətli, hərtərəfli təchiz olunmuş ordunun formalaşdırılması istiqamətində atılan addımlar son illərdə daha da intensivləşmişdir. Həyata keçirilən uğurlu islahatlar nəticəsində respublikamızın iqtisadi qüdrətinin ildən-ildə güclənməsi Prezident İlham Əliyevə bu sahədə ardıcıl tədbirlər həyata keçirməyə, hərbi xərcləri durmadan artırmağa imkan vermişdir. Dövlət başçısı ölkəmizin hərbi potensialının daha da gücləndirilməsi, bu prosesdə qabaqcıl dövlətlərin təcrübəsinə istinad olunması kimi mühüm məsələləri diqqət mərkəzində saxlamışdır. Azərbaycanın 2007-ci ilin dövlət büdcəsində ən böyük vəsait də məhz Azərbaycan Ordusu üçün nəzərdə tutulmuş, Prezident İlham Əliyevin vəd etdiyi kimi, ölkəmizin təkə hərbi büdcəsi bütövlükdə Ermənistanın dövlət büdcəsinə çatmışdır. Bütün bunlar isə 2007-ci ildə münafiqənin həlli ilə

bağlı danışıqların Azərbaycanın maraqlarına uyğun keçməsinə şərtləndirən mühüm amillərdir.

Prezident İlham Əliyevin qaçqınların problemlərinə həsr olunmuş müşavirədə vurğuladığı kimi, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsində beynəlxalq hüquq və normaları, ədalət meyarı Azərbaycanın tərəfindədir və bunu dünya ictimaiyyəti də birmənalı təsdiq edir. Beynəlxalq birliyin tamhüquqlu üzvü olan Azərbaycan hələlçilik münaqişəsinin sülh yolu ilə həlli üçün səylərinin davam etdirilməsini zəruri saysa da, ərazi bütövlüyünün pozulması ilə uzun müddət barışmaq niyyətində deyildir. Ermənistan münaqişəsinin hamılıqla qəbul olunmuş norma və prinsiplərlə həllinə razılıq verməyəcəyi, təcavüzkarlıq siyasətini davam etdirəcəyi təqdirdə, Azərbaycan öz torpaqlarını azad etmək üçün hərbi əməliyyatlara başlayacaqdır. Bu, Azərbaycan xalqının müstəsna hüququdur və onu heç bir dövlət bu yoldan çəkəndirə bilməyəcəkdir. Münaqişənin başlanmasının əleyhinə olan dövlətlər isə “ikili standartlar”dan ol çəkərək, ilk növbədə, təcavüzkar dövlətə təsir göstərməli, BMT qətnamələrinin icrasını təmin etməlidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. “Qarabağnamlərə”. Birinci kitab. Bakı, 1989.
2. “Qarabağnamələr”. Bakı, 1988.
3. Z. Bünyadov, B.Yusifov. “Azərbaycan tarixi”. Bakı, 1994.
4. Yaqub Mahmudov. “Azərbaycan” qəzeti, 31 mart 2007.
5. Samuel A.Uimz. “Ermənistan terrorçu xristian ölkənin gizlinləri”, 2003.
6. M.İmanlı. “Azərbaycanda hüquqi dövlət quruculuğu əsas insan haqları və azadlıqlarının təmini məsələləri”. Bakı, 2005.
7. İ.Məmmədov. “Azərbaycan tarixi”. Bakı, 2005.
8. L.Hüseynov. “Beynəlxalq hüquq”, “Bakı, Hüquq ədəbiyyatı”, 2002.

MÜNDƏRİCAT

I FƏSİL	4
“BÖYÜK ERMƏNİSTAN” UYDURMASI:.....	4
TERROR, SOYQIRIMLARI VƏ ÖZGƏ TORPAQLARINA YİYƏLƏNMƏK “İDEOLOGİYASI”	4
ERMƏNİLİK BƏŞƏRİYYƏTƏ QARŞI TƏHLÜKƏDİR	15
ERMƏNİSTAN ADLI DÖVLƏTİN BÜTÜN	24
ƏRAZİSİ TARİXİ AZƏRBAYCAN TORPAQLARIDIR	24
QARABAĞ XANLIĞI.....	29
İRƏVAN XANLIĞI	31
GƏNCƏNİN İŞĞAL EDİLMƏSİNDƏ İŞTİRAK ETMİŞ GENERAL KORYAGİNİN GÜNDƏLİYİNDƏN	31
I PYOTRUN VƏSİYYƏTLƏRİ.....	32
“DAŞNAKSÜTYUN” SİYASİ PARTİYA DEYİL,.....	34
SİLAHLI TERROR TƏŞKİLATIDIR.....	34
ERMƏNİLƏRİN SOYQIRIM VƏ DEPORTASIYA SİYASƏTİ	37
AZƏRBAYCANLILARA QARŞI APARILAN	44
SOYQIRIMI SİYASƏTİNİN XRONOLOGİYASI.....	44
ERMƏNİ RİYAKARLIĞI	51
ERMƏNİ XƏYANƏTİ.....	Error! Bookmark not defined.
ŞAMAXININ QƏTLİAMI.....	Error! Bookmark not defined.
BEYNƏLXALQ HÜQUQ NORMALARI XOCALIDA SOYQIRIMININ HƏYATA KEÇİRİLDİYİNİ BİRMƏNALI TƏSDİQLƏYİR	69
“ERMƏNİLƏR BİZİ ÜÇ GÜN	77
OV KİMİ OVLADILAR, QARIŞQA KİMİ QIRDILAR”	77
NƏ ÇƏTİNDİR QAÇQIN ÖMRÜ YAŞAMAQ.....	78
CİHAD!!!	79
II FƏSİL	81
TÜRK DÜNYASI VƏ MÜASİR SİYASİ PROSESLƏR.....	81
ERMƏNİSTANDA REAL İSTEHSALA VƏ İXRACATA HESABLANMIŞ İQTİSADİYYAT YOXDUR	85
ERMƏNİ VANDALİZMİNİN QURBANLARI.....	88

TƏKCƏ DİNC AZƏRBAYCANLILAR DEYİL. QUBA YƏHUDİLƏRİ DƏ ERMƏNİ VƏHŞİLİYİNƏ MƏRUZ QALMIŞLAR	88
AZƏRBAYCANIN APARDIĞI MÜBARİZƏ HAQQ-ƏDALƏT MÜBARİZƏSİDİR.....	94
AZƏRBAYCANIN QƏTİYYƏTLİ VƏ ÇEVİK DİPLOMATİYASI	101
ERMƏNİSTANIN BEYNƏLXALQ	108
HUMANİTAR HÜQUQUN NORMA VƏ PRİNSİPLƏRİNİ KOBUDCASINA POZDUĞUNU TARİXİ FAKTLAR DA TƏSDİQLƏYİR	108

ERMƏNİ XƏYANƏTİ:
TERROR, SOYQIRIM VƏ DEPORTASIYA SİYASƏTİ

Nəşriyyat redaktoru:
Asaf Novruzov

Çapa imzalanmışdır: 28.11.2008
Kağız formatı: 70x100 1/16
Həcmi: 11 ç.v.; Sifariş: 409; Sayı: 1000

Kitab “Avropa nəşriyyatı servis”də nəşrə hazırlanmışdır.
“İlay” MMC-nin mətbəəsində hazır diapozitivlərdən
istifadə olunmaqla ofset üsulu ilə çap edilmişdir.
Ünvan: Bakı şəh., Şərifzadə küçəsi, 202
Tel: 433-00-43.

